

Yüksek Lisans Tezi

**19. YÜZYIL OSMANLI BASININDAKİ BELAGAT TARTIŞMALARI  
IŞIĞINDA EDEBİYATIN DÖNÜŞÜMÜ**

**ESRA DERYA DİLEK**

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ  
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara

Aralık 2013

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi  
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

**19. YÜZYIL OSMANLI BASININDAKİ BELAGAT TARTIŞMALARI  
IŞIĞINDA EDEBİYATIN DÖNÜŞÜMÜ**

ESRA DERYA DİLEK

Türk Edebiyatı Disiplininde Yüksek Lisans Derecesi Kazanma  
Yükümlülüklerinin Bir Parçasıdır

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ  
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara

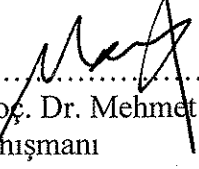
Aralık 2013

Bütün hakları saklıdır.

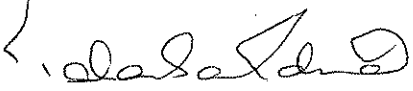
Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Esra Derya Dilek, 2013

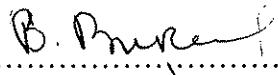
Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

  
.....  
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kalpaklı  
Tez Danışmanı

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

  
.....  
Prof. Talât Halman  
Tez Jürisi Üyesi

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

  
.....  
Yrd. Doç. Dr. Berrak Burçak  
Tez Jürisi Üyesi

Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü'nün onayı

.....  
Prof. Dr. Erdal Erel  
Enstitü Müdürü

## ÖZET

### 19. YÜZYIL OSMANLI BASININDAKİ BELAGAT TARTIŞMALARI IŞIĞINDA EDEBİYATIN DÖNÜŞÜMÜ

Dilek, Esra Derya

Yüksek Lisans, Türk Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Dr. Mehmet Kalpaklı

Aralık 2013

Bu çalışmada 19. yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı basınında meydana gelen belagat tartışmaları, edebiyat kavramının değişim ve dönüşümü bağlamında incelenmektedir. Türk edebiyatında belagat üzerine yapılan çalışmalar kelimenin edebiyatla ilişkisinden çok dille olan bağına ağırlık vermiştir. Belagatin edebiyatla ilişkisi dil ve alfabe münakaşaları içinde arka plana itilmiştir. Oysa Arapça'dan bağımsız, kendine özgü, "millî" bir belagat arayışı edebiyatla yüzleşmeyi gerektirir. Bu yüzleşme ise hem eski hem de yeni edebiyatladır. Osmanlı'nın gelişme için değişim fikriyle 18. yüzyıldan itibaren Batı'ya yönelmesi, sonraki yüzyılda edebî alanda yeni fikirler ve türler doğurmuştur. Bu yeni fikirlerden biri Osmanlı belagatinin Arap belagatinden ayrı olması gerekliliğidir. Bu yeni görüş, karşısında geleneğin dilini ve edebiyatını bulmuş ve ortaya çıkan çatışmada belagat, içinde barındırdığı dilden sıyrılarak yeni bir edebiyat anlayışına kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda, belagat tartışmalarının edebî münakaşalardaki yeri tartışmaya açılacaktır.

Tezin amacı doğrultusunda ilk bölüm belagatin tarihçesi, belagat-edebiyat ilişkisi ve Türk edebiyatında belagatten oluşurken ikinci bölüm *Tercümân-ı Hakikat*, *Cerîde-i Havâdis*, *Vakit* ve *Tarîk* gazetelerinden toplanan yazıların edebiyatın değişim ve dönüşümüyle ilişkisi çerçevesinde tasnifi ve incelenmesinden meydana gelmektedir. Tezin sonuç bölümünde ise yenileşme devri Türk edebiyatındaki edebî münakaşalar bağlamında belagat tartışmalarının yeri ve önemi tartışılacaktır.

**anahtar sözcükler:** belagat, edebiyat, dil, tartışma

## ABSTRACT

### IN THE LIGHT OF RHETORICAL ARGUMENTATIONS IN THE 19<sup>th</sup> CENTURY OTTOMAN PRESS: TRANSFORMATION OF LITERATURE

Dilek, Esra Derya

MA, Department of Turkish Literature

Supervisor: Dr. Mehmet Kalpaklı

December 2013

This study is an attempt to analyse the rhetorical argumentation style in the last quarter of the 19<sup>th</sup> century with consideration to influences on the literary style of the period. Studies on rhetoric more often than not have focused on language-related aspects, while the link between rhetoric and literature has been disregarded. Consequently, rhetoric as a literary discourse has been limited to discussions on language and alphabet. The formation of an authentic national rhetoric is influenced by both old and new literary traditions. The encounter with the West from the 18th century not only caused social change but also brought changes to the literary tradition. One such change was the idea of separating Ottoman rhetoric from its Arabic counterpart. In this manner, rhetoric came to embody a new literary style by eliminating previous lingual and literary discourses. Thus, the significance of discussions on rhetoric in literary circles is the main focus of this study.

In the first section of this study, the history of Ottoman rhetoric, the relationship between rhetoric and literature, and finally, the rhetoric of Ottoman literature are examined. The second chapter focuses on particular periodicals, namely *Tercümân-i Hakikat*, *Ceride-i Havâdis*, *Vakit* and *Tarîk*. An analysis is undertaken of certain literary stylistic changes featured in these periodicals. The last section of this study examines the reformation period and its impact on Ottoman literature and literary discussions.

**Keywords:** rhetoric, literature, language, argumentation

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1
<b>BİRİNCİ BÖLÜM: BELAGAT İLMİ ve BELAGATİN EDEBİYATLA İLİŞKİSİ.....</b>	<b>4</b>
1. Belagat İlminin Tarihçesi.....	4
2. Belagat-Edebiyat İlişkisi.....	8
3. Türk Edebiyatında Belagat.....	11
<b>İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLI BASININDA BELAGAT TARTIŞMALARI</b>	
2.1. Belagat Tartışmalarına Genel Bakış.....	16
2.2. "Lisanın İzniyle Belagatin Edebiyata Vaslı".....	18
2.2.1. Belagat Tartışmaları Kapsamında Gazete Yazılarının Tasnifi.....	18
2.2.2. Osmanlı Belagatinin Arap Belagatiyle İlişkisi.....	20
2.2.3. Belagatin "Elfaz" ve "Mana" ile İlişkisi.....	23
2.2.4. "Arap-Frenk Mukallitliği".....	25
2.2.5 Osmanlının Belagatini Eski Eserlerde Aramak.....	29
2.2.6. Eski Eserleri Okuma ve Anlama Zorluğu.....	32
2.2.7. "Arapça, Arap Belagati ya da Arabiyet"in Önemi.....	36

2.2.8. Belagatin/Edebiyatın Tanımı ve Tarifine Doğru.....	44
2.2.9. "Muaheze" ile "Kritik" arasında: "Lisanın ıslahından edebî mübahaselere".....	51
2.2.10. Yenileşme Devri Türk Edebiyatındaki Edebî Tartışmalardan Hareketle Sonuca Doğru.....	76
<b>SONUÇ</b> .....	79
<b>SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA</b> .....	83
<b>ÖZGEÇMİŞ</b> .....	89



## GİRİŞ

Bu tezin konu edindiği ve edebiyat kavramının değişimi/dönüşümü bağlamında ele alınacak olan 19. yüzyıl Osmanlı basınındaki "belagat tartışmaları", öncelikle tarihsel dönem bakımından önem taşımaktadır. Nitekim Tanzimat olarak anılan bu dönem, 18. yüzyılın başlarından beri Batıya yönelimlerin bir sonucu olarak Osmanlı düşünce ve eğitim-kültür hayatında köklü değişim ve dönüşümler yaşanan bir devredir. Osmanlı'nın bu evrede tanıştığı gazete türünü ana kaynak olarak seçmemiz çalışmamızın ikinci önemli özelliğidir. Tezin amacı Osmanlı'nın 19. yüzyılın son çeyreğinde dil sorunları yörüngesinde gelişen belagat tartışmalarının edebî yönünü, "belagat" ve "edebiyat" kavramlarının değişim ve dönüşümü çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu bağlamda gazetenin işlevi bizzat türün kendisinde ve yeniliğinde yatmaktadır. Osmanlıdaki aydın/edebî çevrenin, örnek aldığı Batı dünyasındaki fikirlerin Osmanlı dili ve edebiyatına etkisi ve aldığı tepki ile gelenek-yenilik çatışması, halka açık yeni bir mecrada yani gazetede şekillenmektedir.

19. yüzyılın son çeyreğinde gazete sütunlarında Osmanlı aydın ve yazarlarından başka müderris, öğrenci ve halktan birtakım kimselerin de katılımıyla genişleyen bir yazı silsilesi görülür. Bu yazılarda tartışma konusu "belagat"; "belagat" ise Osmanlı'nın dili, edebiyatı, dini, kültürüdür. Gazeteyle yeni tanışan bir toplumda elbette bu tartışmaların, batılı anlamda "edebî eleştiri" türüne ya da belagatin, edebî olarak Batılı "retorik"e karşılık gelmediği ortadadır. Fakat yakın geçmişe kadar edebiyatın, yalnızca şiirden ibaret sayıldığı bir toplumda eski ve

yeninin "tenkit"leriyle değişip dönüşmesi, hem eğitim-kültür hayatı hem de edebî ortama etkisi bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı-Türk matbuat tarihinde, düşünce ve eğitim-kültür hayatını derinden etkileyerek köklü değişimlere tanıklık eden bir döneme, edebiyatın değişimi/dönüşümü bağlamında, ilk elden kaynaklar aracılığıyla ışık tutmaktır. Bu noktada şimdiye kadar daha çok dil ve alfabe münakaşaları etrafında değerlendirilen "belagat tartışmaları"nın edebî tarafı tartışmaya açılacak, Türk edebiyatı tarihinde döneminin edebî münakaşalarındaki yeri değerlendirilecektir.

Başta Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal olmak üzere Tanzimat'ın birinci kuşağı olarak değerlendirilen edebiyatçılar Tanzimat döneminin ruhunu oluşturan eleştiriyi(tenkidi) edebiyata kazandırmak için Batı'da tanıdıkları gazeteyi iyi bir vasıta olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda gazeteci, fikir adamı, politikacı, "hatta devrimci" olan bu edebiyatçıların gazete aracılığıyla siyasi, sosyal ve fikrî konulara bağlı öne sürdüğü yeni nesir tarzı zamanla Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hâmit'te edebî bir kimlik kazanarak farklı kollar hâlinde sonraki nesillere aktarılmıştır.

Aynı çizgide edebiyatta kazanılan bir başka değer ise Batılı sistemde eğitimin gereği olarak ortaya çıkan ve edebiyat nazariyatını geliştiren belagat (edebiyat) kitaplarıdır. İşte tam da bu noktada edebiyatla tenkit kesişmekte ve "belagat tartışmaları", Osmanlı'nın edebî değişim ve dönüşümlerini yansıtmada, dönemin en işlevsel aracı olan gazetede kendine yer bulmaktadır. Edebiyatçılar, politikacılar, öğretmenler, öğrenciler, hukukçular, cami hocaları ve halk gazete sütunlarında giriştikleri bu tartışmalarda, eski ve yeni çatışır; çöküşte bir tür çıkış noktası olarak görülen yenilik ve değişimin gelenekle çatışması, dilden başlayan arayışların, yeni bir edebî anlayışa dönüşmesine fırsat verir. Osmanlı'nın kimlik arayışlarına gazete

eliyle sađlanan bu dűşünsel ve kűltűrel ortamın bařlıca odakları ise dilde ve edebiyatta ۆzgűnlűk olur.

Bu tezde Tűrk edebiyatı tarihinde sosyal ve edebî eleřtirinin ilk halkaları sayılabilecek bir dۆneme, birincil kaynaklar olan gazetelerden hareketle ıřık tutmak amaçlanmaktadır. Bۆylelikle daha ۆnce yapılmıř çalıřmalardan farklı ve onlara katkı olarak herhangi bir řahıs ya da kitap ismi ۆn plana çıkarılmaksızın "belagat tartıřmaları"na bűtűncűl bir yaklařımla deđiřip dۆnűřmekte olan edebiyatın dil tartıřmaları içinde kaybolmuř yűzű ۆn plána çıkarılmaya çalıřılacaktır.

Tezin amacı dođrultusunda ilk bۆlűm belagatin ortaya çıkıřı ve tarihçesi, belagat-edebiyat iliřkisi ve Tűrk edebiyatında belagatten oluřurken, ikinci bۆlűm *Tercűmân-ı Hakikat*, *Ceride-i Havâdis*, *Vakit* ve *Tarık* gazetelerinden toplanan yazıların edebiyatın deđiřim ve dۆnűřümüyle iliřkisi çerçevesinde sınıflandırılmasına ve yenileřme devri Tűrk edebiyatındaki belli bařlı edebî műnakařalarla birlikte deđerlendirilmesine ayrılmıřtır. Tezin sonuç kısmında ise ikinci bۆlűmdeki deđerlendirmelerden elde edilen verilerle, "belagat tartıřmalarının" edebî yۆnű yeniden yorumlanacaktır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### BELAGAT İLMİ ve BELAGATİN EDEBİYATLA İLİŞKİSİ

#### 1. Belagat İlminin Tarihçesi

Belagat, ortak İslami kültürde edebiyat anlayışının kuramsal tarafını veren, onun kurallarıyla estetik yapısını ortaya koyan, gelenek yönünün ağır bastığı bir bilim sahasıdır (Saraç 346). O hâlde belagati geleneksel edebiyat teorileri içinde düşünmek yanlış olmayacaktır. Fakat unutmamak gerekir ki belagatin öğrenilen ve öğretilen, yöntemi ve kuralları belirlenmiş bir disiplin yani ilim hâline gelmesi, belagatin ortaya çıkışından çok sonradır.

Edebiyat kuralları ve edebî sanatlarla ilgili meani, beyan ve bedii içine alan ilim dalı olarak tanımlanan belagat, sözlükte "sözün fasih ve açık seçik olması" anlamında mastardır. Terim olarak ise biri "meleke", diğeri "ilim" olmak üzere iki anlamda yer almaktadır. Batı dillerinde meleke anlamında belagata karşılık "élequence", ilim anlamında da "rhétorique" kelimeleri kullanılmaktadır. Meleke olarak belagat bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belagat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Dolayısıyla belagat, henüz ilim hâline gelmeden önce meleke olarak şair, yazar ve hâtiplerde hatta halkın dilinde vardı. Bu sebeple sonraları birer belagat terimi kabul edilecek

teşbih, mecaz, istiare, takdim, tehir, cinas, mutabakat vb. edebî sanatlar her dil ve kültürde daima kullanılmıştır.

İbnü'l-Mukaffa'dan (ö. 142/759) başlayarak Câhiz (ö. 255/869), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ve Rummânî'ye (ö. 384/994) gelinceye kadar belagat, insanın doğuştan sahip olduğu kabiliyet ve sanata olan yatkınlığı şeklinde anlaşılmıştır (Kılıç 381).

İlim olarak ise düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belagat, meani, beyan ve bedii olmak üzere üç fenne ayrılır. Bunlardan ilm-i meani farklı cümle şekillerinden ve bunların yerlerine göre kullanımlarından bahseder; amacı, sözün yerinde ve duruma uygun söylenmesini sağlayan kuralların tespitidir. İlm-i beyan, anlatım yollarını konu edinir; amacı, bir sözün farklı yollardan en açık şekilde ifadesidir. İlm-i bedii ise durumun gereğine uygun ve açık olan sözü, söz ve anlam sanatlarıyla güzelleştirme yollarından bahsetmektedir.

Belagat, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşandır olarak geçmektedir. Çünkü Kuran-ı Kerim'in icazını (az sözle çok şey anlatan) anlamak için müslüman milletlerin ve çeşitli nesillerin uzunca bir süre bu konu üzerinde çalışıp belagatin ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekiyordu. Ancak bu tarihî süreçten sonra belagat bağımsız bir ilim olabilmıştır.

Arap edebiyatında belagat çalışmaları önce edebî tenkit şeklinde başlamış, İslâmî dönemde ise hem Kur'an-ı Kerim'in icazı, hem de edebî tenkit sebebiyle bu faaliyet daha hızlı bir şekilde devam etmiştir. Edebî tenkit ve Kuran-ı Kerim'e hizmet maksadıyla yapılan çeşitli çalışmalardan belagatle ilgili olanlar dört dönemde incelenmektedir.

Birinci dönem Kuran-ı Kerim'in indirilişinden yaklaşık IV. (X.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden dönemdir. Bu dönemdeki belagat çalışmaları dil ve edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleriyle karışık bir şekilde ele alınmış, fakat esas hedef Kuran-ı Kerim'i layıkıyla anlamak olmuştur. Başlangıçta Araplar'ın önemli bir kısmı Kur'an'ın fesâhat ve belagatini anlayabiliyorlardı; fakat yeni yetişen nesillerin özellikle de Arap olmayan müslüman toplumların onu anlayabilmeleri için çeşitli çalışmalar başlatılmıştı. Bu çalışmaların sonuçları ancak V. (XI.) yüzyıldan sonra ortaya konan eserlerde elde edilmeye başlanmış ve böylece belagat bağımsız bir ilim hâline gelmiştir.

İslamiyet'in ortaya çıkışından kısa bir süre önce şifahî olarak görülen edebî tenkit, Abbâsîler'in ilk asrından itibaren medenî ve fikrî ilerlemeyle birlikte yazılı olarak gelişmeye başladı. Belagat çalışmalarının bu ilk dönemindeki edebî tenkitle ilgili eserler genelde edebî tenkidin esaslarını tespitte çalıştılar (Kılıç 382).

İkinci dönem IV. (X.) yüzyıl sonlarından VIII. (XIV.) yüzyıl sonlarına kadar devam eder; belagatin müstakil bir ilim hâlinde teşekkül etmeye ve terimlerinin belirlemeye başladığı bu dönemde yazılan eserlerde belagat konuları ön plana çıkmaktadır. Belagat tarihinin en büyük nazariyatçılarından biri olan Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Delâilü'l-icâz ve Esrârü'l-Belâga* adlı kitapları bu dönemin en meşhur eserleridir. Bu dönemin sonlarına doğru yazılan eserler tamamen belagat ağırlıklı olup giderek bu ilim beyan, meani ve bed'î'den ibaret olan klasik şeklini almıştır. Dönemin diğer önemli isim ve eserleri arasında Osmanlı-Türk edebiyatında belagat tartışmalarında da yazarların gönderme yaptıkları Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Sekkâkî (ö. 626/1229) ile *Miftâhu'l-ulûm*'u anılmalıdır.

Üçüncü dönem VIII. (XIV.) yüzyıl ortalarından XIII. (XIX.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu uzun dönemde diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belagat

ilimlerinde de bir duraklama başlamış, belagat adına yapılan çalışmalar, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm*'unun üçüncü bölümünden faydalanarak Hatîb el-Kazvînî tarafından *Telhîsü'l-Miftâh* adıyla düzenlenen kitap üzerine yazılan şerh, haşiye ve talikatlar şeklinde olmuştur. Artık İslam dünyasında müstakil eserler yerine çeşitli ilimlerde mantıkî birtakım tarif, tasnif ve değerlendirmelerle yetinilmiş, belagete dair çalışmalarda da bu durum açık bir şekilde kendini göstermiştir. Bu dönemde kaleme alınan şerh ve haşiyelerde dikkati çeken bir başka özellik de eserin konusu ne olursa olsun müellifin kendi ihtisasıyla ilgili terim veya deyimlere büyük ölçüde yer vermesidir.

Yukarıda bazılarında bahsedildiği üzere belagat iliminde önde gelen kimse ve eserlerinden Kazvînî ve *Telhîsü'l-Miftâh*<sup>1</sup>, Teftazânî (ö. 792/1390) ve *Mutavvel* adlı şerhi, Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) ve *Havâşî's-Seyyid ale'l-Mutavvel*'inin yine Osmanlı-Türk edebiyatındaki belagat tartışmalarında da yer aldığını belirtelim. Bu dönemde şerh ve haşiye şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmalar İslam dünyasında edebî ve ilmî anlayışın ince tahlil ve tenkitleriyle doludur. Dolayısıyla bu müelliflerin tamamen orijinaliteden yoksun oldukları söylenemez.

Dördüncü ve son dönem XIII. (XIX.) yüzyıl sonlarından günümüze kadar gelen, İslam dünyasının Avrupa ile temasa geçmesinden sonra birtakım yenilik arayışlarının başladığı dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde yetişen belagatçileri, diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, klasik tarz belagat çalışmalarını devam ettirenlerle onlara modern bir yön/yüz vermek isteyenler olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. XX. yüzyıl belagatçilerinin özelliği, daha önceki dönemlerde yazılıp bu

---

<sup>1</sup> Bu kitap belagat ilmini bütün kısımlarıyla birlikte ilk defa sistemleştiren Sirâceddin Sekkâkî(ö. 626/1229)'nin *Miftâhü'l-ulûm* adlı eserinin kısaltılmış hâlidir (bkz. Kaya Bilgegil, s.23)

dönemin başlarında neşredilen metin, şerh ve haşiyelerden faydalanarak konuyu kendi düşüncelerine göre ifade etme yoluna başvurmalarıdır.

Belagate modern bir yön/yüz vermek isteyenler genellikle Batı edebiyatını okumuş, incelemiş ve bu edebiyattaki gelişmelerin etkisinde kalmış kimselerdir. Bunlar belagatin edebî tenkitle iç içe olması ve Batı'daki gibi estetik çalışmalardan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır.

## **2. Belagat-Edebiyat İlişkisi**

Belagatin Arapça ve Arap kültürü dairesinde ortaya çıktığını; kaynağı, temel konusu ve ana malzemesinin Kuran-ı Kerim ve doğuş sebebinin öncelikle Kur'an'ın manasını ve takdim özelliklerini incelemek olduğunu "Belagat İlminin Tarihçesi" başlığı altında gördük. Osmanlı'da sosyal ve siyasal yapıdan edebî ürünlere kadar her alanda Kuran-ı Kerim'in dinsel kutsallığının kabulünden yanında, Arap dili ve kültürüne de yüce ve kutsal bir anlam yüklenegeldiği bilinmektedir. Kültürel değerlerin temelinde var olan bu din ve dil öğelerinin içine edebiyat da rahatlıkla katılabilir. Bugün Türk edebiyatı kutsal kitap dolayısıyla oluşan Arapça ve Arap kültürünün bu etkisinden kurtulmuş ve edebîlik artık evrensel ölçütlerle değerlendirilir olmuştur.

Bu değişim ve gelişimin ilk belirtilerini "tenkid" sözcüğünün yazın dünyamıza girdiği dönemde yani Tanzimat'la birlikte görebiliriz. Günümüzde kullanılan anlamıyla olmasa da "eleştiri", Tanzimat döneminin kilit sözcüklerinin başında gelir. Bu dönemde öz"eleştiri"nin Osmanlı aydınları için Batı kaynaklı teknik çerçevede genişleyen bir mesele hâline geldiği söylenebilir.

Eğitim alanında yapılan köklü değişimlerle başta dil olmak üzere edebiyat ve kültür etrafında şekillenen "belagat tartışmaları"nda "tenkid"in bu dönemdeki yerini



değerlendirmeye çalışacak, bu münakaşaların edebî boyutunu tartışmaya açacağız.

Bu bağlamda "belagat"ın edebiyat ve tenkitle ilişkisi önem kazanmaktadır.

Osmanlı Tanzimat'a kadar "tenkid" etmemiş, "şerh" etmiştir. Hilmi Uçan'ın deyişiyle Osmanlı'da bu zamana kadar "şârih (=şerh eden, açıklayan) var, münekkit (=tenkit eden, eleştiren) yok (23). Eleştiri de "tenkid" sözcüğünün karşılığı olarak dilimize yerleşen bir sözcük. Eleştiri, "sanatsal veya yazınsal bir eserin yanlışlarını veya üstün niteliklerini ayırt etme amacıyla olan yazı" anlamında kullanılan Fransızca "critique"(kritik) sözcüğünün karşılığı olarak dilimize girmiş. Yani "eleştiri" kavramı aslında yazınsal bir ürünün iyi yanlarını göstermek anlamını da içeriyor. Fakat "tenkit" bunu karşılayamamış çünkü sadece "muaheze" yani "olumsuz yorum yapmak, yermek" anlamlarında kullanılmıştır. Bilge Ercilasun da *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit* adlı çalışmasında Tanzimat yazarlarının "critique" kavramı için "muhakeme" ve "muaheze" sözcüklerini kullandıklarını söyler (9).

Tanzimat'la yazın dünyamıza giren "tenkid"den sonra ikinci hedef kelitemiz yine aynı yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlanan "edebiyat"tır. *Edebiyat Sanatı* adlı kitabında bundan önce "edebiyat" kelimesi yerine "belagat"ın kullanılmakta olduğunu belirten Mehmet Önal, sözlerini Kaya Bilgegil'den yaptığı şu alıntıyla destekler (18): belagat kelimesi, "sanâyi-i ulviye, sanâyi-i nâzike, fûnûn-ı bedia gibi türlü adlar değiştiren, bazan da bu adların birkaçı ile birlikte anılan güzel sanatların bir kolu" olarak bilinirdi ve "edebiyat" kelimesini karşıladı. O hâlde belagatin tartışıldığı metinlerde edebiyatın tartışıldığını ön görmek yanlış olmayacaktır. Başta belagate ait olan alt başlıkları ise edebiyat içindeki meani, beyan ve bedii şeklinde dönüştürebiliriz.

"Belagat, İslam kültüründe edebiyat nazariyatının edebî değeri arayan disiplindir"(56), diyor Mehmet Önal ve Batı ile karşılaştıktan sonra, oradan alınan

retorik bilgilerin de Türk edebiyatındaki bilgilerle karıştığını belirterek uzunca bir paragrafla belagatin edebiyatla, edebî metinle olan bağına açıklık getiriyor:

Belagat, edebî metne ait bütün meseleleri inceler. Teknik, metot ve terminolojiye ait problemler ile muhteviyatı ve münderecatı kapsayan bilgiler belagatin sınırı içine girer. Belagat ile komşu disiplin olan nazariyat, ıstılah açısından geleneksel değerleri çağrıştırdığı için daha çok eski kaynakları yorumlamakta kullanılır. [...] Nazariyat kelimesi kültür taşıyıcılığında çok tesirli bir lafızdır; birikimi belagate açar. Geçmiş ile köprüler kurup, ferdî ve içtimâî şuuru geleceğe hazırlar.

(56)

Buna göre, belagat tartışmalarını incelerken göz önünde bulundurulması gereken bir disiplin daha, "nazariyat"(teori) ortaya çıkıyor. Edebiyatın neden, nasıl, niçinlerine cevap arayan; uygulanacak ölçütlerini araştıran, kısaca, edebî yaratma ve edebî değer ile metot meselesini ele alan bilgi alanına edebiyat teorisi denir (Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, 20). Türkçe'de "edebiyat nazariyatı"nı karşılayan terimler arasında ise teori, kuram, akım, edebî bilgiler, belagat, retorik, edebî eleştiri, kritik, tenkid... sayılmaktadır.

Edebiyat, diğer bir sözcükle belagat, tarihsel gelişim süreci içinde ve geleneksel sıra ile ahlâkî bir anlam taşır; Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri tefsir tekniğidir; dile ait ilimler demektir; güzel yazma sanatı ve onun öğretimidir; edebî yazıların hepsini içine alan bir daldır; herhangi bir konu ile ilgili yayınların hepsidir; lüzumsuzca sözü uzatmak, ifadede tasannua düşmek demektir (Bilgegil 19). 19. yüzyılın son çeyreğindeki gazetelerde yer alan, belagatin tartışıldığı yazılar içinde tezimizi ilgilendiren tanımlamalar ise ilk ikisini de kapsamakla birlikte ağırlıklı olarak "dile ait ilimler" ile "güzel yazma sanatı ve onun öğretimi"dir. Dönemlere ait

edebî metin incelemelerinde üslubun belirleyiciliği göz önünde bulundurulduğunda dile ait ilimlerin belagat ve edebiyat açısından önemi daha anlamlı hâle gelir. Gürsel Aytaç'ın, yazını "edebiyat" katına yükseltene, biçim-üslup-içerik uyumu ve üslup incelemesi olarak vermesi (115) bu durumu desteklemektedir.

Diğer yandan sunduğu bilgiler çerçevesinde metin çözümlemeleri, bunun bir sonraki adımını oluşturan yorumlama ve bu doğrultuda yapılan edebî eleştiriye kaynak oluşturmasıyla belagat ilmi edebî eleştirinin bazı esaslarının tespitidir olarak da değerlendirilmektedir (Aydoğan)

Sanatı güzelin, bilimi gerçeğin arayıcısı saymak, artık tartışılıyor. Sanatçının kişisel tercihlerinin yanında, gerek millî kültür içinde kalıplaşan ve gerekse evrensel ölçüleri ihtiva eden her türlü arayış, edebiyat sanatı için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Edebî eserin neyi, niçin aradığı ve anlattığı önemlidir ama nasıl anlattığı, hepsinden daha önemlidir (Önal 40). Öyleyse belagatin edebî olanı araştırmada sunduğu ölçütlerle değer kazandığı bir kez daha vurgulanmış olur.

"Edebiyat"ın ilk defa bir kitabın başlığı olarak kullanıldığı (*Talîm-i Edebiyât*) ve terimleşmeye başladığı 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, belagat yerini edebiyata bırakacaktır. Bu değişim ve dönüşümün belagat tartışmaları içinde takip ediliyor oluşu belagatle edebiyatın sıkı ilişkisine somut bir örnek oluşturacaktır. Fakat Türkçe belagat kitaplarının yerini edebiyat kitaplarına bırakması için henüz çok erkendir.

### **3. Türk Edebiyatında Belagat**

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı basınındaki belagat tartışmalarının Arap belagatinin gelişim sürecinde son dönemiyle paralel olarak şekillendiği söylenebilir.

Arap âlimleri tarafından zaman içerisinde çeşitli evrelerden geçerek şekillendirilen belagat ilmi, Müslüman olmaları sebebiyle Arapçayı din lisanı sayıp öğrenen milletler için de geçerli olmuştur. İran şairlerine bakıldığında özellikle yeni edebiyatın doğduğu sıralarda Arap edebiyatındaki belagat kaidelerini taklit etmekle yetindikleri görülür. İran edebiyatına geçen birçok Arapça kelime de bu taklidi kolaylaştırmıştır (Yazıcı 383).

Türk edebiyatı için de durum bundan farklı değildir. Müslüman Türkler, Kur'an'ın dili olduğu için "din lisanı" olarak gördükleri Arapçayı ilim dili olarak da kabul edip çok iyi öğrenmiş ve belagati Arapça olarak yazıya geçirmişlerdir. Bu sebeple Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devrinde bu konuda Türkçe yazılmış bir kitaptan söz etmek mümkün olmamaktadır (Yetiş 384).

Türkler, belagat eserlerine, edebî açıdan kendilerine örnek aldıkları, lisanlarını "edebiyat lisanı" olarak kabul ettikleri İranlılar yoluyla da ulaşmışlardır: "[...] Arapçadan direkt istifade ettikleri gibi, kendilerinden önce Müslüman olan Farslardan da istifa ettikleri inkâr edilemez. Medreselerin İslâm milletlerine ait ortak kültür kuruluşları olduğu göz önüne alınırsa, Anadolu Belagat Çalışmalarının da bu ortaklık içinde şekil aldığı görülür" (Hacımuftüoğlu 121). Özellikle medreselerde okutulan bu Arapça kaynaklara yine Arapça olarak şerhler, haşiyeler yazılmış; sonraları Türkçeye tercüme edilmişler ancak bu tercümelere rağmen Türkler asırlarca belagat konusundaki kitapları Arapça asıllarından okumuşlardır.

René Wellek'in "tıpkı bir önceki ve bir sonraki yüzyıllar gibi eleştiri çağı" (27) dediği on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Tanzimatla birlikte sosyal ve siyasi hayattaki kırılmaların ilmî ve edebî açıdan da yaşandığı görülür. Batılı anlamda yeni mekteplerin açılması ve bunların ders programlarına belagatin de alınması bu konuda yeni arayışları doğurmuştur. Artık bu okullardaki öğrenciler belagati aslından

okuyacak kadar Arapça bilmiyorlardı. Bunun için Türkçe belagat kitabı telifinde bir artış görülmüştür. Başka bir deyişle Arapçanın Türkler tarafından din ve bilim lisanı olarak kabul edilip öğrenilmesine verilen önem belagat ilminin Arapça eserlerden veya bu eserlere bağlı kalınarak yapılan şerh, haşiye ve taliklerden okutulmasını kolaylaştırmıştır. Ancak Tanzimat'la birlikte Osmanlı devletinde başlayan Batı'ya yönelme, Batı'nın örnek alındığı okulların açılmasına ve ortak İslam kültürünün eğitim kurumları olan medreselerdeki öğrencilerin aksine, Arapça ve Farsçayı iyi bilmeyen öğrencilerin yetişmesine yol açmış, bu durum da klâsik veya Batılı anlamda yazılan birçok Türkçe belagat telifini beraberinde getirmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Tanzimat döneminin modern tarzdaki okullarında müfredat gereği okutulması gereken belagat derslerindeki ihtiyacı karşılamak üzere telif edilen bu eserler "klâsik anlayışta belagatin tam kadrosunu verenler" ve "klâsik anlayış yanında Batı'nın retorik çalışmalarından da ilhâm alanlar" şeklinde iki gruba ayrılabilir: İlk grupta Ahmet Hamdî'nin 1293/1876'da kaleme aldığı "*Belagat-ı Lisân-ı Osmânî*", Mihâlicli Mustafa Efendi'nin 1297/1880'de yazdığı *Zübdetü'l-Beyân* Hacı İbrâhim Efendi'nin 1298/1881'de neşrettiği *Hadikatü'l-Beyân* Ahmed Cevdet Paşa'nın 1299/1882'de yayınladığı *Belagat-ı Osmâniyye* ve Abdurrahmân Süreyyâ'nın 1303/1886'da telif ettiği *Mizânü'l-Belâga* adlı eserler sayılabilir.

İkinci grupta yazılan eserlere de Süleymân Paşa'nın 2 cilt hâlinde 1288-1289/1871-1872'de neşrettiği *Mebâni'l-İnşâ* ve Recâizâde Mahmud Ekrem'in 1299/1882'de yayınladığı *Ta'lîm-i Edebiyat* örnek olarak verilebilir.

Yukarıda örnek olarak verilen Türkçe belagat kitapları ve yazarlarından çalışmamız kapsamında, *Belâgat-ı Osmâniyye* isimli eseriyle belagat münakaşalarının başlamasına sebep olan Ahmet Cevdet Paşa; *Hadikatü'l-Beyân*'ın ve

tartışma ayrıntılarında göreceğimiz üzere konuyla ilgili yazdığı diğer kitaplarıyla münakaşaların başrollerinden olan Hacı İbrahim Efendi; müstakil eserlerinden çok makaleleriyle münakaşaya yön veren Abdurrahman Süreyya ve tartışmalara farklı bir boyut katan eseri *Ta'lim-i Edebiyât*'la Recaizade Mahmut Ekrem ayrıca önem kazanmaktadır.

Türk edebiyatında belagat başlığı altında sayılabilecek ve yukarıda ismi geçmeyen birçok kitap vardır. Ancak inceleme alanımızı 19. yüzyılın son çeyreği - özellikle 1882-1886 yılları-, kaynak olarak da belagat tartışmalarına yer veren gazete yazıları çerçevesinde belirlediğimiz için bu çerçevenin dışında kalan diğer kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi için farklı kaynaklara bakılabilir. Başta Kazım Yetiş'in belagat, edebiyat nazariyatı ve retorik hakkında on dokuzuncu yüzyıl kaynaklarını geniş olarak ele aldığı yazılarına, daha özel bağlamda da bahsi geçen kitaplar hakkında yazılmış tezler araştırmacılara yardımcı olacaktır.

Tezime kaynaklık eden gazete yazılarının tasnif ve incelemesinden oluşan ikinci bölüme geçmeden önce bu yazılardaki Türkçe belagat eserlerine kısaca değinmek gerekir. Daha önce belirtildiği üzere *Tercümân-ı Hakikat*, *Ceride-i Havâdis*, *Vakit* ve *Tarîk* gazetelerini temel kaynak kabul ettim. Çünkü bugüne kadar Türk edebiyatında "belagat tartışmaları/münakaşaları" adıyla değerlendirilegelmiş yazıların büyük çoğunluğu bu gazetelerde yayınlanmış olup tartışma/münakaşalara katılanlar bu gazetelerin yazarları ve okurlarıdır.

Ali Emîrî'nin toplayarak bir koleksiyon hâline getirdiği bu gazete yazılarında, Tanzimat'la birlikte başlayan ve sosyal hayatta gittikçe yaygınlaşan "eski-yeni" tartışmaları belagat alanında Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı kitabına atfen başlar. Eser etrafında gerçekleşen münakaşa amaçlı tenkit ve savunma yazıları zamanla kitap boyutuna taşınır ve bu vasıta ile polemik devam eder. Bu kitap

ve risaleler Şu Şekilde sayılabilir: *Şerh-i Belâgat* (Hacı İbrahim Efendi) *Ta'likat-ı Belâgat-i Osmâniyye* (A.Süreyya), *Hall-i Ta'likat* (A. Süreyya Efendi'nin *Talikat*'ına cevaben Hukuk mektebinden bir öğrencinin yazdığı risale), *Tahlîl-i Hall-i Belâgat*, *Redd-i Tahlîl* (Mehmed Faik/Mahmud Esad/Ali Sedad), *Temyîz-i Ta'likât* (Hacı İbrahim Efendi), *Hadikatü'l-Beyân* (Hacı İbrahim Efendi). Bunlardan başka belagat tartışmalarında bahsi geçen diğer eserler ise *Talîm-i Edebiyât* (Recaizade Mahmut Ekrem), *Lisân-ı Osmânî* (Ali Nazima) ve *Medhal-i Kavâid* ve 1865 *Kavâid-i Osmâniyye* (Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmed Fuad Paşa) olarak sıralanabilir.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Adı geçen kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kâzım Yetiş, "Belagat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe NeŐredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası," TDAY-Belleten 1987, Ankara 1992.

## İKİNCİ BÖLÜM

### OSMANLI BASININDA BELAGAT TARTIŞMALARI

Bu bölümde *Tercümân-ı Hakikat*, *Cerîde-i Havâdis*, *Vakit* ve *Tarîk* gazetelerinde "belagat tartışmaları" kapsamında yayınlanmış yazılarda edebiyatın dönüşümü bağlamında ortaya çıkan görüşler tasnif edilecek; yenileşme devri Türk edebiyatının ilk dönemlerindeki edebî münakaşalardaki yeri tartışılacaktır.

#### 2.1. Belagat Tartışmalarına Genel Bakış

"Belagat tartışmaları" genel başlığı altında ve edebiyatın dönüşümü bağlamında incelenecek olan gazete yazıları 28 Ocak 1882 (H. 8 Rebiülevvel 1299) ile 2 Kasım 1886 (H. 4 Safer 1304) arasında yayınlanmış olup Ali Emîrî tarafından, *Tercümân-ı Hakikat*, *Cerîde-i Havâdis*, *Vakit* ve *Tarîk* gazetelerinden derlenen koleksiyonda<sup>3</sup> yer almaktadır.

Çalışmamıza kaynak olan gazete yazıları daha önce Musa Aksoy'un *Geleneğin Savaşçısı Hacı İbrahim Efendi* adlı kitabına da kaynaklık etmiştir. Aksoy'un çalışmasında bu yazılar, tartışmaların en velud kalemlerinden Hacı İbrahim'in görüşleri merkez alınarak, eski-yeni (gelene-modernite) karşıtlığı

---

<sup>3</sup> Bu koleksiyon mikrofilm olarak bende mevcuttur. Yard. Doç. Dr. Kayahan Özgül tez araştırmaları sırasında bana vermiştir. Hocanın Ankara Millet Kütüphanesi'nden aldığı bu kayıt, sözü geçen kütüphanede bulunamamıştır.



bağlamında sınıflandırılmış; başlangıç tarihi bizim çalışmamızla aynı olmakla birlikte sonu 25 Haziran 1888'e uzanan münakaşalar, "*Belagat-ı Osmâniyye* Tartışması", "Hacı İbrahim'in Said Bey ile Olan Lisan Münakaşası", "*Talim-i Edebiyat*'ın Birinci ve İkinci Devre Tartışmaları", "*Şerh-i Belagat* Münakaşası" ve "Noktalama İşaretleri Münakaşası" başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada 19. yüzyılın son çeyreğinde yukarıda ismi geçen gazetelerde yer alan tartışmaların Türk edebiyatında tenkit geleneğindeki yerini araştırılacaktır. Araştırmada gazete yazıları kronolojik olarak ele alınacaktır fakat yazıların birbiriyle ilişkisi, yani hangi yazının kime, neye karşılık olduğu üzerinde ayrıntılı durulmayacaktır. Bu noktada Aksoy'dan farklı olarak araştırmada izlenecek yöntem, tartışma taraflarından herhangi bir şahıs ya da eseri odak almaksızın bütüncül bir yaklaşımla, gazete yazılarını edebiyatın değişim ve dönüşümüne işaret eden fikirler bağlamında tasnif etmektir. Bahsi geçen yazılardan sadece "imla, alfabe, noktalama"dan bahsedenler çalışmamıza kaynak alınmamış olup, dil-kültür-belâgat-edebiyat üzerine olan makalelerin tamamı "belagat tartışmaları" olarak adlandırılmıştır. Çünkü içerikte "belagat" kelimesi, o dönemde "edebiyat"a karşılık gelen kullanımının yanı sıra edebiyatın parçası olan dil, din ve kültür münakaşalarını da kapsamaktadır.

Bu tartışmaların en önemli işlevi dilsel, dini ve kültürel açılardan yoğrularak iç içe geçmiş "edebiyat" ve "belagat" kavramlarının değişim ve dönüşümünde eldeki birikimle geleceğin inşası arasındaki çatışmayı en canlı kaynaklardan görebilme fırsatı vermesidir. Başka bir deyişle "Belagat tartışmaları", Osmanlı'nın dili, dini ve kültürüyle bir bütün olan edebiyatın tenkidiyle, gelenekle gelecek arasındaki köprüde yaşananların canlı bir vesikasıdır.

Belagat tartışmalarının tasnifinde kronolojik bir sıra izlenecek, edebiyatın dönüşümü bağlamında fikrî muhteva sistematik olarak ele alınacaktır.

## **2.2. "Lisanın İzniyle Belagatin Edebiyata Vaslı"**

### **2.2.1. Belagat Tartışmaları Kapsamında Gazete Yazılarının Tasnifi**

Tanzimat sonrası Osmanlı-Türk edebiyatında Arap ve Fars edebiyatına ilgi azalırken özellikle Batı edebiyatı daha cazip görünmekte ve eskiden farklı bir edebiyat anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu yeni edebiyat anlayışı için prensiplerin belirlenmesi gerekliliği söz konusu olunca Eski edebiyatın tenkidi ciddi olarak yapılmaya başlanır. Namık Kemal'in 1866'da *Tasvir-i Efkâr*'da yayınlanan "Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" adlı makalesinde edebiyatın ne olduğu, nasıl olması gerektiği konusuna, edebiyat ilminin kaidesi ve nazariyesinin yokluğuna dikkat çekilir. Başta gelen ihtiyaçlar arasında ise Osmanlı-Türk edebiyatındaki eserlerinin incelenerek retoriğinin (belagatinin) yapılmasıdır.

Çalışmamızın ilk bölümünde Osmanlı-Türk edebiyatında belagatten ve belagat kitaplarından bahsetmiştik. Osmanlı-Türk basınında belagat tartışmalarını başlatan kitabın Cevdet Paşa'nın kaleminden çıkan *Belagat-i Osmaniyye* olduğu biliyoruz. Fakat bu kitabın önemi, yüzünü giderek artan derecede Batı'ya çeviren edebiyatın kaidelerini ve nazariyesini belirlemede değil bu amaca giden yolda yapılan tartışmaları başlatmasındadır. Osmanlı-Türk edebiyatında belagat konusunda kapsamlı araştırmalar yapmış ve bu konuda eserler vermiş Kazım Yetiş'in "Yeni Bir Edebiyat Anlayışı" adlı makalesinde "*Talim-i Edebiyat'a* kadar aradaki *Belagat-ı Lisan-ı Osmani, Hadikatü'l-Beyân, Belagat-i Osmaniyye* gibi kitapları sadece eskinin devamı oldukları için değil alanlarına bir katkı sağlamadıkları için söz konusu etmeye gerek görmüyoruz" demesi de bu durumu doğrulamaktadır.

Osmanlı-Türk basınında Osmanlı ediplerinin belagat arayışı "alanına bir katkı sağlamayan" *Belagat-i Osmaniyye*'deki bir terkinin Abdurrahman Süreyya tarafından tenkidi ile 1882'de başlar ve 1886'da noktalama işaretlerinin konu edildiği münakaşalara kadar aralıklarla devam eder. Çalışmamızın kapsamında yukarıdaki tarihler arasında konuya kaynaklık eden gazetelerden derleme Ali Emîrî'nin koleksiyonundan 300 civarında makale/yazı okunmuştur. Bu yazılarda eleştiriler çoğu kez şahsiyete hakarete vardığından sayfalar arasında tartışmaya katkısı olmayan görüşleri ayıklayarak tartışmaya yön veren temel fikirleri ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra lisan üzerine düşüncelerin edebiyat ve belagat bağlamından çıkararak alfabe, imla ve noktalama münakaşalarına döndüğü yazılar da inceleme alanımızın dışında bırakılmıştır. Çalışma amacımız edebiyatın dönüşümünü incelemek olduğundan merkezde doğrudan edebiyat ya da belagati tartışanlar olmak üzere, bunun etrafında dil, din ve kültür üzerine söz söyleyen 70 makale belirlenmiş ve bunlardaki görüşler kronolojik ve sistematik olarak tasnif edilmiştir.

Tasnif edilen bu makalelerde Osmanlı belagatinin Arap belagatiyle ilişkisi, belagatin elfaz ve mânâ ile bağı, mukallitlik (Arap-Frenk), Osmanlı lisanının aslı ve ıslahı ile eski ve yeni edebiyat, belagat kitaplarının belagat ilmine katkısı, Arap dili ve kültürünün Osmanlı dili ve kültürüyle ilişkisinde belagat ve edebiyatın şekillenmesi gibi konular tartışılmaktadır. Bu tartışma konularının birbiriyle olan sıkı bağı makaleleri sınıflandırma problemini de beraberinde getirmiş, her bir konu başlığının diğerinin içinde değerlendirilebilir olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yani bir tür tasnifsizlikten meydana gelen bu tasnifi, tartışma konularından oluşan kümelerin birleşimi; tasniften elde edilecek sonucu da bu kümelerin kesişim noktası olarak düşünmek bütüncül bir yaklaşım elde etmek açısından yararlı olacaktır.

### 2.2.2. Osmanlı Belagatinin Arap Belagatiyle İlişkisi

Bu başlık altında değerlendirilecek birbirine zıt iki görüş vardır: Osmanlı belagatinin, Arap belagatinden ayrı olduğu ve onunla aynı olduğu. İlk görüşün temsilcisi olan makalelerden ilki<sup>4</sup> Ahmet Midhat Efendi'ye aittir. Şimdiye kadar cereyan eyleyen meselenin hakikaten bir belagat-i Osmaniyye meselesi olarak algılanamayacağı üzerinde durur. Ona göre bu mesele hem yüzlerce sene önce var olan bir konunun yeniden ortaya atılmasıdır hem de belagat-i Osmaniyye hakkında değil belagat-i Arabiyye hakkında cereyan eyleyen bir bahisten ibarettir: Osmanlı dili, Cevdet Paşa'nın eseriyle bir belagat dili olamayacağı gibi onu tenkit eden Abdurrahman Süreyya'nın itirazları kabul edilse bile yine "belagat-i matlûbe hûsûle gelemez."

Bu dönemde belagatin edebiyatla ilişkisi ve yukarıdaki itirazın belagatte özgünlük arayışını vurgulaması aklı 17. yüzyıl sonunda başlayıp 18. yüzyılın önemli şairleriyle kuvvetlenen "Dilde sadeleşmeyi ve edebiyatta içe dönüp özgünleşmeyi amaçlayan bir mahallîleşme cereyanı"(Budak 113)nı getirmektedir.

Nitekim Ahmet Midhat, "belagat-i matlûbe" olan Belagat-i Osmaniyye'yi ne zaman ve ne suretle meydana getirmek gerektiği hakkında şimdilik bir şey söylemeyeceğini ifade etse de *Belâgat-i Osmâniyye* tartışmalarını, Osmanlı belagatinin, dolayısıyla edebiyatının, belagat-i Arabîyye'den başka bir şey olduğunu göstermesi sebebiyle yararlı bulması bahsi geçen cereyana eklenebilir görülmektedir.

Aynı görüş etrafındaki bir sonraki makalesinde ise "Osmanlı lisanının Arap lisanından ne kadar başka bir şey olduğu tayin edilmedikçe belagat-i Osmâniyenin dahi belagat-i Arabîyyeden ne kadar başka bir şey olduğu tayin olunamaz" diyerek belagatin temel malzemesi ve belirleyici ögesi olan dili ele alır. Osmanlı lisanının

<sup>4</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye Mübâhasesinden Hâsıl Olan Menfaat", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1109, 7 Rebiülahir 1299-14 Şubat 1297-26 Şubat 1882.

Arapça'dan ayrı olduğu ve ona göre yeniden düzenlenmesi gerektiği fikri öncelikli ihtiyacını Osmanlı lisanının kendine özgü "elfaz"ını yani "lûgat"ini meydana getirmek olarak belirler:

"Sarf ve nahv doğrudan doğruya ve mantık ve meânî vesaire dahi yine doğrudan doğruya denilebilecek kadar karîb olarak hep elfâz üzerine bahs ederler. Yâ elfaz-ı Osmânî malûm ve muayyen olmadığı hâlde onların sûret-i istimâli hakkında kanun konabilir mi?" (a.g.m) diye soran Ahmet Midhat derhâl bir "lûgat-i Osmânî" oluşturmaktan yanadır.

Arapça, Farsça ve Türkçe'yi kastederek "üç lisandan ve daha doğrusu hangi lisandan olursa olsun 'Osmanlıca'dan!' diye hangi kelimeleri istimâle mezûn isek onları bir mecmuada tayîn edelim ki bâdehû onların hâricinde her kim hangi elfâzı istimal ederse belagete doğrudan doğruya mugayir olmak üzere lûgat-i gayr-i menûse istimal eylediğini hükmedelim" derken yine belagatin "elfâz" ile ilişkisi söz konusudur. Burada "Osmanlıcadır" denecek kelimeleri derlemede herhangi bir öneri sunulmamakla birlikte, "hangi lisandan olursa olsun" tabiri geniş bir çerçeve vaatmektedir. Belagatin kolları olan meani, bedii ve beyanın özgünlüğe yapılan vurguda ilk sırayı yine Osmanlı lûgatine olan ihtiyaç alır:

"Bir lûgat-i Osmânî oluşturmak min cihetin vücudu olmayan ve min cihetin üç dört lisânı şâmil bulunan Osmanlıca'ya sarf u nahv u mantık u meânî ve bedî' u beyân uydurmağa ve bâ-husus bir başka lisânın şu ilimlerce mevcut olan kavaidini bu lisân-ı garîbe tatbik edeceğim diye çalışmaktan daha kolaydır."(a.g.m.)

Osmanlı lisanında (belagatte) "elfaz" ve "lûgat" üzerine yoğunlaşan bu fikirleri, "edebiyat kelimesinin dile bağlı bir sanat olduğu, ve edebiyatın malzemesi dilin ise sözlükteki kelimelerin tamamı ile söz oyunlarını içerdiği" (Tural, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, 10-11)yle birlikte düşünmek yerinde olacaktır.

Aynı görüşü başka bir destekçisi olarak Abdurrahman Süreyya, herhangi bir ifadenin şekli Arapça'da doğrudur diye Osmanlı lisânında da onun doğruluğunu iddia etmenin yanlışlığından hareketle, ifadenin doğruluğunu anlayabilmek için Osmanlı belagatine başvurmak gerekliliği şu sözlerle savunur: "Lügat-i Osmani'de kullanılan lügatların tümü Arapça'dan olsa bile şîve-i ifâdede (önemli, büyük) farklılık mevcuttur."<sup>5</sup>

Bu görüşte yer alan kelimelerin farklı dile ait olsa da ifade üslubundaki farklılığı edebî eseri eseri hazırlayan öğelerden olduğu düşünülebilir. Niteki edebiyat eserinin "dilini, en seçme kelimeleriyle, diğer dil imkânları da kullanılarak oluşturulan 'özel ifadeler'" ( Tural, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, 11) üzerine kurulu olduğu malumdur.

Belagatin özgünlüğü konusuna dönüldüğünde elfazın terkihi ve telifindenki farklılıklara rağmen Osmanlı belagatini Arap belagatinden ayırmayan görüşün varlığı da Hacı İbrahim Efendi'yle ortaya çıktığı görülür: "Belagat-i Osmânî ile Belagat-i Arabî aynı mıdır, gayrı mıdır? (Birdir yalnız elfâz ve kelimatın terkihi ve telif itibarıyla beyinlerinde fi'l-cümle tefâvüt vardır fakat bu tefâvüt elsine-i muhtelif-i Efrenciyye ile olan tehâlûf ve tefâvüt kadar değildir)"<sup>6</sup>

Belagatte ve dolayısıyla edebiyatta klasik Arap belagatini model alan geleneğin sürdüğü ortadadır. Bir başka yazısında Ahmet Midhat, "her kavmin belagatinin kendi lisânı üzre olup başka türlü olamayacağı karar alındıktan sonra kullandığımız kelimelerin yirmide on beşi değil tamamı Arapça olsa Osmanlı lisânı Arap lisânından ve yine Osmanlı belagati de Arap belagatinden başka bir şey olduğu

---

<sup>5</sup> Abdurrahmân Süreyyâ, "Belâgat-ı Osmâniyye-Abdurrahmân Süreyyâ Efendi'nin ikinci makalesi", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1117, 16 Rebiülahir 1299-23 Şubat 1297-7 Mart 1882.

<sup>6</sup> Hacı İbrâhîm, "İkinci Makale-Belâgat-ı Osmâniyye Münâzarasından Husûle Gelen Netâyic", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1119, 18 Rebiülahir 1299-25 Şubat 1297-9 Mart 1882.

davası teslim kılınmış oluyor"<sup>7</sup> diyerek yukarıdaki görüşlerini tekrarla konuyu kapatmak istese de belagat tartışmaları boyunca gerek Osmanlı kavaidi gerekse elfâz ve mânânın Arap lisaniyle olan ilişkisinde bu özgünlük arayışındaki çatışmanın yeniden canlanarak devam ettiği görülecektir. Yani tasnifin bu ilk başlığı tartışmalara giriş olup ve tartışma konularının çeşitlenmesine de kaynaklık eden bir özelliğe sahiptir.

### 2.2.3. Belagatin "Elfaz" ve "Mana" ile İlişkisi

Abdurrahman Süreyya'nın *Tercüman*'da yayınlanan makalesi<sup>8</sup>nde "Fenn-i belagatin elfâza cihet-i taalluku yoktur" diyerek belagat ilminin elfâzla ilgili olmadığını savunurken belagat tartışmalarına, dolayısıyla belagatin alımlanmasına başka bir yön verdiği görülür. "Elfâz âlet-i tehâtub ve muhâveredir" yani lügat/kelime, hitabet ve konuşmayla ilgilidir diyerek mânânın önemine dikkat çekmiş olur. Sonrasında "İlk önce mantık, meânî gibi fenlerin Osmanlıcasını meydana koymak yani fûnûn-ı mezkûrenin içerdiği mesâil ü mebâhisi Türkâne libasla giydirmek lüzûmu inkâr edilemeyecek sûrette açıktır"(a.g.m) ifadesiyle de belagatin anlama yönelik kollarına yönelmesi gerekliliğini vurgular.

Burada belagatte/edebiyatta mananın öne çıkmasının Tanzimat'ın ilk kuşak şair ve yazarlarınca edebiyata yükledikleri anlamla örtüştüğü görülür. "Denilebilir ki, Tanzimat ilk nesli edebiyatı, kamuoyu oluşturma amacının bir unsuru olarak kullanmıştır. Edebiyat, bir zamanlar kendisi bir amaç iken, şimdi sosyal ve siyasal hedefler için bir araç olarak gazete sayfalarına taşınmıştır" (Budak 400).

<sup>7</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadı)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1131, 4 Cemazeyilevvel 1299-12 Mart 1298-24 Mart 1882.

<sup>8</sup> Abdurrahman Süreyya, Belagat-ı Osmaniye- Abdurrahman Süreyya Efendinin ikinci makalesi, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1117, 16 Rebiülahir 1299-23 Şubat 1297-7 Mart 1882.

Buna karşılık Hacı İbrahim Efendi bir yazısında Osmanlı dilinin tasrif ve nahivce Arapça'yla münasebetini uzunca anlattıktan sonra belagatin lafza mı yoksa manaya mı dair olduğu hakkında farklı görüşlerin varlığından bahseder. Sonuç olarak belagatin hem lafza hem de manaya râci olduğu söyler.<sup>9</sup>

Belagatte lafzın terkiple birlikte edebiyatın, estetik kısmına, mananın da fikrî tarafına karşılık geldiğini söylenebilir. Klasik/geleneksel edebiyat anlayışında ikisinin de önemi olduğu bilinmektedir. Edebiyatta hangi tarafa ağırlık verileceği ise yazarın niyetine göre belirlenir. "Sanat kaygısının her şeyin önüne geçtiği 17. yüzyılda bile bazı yalın söyleyişlerin varlığına bakılarak, başlangıçtan beri kullanılan dilin, yazarın amacına göre şekillendiği söylenebilir"(Budak 186). Bu noktada 18. yüzyılda mahallîleşme akımları ile 19. yüzyılın başlarından itibaren geleneksel sınırların zorlanmasıyla edebiyat yeni bir yola girdiği, şair ve yazarların edebiyata bakış açılarının değişmesiyle şiirde biçim ve içerik açıdan dönüşümler yaşandığı düşünülmelidir.

Edebiyatın geçirdiği bu dönüşümde, belagatin sadece elfâzla değil belki ondan daha çok mânâyla ilişkisine, gazete sütunlarından ötede dikkat çeken ilk eser *Talim-i Edebiyat* gösterilerek<sup>10</sup> yazarına ayrıcalıklı bir yer verilir. Rezaizade Mahmut Ekrem'in eserinin Türk edebiyatı'na katkısı kabul edilmekle birlikte, bu eserin hazırlayıcı unsurları arasında belagat tartışmalarını görmek yanlış olmayacaktır. Esere dönecek olursak belagatin 19. yüzyılda yeni bir yola giren edebiyattan ayrı düşünülmemeyeceği açıktır. "Rezaizade Mahmut Ekrem özellikle *Talim-i Edebiyat*, *III. Zemzeme Mukaddimesi*, ve *Takdir-i Elhan*'ında bir taraftan Namık Kemal'in

---

<sup>9</sup> Hacı İbrâhîm, "Belâgat-ı Osmâniyye- *Tercümân-ı Hakikat*'in 1115 nolu nüshasında Belâgat-ı Osmâniyye mübâhasesine dâir münderic olan makale üzerine mütâalanın mabadi", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1122, 22 Rebiülahir 1299-1 Mart 1298-13 Mart 1882.

<sup>10</sup> Ahmet Midhat, "*Talim-i Edebiyat* ve Müvâhazât", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1298, 26 Zilkade 1299-27 Eylül 1298-9 Ekim 1882. Ayrıca *Talim-i Edebiyat*'ın edebiyatımızdaki yeri için Kâzım Yetiş'in hacimli eserine bakılabilir.



anlayışını devam ettirirken diğer taraftan şiiri sosyal meselelerin ötesinde ferdî duyguların[...] ifade vasıtası hâline getirir" (Yetiş, *Dönemler ve Problemler...*, 205). Yani belagatin mana ile ilişkisine dikkat çekilirken diğer taraftan şahsî tavır da işin içine sokularak edebiyatın duyguyu harekete geçirme işlevine önem verildiği görülür. Edebiyat için yeni olan her iki yönelişin de tartışmanın ilerleyen kısımlarında ele alındığı görülecektir.

#### **2.2.4. "Arap-Frenk Mukallitliği"**

19. yüzyılda yenilikçi şair ve yazarların Batı'yı örnek almalarıyla ortaya çıkan ve pek çok alanda günümüzde de devam eden tartışmalar arasında, belagatin/edebiyatın özgünlüğü etrafında şekillenen, Doğu-Batı taklitçiliği yer almaktadır. Gelenekçi toplumlarda temel değerler sistemini belirleyen din oluşu, Haçlı seferlerinden hareketle "Frenkler"i taklit etmenin, tutucu çevrelerce küfür sayılmasına sebep olmuştur (Budak 89). Bu gelenekçi tavır ve tutumda İslamiyet'e ve onunla ilgili olan tüm unsurlara ayrıcalıklı bir yer tanınırken dinin kaynağı olması dolayısıyla Doğu'dan alınan hiçbir şey taklitçilik olarak değerlendirilmez. Buna karşılık yenilikçi cephe için belagat ve edebiyatı özgürleştirme/özgünleştirme yolunda Batı ve Doğu taklitçiliği aynı şeydir. Yenilik taraftarlarınca tartışmalarda Batı'yı taklit etmenin kabul edilebilir yanı, onu doğrudan Osmanlı lisanı ve edebiyatına sokmak değil ilerleme için fikir ve hareket noktasında örnek almak olarak gösterilecektir.

Belagat tartışmalarında Ahmet Midhat, Osmanlı belagatinin Arap belagatinden ayrılığını savunurken gelebilecek itirazlara karşı "bizce Frenk mukallidliği ile Arap mukallidliği arasında hiçbir fark yoktur"<sup>11</sup> diyerek belagat

---

<sup>11</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1110, 8 Rebiülahir 1299-15 Şubat 1297-27 Şubat 1882.

aracılığıyla Osmanlı'nın edebî birikiminin kaynağına gönderme yapmış olur. Böylelikle Arap belagati ve kültürü taraftarlarını karşısına alır. Çok geçmeden *Ceride-i Havadis*'te yayınlanan bir makale<sup>12</sup>de Arapça ve Arap edebiyatının Osmanlı'da milliyetin ve edebiyatın aslı olduğu görüşünden hareketle bir taklitçiliğin söz konusu edilemeyeceği savunulur:

"Arabîyet bizim milliyetimizin ve edebiyâtımızın aslı ve esâsıdır. Biz milliyetimiz ve edebiyâtımızla terakkî etmek isteriz. Arabîyet lisânımızın ve milliyetimizin eczâ-yı esâsiyyesinden olmakla biz onu muhâfazaya medyûn ve mecbûruz". Buna göre terakki ancak Osmanlı lisanının ve milliyetinin aslını yani "Arabiyet"i korumakla olacaktır. Milliyetle edebiyatı birlikte düşünen bu görüşte geleneği sürdürme arzusu açık olmakla Osmanlı'nın Arapça ve Arap edebiyatıyla olan bağ asla bir mukallitlik değildir. Tek bir taklitçilik söz konusudur o da "Frenk mukallitliği".

Milliyet ve edebiyatın aslı Arabîyet olduğuna göre edebiyat-ı cedideciler asıllarını inkâr ve Batı'ya yönelmekle Frenk mukallitliği yapmaktadırlar. Burada "milliyet" kavramının Batı'da Fransız devrimiyle ortaya çıkan "milliyet" kavramıyla aynı anlamda kullanılmadığını hatırlatmakta fayda var. "Fransız devriminin 'kardeşlik' ilkesi Osmanlı düşünce ortamına milliyet olarak yansımıştır. Millet ve milliyet sözcükleri, aslında Doğu'da da bilinmektedir. Ancak, millet, Batı'daki gibi, dil, ırk ve toprak birliği içeriğinde kullanılmamıştır" (Lewis 55-57) Tartışmalar boyunca geleneğin savunucuları tarafından dile getirilen "milliyet ve millîlik", kültürün temel değerler sistemindeki dine(İslamiyete) bir gönderme olup ümmet anlayışı çerçevesinde din kardeşliğini barındırmaktadır.

---

<sup>12</sup> Faik/Esad/Alî Sedat, "Aynen Varakadır", *Ceride-i Havadis*, nr. 4893, 13 Rebiülahir 1299-4 Mart 1297-20 Şubat 1882.

Arap mukallitliğini kabul etmekle beraber yukarıdaki görüşe destek veren bir diğer makale<sup>13</sup>de Hacı İbrahim, Arap mukallitliğinin Osmanlı dilinin Arapça'ya "nisbet-i tâmmeye yakın"lığından ileri geldiğini savunur. Belagatteki farklılıklar ise Frenk diliyle olan farklılıklar kadar çok değildir.

Buna karşılık Frenk taklitçiliğini terakkileri yüksek olan milletlerin taklidi olarak değerlendirdiği makalesi<sup>14</sup>nde Ahmet Midhat, bu taklidin niteliği ve sebebinden de bahseder: "lisânlarını lisânımıza katmak sûretiyle değil, kendi kavâid-i lisâniyyelerine ittibâ-ı iltizâm etmiş olmaları sûretiyle tavsiye olunmuştur". Daha ileride ise Fransa'daki Ansiklopedi yazarlarından, yaptıklarından ve amaçlarından bahisle "milletlerini servet-i edebiyeye vü ilmiyye ile zenginleştirmek husûsunda altı yüzü yek vücûd olarak gayret ederler. İşte biz bu adamlara mukallid olmak istiyoruz. Ne fâide ki taklîd hevesimiz hakkımızda medâr-ı cinâyet" sayılıyor denir.<sup>15</sup> Aynı makalenin devamında taklidin kötü bir şey olarak görüldüğü fakat âleme gülünç olmak istenmediği "taklidi kerih görenlerden değiliz. Âleme gülünç olmağı tecviz etmeyenlerdeniz" şeklinde belirtilmektedir.

O hâlde, taklit hoş görülme de şimdiki hâliyle "âleme gülünç ol"duğu ya da olacağı düşünülen Osmanlı'nın kendi lisanı, belagati ve edebiyatında özgünlüğü elde edebilmesi ve "servet-i edebiyeye vü ilmiyye"si için reçete Batı'dır.

Belagat tartışmalarının devamında dilde ve edebiyatta yenilik taraftarlarını ve eserlerini tenkit amacıyla yeniden gündeme getirilen taklitçilik, "Garp'a meftuniyet"

---

<sup>13</sup> Hacı İbrâhîm, "İkinci Makale-Belâgat-ı Osmâniyye Münâzarâsından Husûle Gelen Netâyic, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1119, 18 Rebiülahir 1299-25 Şubat 1297-9 Mart 1882.

<sup>14</sup> Ahmet Midhat, "İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1120, 19 Rebiülahir 1299-26 Şubat 1297-10 Mart 1882.

<sup>15</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadı)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1131, 4 Cemazeyilevvel 1299-12 Mart 1298-24 Mart 1882.

şekline bürünür. Hacı İbrahim Efendi *Tâlim-i Edebiyat* ve yazarını eleştiren bir yazısı<sup>16</sup>nda bu durumu şöyle dile getirir:

"Biz isterdik ki gençlerimiz cemiyet-mendân eslâfı tanısınlar eserlerini okusunlar da cemiyet-i milliyelerini tevsî ve takrîr etsinler. Yazık ki bu vadide tederrüs edenler şarktan ziyâde garbı tanıyorlar ve garba meftûndurlar."

Geçmiş zamana ait bir kiple başlayan paragrafa göre eski eserlerin, Batı'yı kılavuz edinmiş yeni edebî kuşak tarafından artık tanınmadığı ve okunmadığına atıfla edebiyat kültüründeki değişimlerin kabullenilmişliğinden bahsedilebilir. Ali Budak'ın "İmparatorlukta Batılı fikirlerin ve politikaların bu şekilde hızla yayılıp yaygınlaşması, kaçınılmaz olarak, bir bakıma hayatın aynası demek olan edebiyatı da hem şekil hem muhteva olarak bir değişim ve dönüşüm sürecine sokmuştur" (399) şeklindeki değerlendirmesi de bu bağlamda düşünülmelidir.

Fakat yukarıda söz edilen kabullenme, edebiyattaki "kaçınılmaz değişim ve dönüşüm"e yönelik olmakla birlikte henüz bir benimsenme söz konusu olmayıp ancak başka bir tenkidin konusuna kaynaklık etmektedir. 19. yüzyılda Batı'nın her alanda üstünlüğünün kabulüyle artık *teslimiyet* (İhsanoğlu 392) şeklinde değerlendirilebilecek bir sürece girilmiş olmasına karşılık geleneğin devamını arzulayanların Osmanlı belagati için Eski edebiyata ve eserlere dönme önerisi, lisanın ıslahı ve belagatin özgünleştirilmesini savunan yeni edebiyat savunucuları tarafından tenkit edilecektir.

---

<sup>16</sup> Hacı İbrâhîm, "Arz-ı Nedâmet'e Cevap", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1305, 6 Zilhicce 1299-7 Teşrinievvel 1298-19 Ekim 1882.

### 2.2.5 Osmanlının Belagatini Eski Eserlerde Aramak

Belagatin kökenin Arapça, içinden çıktığı ve ilk incelediği kaynak Kuran-ı Kerim ise aynı zamanda Osmanlı edebiyatının beslenme yerlerinden biridir. Bu zincirde Osmanlı için belagatin kaideleri belirlenecekse başta Arap belagati ve edebiyatıyla birlikte şimdiye kadar yazılmış eserleri incelemek mantıklı ve makul bir yöntem gibi görünmektedir. Bu bakış açısı geleneksel edebiyat teorilerinin ait değerlendirmenin parçası olarak düşünülebilir. Çünkü geleneksel edebiyat teorilerinden çıkan eleştiriler "kaynakları güvenilir, sözleri etkili, manaları sahih ve toplum tarafından kabul edilmiş oldukları için şer'i<sup>17</sup> kaynaklara müracaat eder" (Livingston 209). Nitekim Osmanlı belagatinin aslı ve ıslahı üzerine söz söyleyen pek çok yazıda kaynakların Arapça ve Arap ilim ve belagatiyle, bunları örnek almış Osmanlı metinleri olduğu ortadadır. Fakat tenkit ruhuyla anılan 19. yüzyılda Osmanlı'nın her alanı, fikir çatışmalarıyla doludur. Dilde sadeleşme tartışmalarıyla başlayıp belagatten edebiyata evrilen fikir çatışmalarından biri de Osmanlı belagatinin kaynağında yatar. Doğu ve Batı, eski ve yeni edebiyatın kaynağı olarak birbirinden ayrılırken eserlere üzerine tenkitler de bu kaynaklara ait öge ve yöntemlerle yapılacaktır.

İlk görüş eski Osmanlı üdebasının eserleriyle birlikte 19. yüzyılın fesâhat ve belagatini oluşturduğu yolundadır. *Cerîde-i Havâdis*'te yayımlanan yazarı belirsiz bir makale<sup>18</sup>de bu durum; "Âlî, Hoca Saadeddin ve mahdumu Mehmed Efendiler, Okçuzade Mehmed Şah, Sarı Abdullah Mecdî, Veysî Abdüllatif, Nergisîzade Mehmed, Nev'izâde Atâî, Şeyhî Mehmed, Yusuf Nâbî Efendiler, Mustafa Halife,

---

<sup>17</sup> Din ve gelenek tarafından kabul edilip tatbik edilen; Kutsî değerlere saygılı.

<sup>18</sup> "Lisânımız", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4876, 26 Rebiülevvel 1299-3 Şubat 1297-15 Şubat 1882.

Kara Çelebizâde Abdülazîz, Münecimbaşî Ahmed Efendiler[in] bugün Osmanlı lisanının fesâhat ve belagatini oluşturan ve her birinde başka bir letafet bulunan eserler" kâleme aldığı şeklinde dile getirilir. Bu eserlere örnek olarak da *Ravzatü'l-Ebrâr*, *Şerh-i Mesnevi*, *Şakâyıklar* ve tarihler ile *Siyer* ve hamseler gösterilir.

Devamında eserler hakkında "elsine-i selâsede müsta'mel kelimelerin sûver-i istimâlâtı ile sec' u kavâfîyi irâe eder", "sâde elfâz ne demek olduğunu gösterir", "ne sâde ve ne de mustalah olan inşâa hâdim olur", "bazısı da sanâyi-i inşâiyyeyi ifhâm eder" gibi açıklamalar yapılması belagatin elfazla olan ilişkisinin önemsendiğine işaret eder. Belagatin sadece elfaza dair olmadığını ve hatta ondan daha çok mana ve fikre dair olduğuna önem veren görüşlerin varlığından bahsetmiştik. Fakat belagatte elfazdan manaya dönüşün henüz zamanı vardır.

Yukardaki isim ve eserlerin Osmanlı edebiyatının meşhurları olmaması dikkat çeker. Fakat biraz sonra aynı makalede "İşte şurada eserlerini gösterdiğimiz kimseler içinde Nef'î, Bâkî, Nev'î gibi hattâ Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ ve Bahâyî bile dahil değildir. Bunların ise her birinin âsâr-ı şî'riyyesi meydanda olarak işte edebiyat-ı Osmaniyyeye evâilde nasıl hizmet kılındığını bu esami der-meyân ettirir" açıklaması yapılır ve bunların eserlerinin "Türkçe olup birbirine öyle lisan-ı âhir edebiyatı ile itiraz etme"meleri ile hepsinin "elsine-i selâsede a'lam ol"duğuna dikkat çekilir.

Osmanlı belagatini belirleyici şartlarından birinin, bu üç dilde yetkin olmak şeklinde ortaya çıktığı görülür. Dilde yetkinliğin, edebî metinleri oluşturmada ve incelemedeki önemi dikkate alındığında dilin ve belagatin edebî işlevi ortaya çıkmaktadır. "Dil, kendine has kuralların verdiği imkân ölçüsünde bir hüviyet kazanır"(Aktaş 13). Dile kendine özgü kuralların teslimiyle belagat da bir kimlik kazanacak ve edebî oluşumlar ve incelemelere kaynaklık edebilecektir. O hâlde

Osmanlı belagatini eski edebiyatta aramak dilde ve belagatin kimliğini Doğu, Arap belagati ve edebiyatıyla tanımlamak anlamına gelip yenilik ve ilerleme için model alınan Batı'yla ters düşmektedir.

Yukarıdaki alıttıda geçen "lisân-ı âhir edebiyatı" ile yapılan itirazlara kapalı oluş da edebiyatın Doğu'lu kimliğini Batı'yla değiştirmek istemeyişini gösterir. Böylelikle 19. yüzyıla gelinceye kadar dönemlere göre farklılaşan dil kullanımlarına rağmen belagatin bu kimliğini (yani Arap) dairesindeki yerini korumuş olduğu, tam bir dönüşüm geçirmediği gözlemlenir. Gazetelerle yürütülen dili bilinçli şekilde sadeleştirilme politikasına katkı sağlayan belagat tartışmalarında kimlikle birlikte belagatin edebiyata dönüşümü takip edilebilmektedir.

Eski edebiyatın meşhur şairleri ve eserlerinin değil belki ama *Şefiknâme* gibi tarih ve benzeri eserlerin Osmanlı belagatini oluşturduğu iddiası yeniliğin savunucuları tarafından reddedilir. Bu karşı çıkış *Cerîde-i Havâdis*'teki makale<sup>19</sup>de şu şekilde dile getirilmektedir: "Altı yedi yüz kişinin ansiklopedi telifi gibi bahsin evc-i âlâsından *Tarîfât-ı Seyyîd* gibi hazîzâ düşüp hattâ daha ziyâde kenz aramak dahi ne felâkattir". Burada belagatin edebî bir servet olarak düşünülmesi önemlidir. Bu hâzinenin yani belagatin ise Doğu'dan değil Batı'dan hareketle oluşturulması gerektiği savunulmaktadır. Fakat bundan maksadın Fransızlaşmak olmadığı da belirtilmektedir: "Arabî'yi mahvetmek isteyenler mahvolsun. Biz 'hacz' yerine 'sekustro' kullanmak istemiyoruz. Arabî'yi mahvedip Fransızlaşmağı hiç istemiyoruz" (a.g.m.)

O hâlde asıl amaç daha önce de söylendiği üzere lisandan hareketle Osmanlı belagatini özgünleştirmektir. Osmanlı'da Batı kaynaklı eğitim sisteminin gelmesiyle

---

<sup>19</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadı)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1131, 4 Cemazeyilevvel 1299-12 Mart 1298-24 Mart 1882.

Arapça ve Farsça üzerindeki yetkinlik azalmış, bu durum dilde sadeleşme ile belagatin Türkçe unsurlar üzerine kurulmasıyla kendi özgü hâle getirilmesine yardım etmiştir. Yeni bir tür olarak gazetenin bu duruma katkısı ve edebiyat açısından önemini dile getirmesi bakımından Budak'ın "edebiyat açısından daha önemlisi Tanzimat devri neslinin nüvesinin gazetelerde belirmiş olmasıdır. İstikrarlı olarak hafifleyen dil, gazeteleri birer halk mektebine dönüştürmüştür" (571) ifadesini ekleyelim. Bu hâle uygun olarak tenkidin yönü eski eserleri okuma ve anlama zorluğuna kaymaktadır.

#### 2.2.6. Eski Eserleri Okuma ve Anlama Zorluğu

Lisânda sadeliğin savunulduğu bir *Cerîde-i Havâdis* makalesi<sup>20</sup>nde 19. yüzyılda gerileme şöyle özetlenir: "Bakınız tedennîye ki önceleri Arabî ve Farisî ve Türkî lisânlarıda nazm ve nesr ile beraber her lisânda maharet sahiplerimiz varken şimdi Türkçe'nin aslını inkâr ile 'kutlu', 'mutlu', 'adlı', 'sanlı', 'tatlı', 'tatsız' gibi şeylerde zamanımızın mütefenninleri gürültü ediyorlar".

Daha önceleri Osmanlı lisanının oluşturan üç dile de hâkim şiir ve nesirde maharet sahibi kimseler varken dilin aslını unutarak sadeleşmeye karşı çıkmayı eleştiren yazıda, önceki yüzyıllarda Türkçe'ye verilen önem ortadayken sonraki dönemlerde Arapça ve Farsça'nın dile fazlasıyla girdiği söylenerek bu durumun sonucu: "Medreselerde yirmi seneyi aşkın Arapça dersleriyle ancak yaşlılıkta alınabilen icazetle gelen devlete muhabbet ziyade olmuş, Arapçanın zorlaştırılmış tahsili sebebiyle aşırı muhabbet gösterilerek her lisânı ona tatbik uğraşılmaya kadar kalkışılmıştı" (a.g.m) şeklinde ifade edilir.

---

<sup>20</sup> "Sâbika Bir Nazar", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4896, 16 Rebiülahir 1299-7 Mart 1297-23 Şubat 1882.



Makaleye göre Koçi Bey Risalesi, Katib Çelebi Fezlekesi, Naîmâ Tarihi, Vankulu lügati gibi, bugün zor anlaşılan "müellefât-ı Türkiyye"nin sadeliği ve Türkçe'ye riayetleri ortadayken Arapça'ya olan aşırı muhabbetle Türkçe'nin aslı inkâr edilmektedir. Dilde Arapça'ya olan ilginin ve her lisanın ona uygun hâle getirilmeye çalışılmasının karşısında olan bu yazıyı, Osmanlı lisanını ve belagatinin Arap'tan bağımsızlığının destekleyicisi olarak düşünmek gerekiyor.

Osmanlı lisanına yönelik "ıstılahât-ı külliye" talebinde bulunan başka bir yazı<sup>21</sup>da Arapça'nın ve edebî metinlerin öğrenilme ve anlaşılma zorluğu kastedilerek: "Başka bir kavmin zevk-i edebîsine ittiba' mecbûriyetiyle demirden leblebiler çiğneyeceğimize kendi Osmanlılığımızın zevk-i edebîsine ittibada serbest olarak dimağımıza lezzet verelim." diyor. Burada Osmanlı'nın kendine ait bir edebî zevke sahip olma isteği ve tasarısı gayet açık bir şekilde dile getirilmiştir ki bu da, özgün bir belagat arayışından ayrı düşünülemez. Buradaki edebî zevk sahibi olma bir taraftan da "belagatte sıkça geçen 'zevk-i selim' kavramı"(Saraç 346) yani güzel söz ve bu sözün sahiplerinin fitrî yetenekleriyle ilişkisi bağlamında şiir ve şairi akla getirerek belagatle edebiyat arasında bir köprü görevini üstlenmektedir.

Hemen devamındaki makale<sup>22</sup>de edebî olarak kabul görmüş eserleri okuma ve anlama zorluğu *Gülistan* örneğiyle dile getirilir: "Mekteb-i Sultânî'de Latince'den öğrenilen bir sâhife yer zaten Fransızca öğrenen bir şakird için sarf-ı Arabî, nahv-ı Arabî, mantık u meânî ve bedîi u beyân misilli muazzamât-ı mübâhasât şu tarafa kalsın, Gülistân kitabının bir cüzünü okumak derecesinde mûcib-i müşkilât mıdır?"

O hâlde eskî edebî metinlerin anlaşılmaz hâle gelmesi ve dilde sadeleşmeye gidilmesi yeni bir edebî zevkin geleceğine işaret olarak görülebilir. Bu da dilde

---

<sup>21</sup> Ahmet Midhat, "İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1130, 3 Cemazeyilevvel 1299-11 Mart 1298-23 Mart 1882.

<sup>22</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadı)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1131, 4 Cemazeyilevvel 1299-12 Mart 1298-24 Mart 1882.

başlayan, belagatte özgünlüğünü arayan Osmanlı için yeni bir edebiyat anlayışını beraberinde getirmektedir.

Diğer taraftan hâlâ Arapça ile Arap belagat ve kültürünün devamlılığını talep eden görüş varlığını sürdürmektedir. Hatta bu görüşün sahibi de Osmanlı belagatini oluşturmada *Şefiknâme*'leri reddeder fakat Osmanlı edebiyatının bu eserlerden ibaret sayılamayacağını, "*Şefiknâme* vaktiyle anlaşılması iltizam olunarak muamma tarzında yazılmış" olduğundan edebiyatın anlaşılma zorluğuna delil gösterilemeyeceğini belirtir.<sup>23</sup>

*Ceride-i Havâdis*'te yayınlanan bir başka makalede ortadaki tartışmaların sadece "eşar-ı cedide"ye ait olup "Fuzûlî ve sâirinin kâhî Arabî ve ekser Fârisiye müşâbih olan ebyâtına bakılırsa ihtimal ki şuarâ-yı eslâf şimdiki edebiyât-ı atîka tarafısının mültezemi olan şiipleri hiç de söyleme"diğinden hareketle şu yorum yapılır:

Eslâf müphem ve muğlak şeyler yapmamışlar ve Arabî ve Farsî nazm ve nesr ile müellefât vücûda getirmişlerdir. Evet Veysî, Nergisî, Atâî, Nâbî, Şefik gibi bazı zâtlar hamseler, *Şefikname*'ler, *azîz-i Ravzatü'l-Ebrar* vücuda getirmiş iseler de bunlar mücerred havass için yapılmış eserler olduğu anlaşılır [...] *Siyer-i Veysî* Türkçe edebiyata yazılmasıyla meşhurdur. Ancak Veysî bunda üstadlık göstermiş yoksa bu kabîl-i âsâr o vaktin kitâbet-i resmîsi değildir.<sup>24</sup>

Bu uzunca paragraftan yola çıkarak eski şair ve yazarların eserlerine atfedilen "okunma ve anlaşılma zorluğu"nun bazı eserler için söylenebileceği ve bunların da hüner gösterme amacıyla yazılıp dönemlerinin kitabetini yansıtmadığı görüşüyle

<sup>23</sup> Hacı İbrâhîm, "*Tercümân-ı Hakikat*"in 1136 nolu nüshasında münderic makale-i cevâbiyyemizin bakıyesidir", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1137, 11 Cemazeyilevvel 1299-19 Mart 1298-31 Mart 1882.

<sup>24</sup> "Edebiyât", *Ceride-i Havâdis*, nr. 5119, 7 Zilhicce 1299-8 Teşrinievvel 1298-20 Ekim 1882.

dikkatler "eşar-ı cedide"ye çekilir. Hüner yazmak amacıyla kaleme alınan eserlerdeki dilin Arapça ve Farsça kelime ve ifadelerden kaynaklı ağırlığının dönemin kitabetini yansıtmadığı görüşü bir gerçekliği yansıtmaktadır. Bu durum daha önce de değinildiği üzere şairin/yazarın niyetiyle ilgili olması, sözü edilen eserlerin yazıldığı dönem hakkında "sanat kaygısının her şeyin önüne geçtiği bu yüzyılda bile bazı yalın söyleyişlerin varlığına bakılarak, başlangıçtan beri kullanılan dilin, yazarın amacına göre şekillendiği söylenebilir"(Budak 186) ifadesiyle desteklenmektedir.

*Şefikname, Ravzatü'l-Ebrar, Siyer-i Veysî* gibi eserleri eski edebiyatın temsilleri saymamakla birlikte yeni edebiyat (özelde şiir) hakkında da kesin bir şey söylenmediği görülür. Makalenin devamında "her milletin edebiyâtında fevkalâde mâhirler yetişmiş ise de o millet edebiyât-ı âhire taklîd etmiş diye tan ve teşnia uğramıştır"(a.g.m) denmesi yazının yeni edebiyata yakın bir tutum sergilediği izlenimini uyandırır. Çünkü bu dönemde gündemde *Talîm-i Edebiyat* tartışmaları vardır.

Daha geç tarihli bir diğer makale<sup>25</sup>de eski eserleri okuma ve anlama zorluğuna sebep olan bazı kelimelerin edebiyat açısından (edebî sanatın ön plana çıkarılması amaçlandığında) olumlu etkisi savunulursa da artık yeni bir dil ve edebiyatın varlığı açıkça görülmektedir:

Sâir elsinede ve lisân-ı Arab'da öyle gerek imlâsı ve gerek telaffuzu bir olan kelimeler şiir ve lubiyât-ı lafziyye ve nekât-ı latîfe için büyük bir sermaye addolunmakta ve edebiyâtın büyük bir kısmını istiâb eylemekte olduğu hâlde bizde bu türlü elfâzın maâyib-i imlâiyyeden madûd olmasına ne kadar taaccüb ve teessüf olursa becâdır

---

<sup>25</sup> M(..)y(..), "Mütenevvia", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1586, 16 Zilkade 1300-6 Eylül 1299-18 Eylül 1883.

### 2.2.7. "Arapça, Arap Belagati ya da Arabiyet" in Önemi

Osmanlı'nın müslüman bir devlet olarak Kuran-ı Kerim'e verdiği önem ve değer yalnızca dinî bir simge değil siyasi, sosyal ve edebî alanların yapılanmasında da temel öğelerdendir. Kuran dili olan Arapça'ya ve Arap kültürüne verilen değer de bu anlamda Osmanlı'da dilsel, kültürel ve edebî olanda başattır. Fakat 19. yüzyıl aydınlarının devleti ve milleti ileriye taşıyacak Batı formülünde Arapça'nın kutsallığı sadece dinsel anlamda kabul edilebilir bir şeydir, en azından terakki yanlısı yeni edebiyatçılar için. Toplumsal faydacılık peşinde dilde sadeleşmeyle ön görülen yenilikler, Arapça'nın hâkimiyetini sarsması sebebiyle milliyeti parçalamaya teşvik olarak algılanır. Bu durumun "ulus devlet ve modernleşme sürecinin, ümmet mirasına sahip mevcut dil yapısını değiştirme zorunluluğu[yla]"(Akçay 11) örtüştüğü görülmektedir. Fakat dildeki ıslahat çabalarını, kaynağını Batı'dan aldığı için dini ve milleti yok etmeye çalışan darbeler olarak aşırı bir savunmanın yansımasıdır. Bu aşırı tepkiye göre "darbe sahibi", yenilik ve ilerleme fikrinin temsilcilerinin tartışmalarda yeniliğin mutlaka geleneği tamamen dışlanması olmadığını savundukları görülecektir.

Arap kavmi ve kültürünün Osmanlı'nın sadece belagatinin değil kavmiyetinin de esası olduğu fikrini savunanlar için Batı, bu temeli sarsacak her alanda düşman kabul edilmiştir. Edebiyat da bu alana dahildir:

"Arabîyet bize yalnız inşâ ve kitâbet için mühim değil, bizim sûverî ve manevî insâniyet ve kavmiyetimiz dahi onunla kâimdir. Bu hâl nezd-i ukalâda vâzih ve âşikâr iken Arabîyetimizin mahvını arzû etmek açıktan açığa cemiyet-i kavmiyetimizin tahallül ve teferrukunu emel etmektir"<sup>26</sup>

<sup>26</sup> Meclis-i İdâre-i Evkâf Azâsı İbrâhîm Efendi, "Bahs ü Münâzaradan Husûle Gelen Netâyic", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1112, 11 Rebiülahir 1299-18 Şubat 1297-2 Mart 1882.

Osmanlı belagatinin Türkçe kelimeleri bırakarak Arapça lügatın kullanmasını tavsiye eden bir şey olmadığına fakat bununla birlikte Arapça'dan ziyade Çağatayca'ya özenilmesinin de yanlışlığına dikkat çekilen bir yazı<sup>27</sup>da, Osmanlı dilinin aslı Türkçe olmakla birlikte Arapça ve Farsça(zaten Arapça'yla karışık) ile karıştığından Osmanlı dilini doğru konuşup yazabilmek için Arapça ve Farsça kuralları bilmek gerektiği söylenir. Çünkü Osmanlı dili için kullanılan ıstılahatlar o zamana dek Arapça'dan alınmıştır.

Burada Osmanlı lisanında yapılan ıstılahatların şimdiye kadar hep Doğu kaynaklı olması önemlidir. İstılahat için Batı'ya yönelmenin milliyet ve edebiyatın aslı için tehlike olarak görülmesinin en önemli sebeplerinden biri budur. Terakkiyi Arapça ve Arap belagatinde aramak düşüncesi aynı makalede şöyle dile getirilmiştir: "Arabîyet bizim milliyetimizin ve edebiyatımızın aslı ve esasıdır. Biz milliyetimiz ve edebiyatımızla terakki etmek isteriz."

Buna karşı olarak, şekillenen yeni edebiyat anlayışının temsilcilerinden Recaizade'nin belagat tartışmalarının ilerleyen sayfalarında, terakki içinde düşündüğü yeni edebiyatın yalnız eski edebiyattan yararlanarak var olamayacağını savunacaktır. Yukarıdaki alıntıya dayanan görüşün destekçisi bir başka yazı<sup>28</sup>da Hacı İbrahim Efendi Frenk lisanının öğrenilmesine karşı olmadığını belirterek lisan-belagat-kavmiyeti bölünmez bir bütün sayar; ona göre aslı Arapça olan Osmanlı lisanının ve belagatinin korunması "kavmiyyet ve insaniyyetimizi korumak"la aynı şeydir. Ayrıca "lisânımızı lisân şekline koyup bizi hayvân-ı nâtık haddine idhâl eden

---

<sup>27</sup> Faik/Esad/Alî Sedat, "Aynen Varakadır", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4893, 13 Rebiülahir 1299-4 Mart 1297-20 Şubat 1882.

<sup>28</sup> Hacı İbrâhîm, "İkinci Makale-Belâgat-ı Osmâniyye Münâzarasından Husûle Gelen Netâyic, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1119, 18 Rebiülahir 1299-25 Şubat 1297-9 Mart 1882.

şey lisânımızdaki Arap elfâzıdır"<sup>29</sup> diyen Hacı İbrahim Efendi, Osmanlı belagatinin olgunluğa erişmesinin Arapça belagat kaidelerini bilmekle gerçekleşeceğini savunarak her edibin görevini de Arap belagatinin meâni ve beyan ilimlerini bilmek olarak belirler<sup>30</sup>:

"Lisânımızda nazm ü terkîb-i kelâm elfâz-ı Arabîyye ile vücûda gelmektedir. Kelâmda belagat ne demek olduğunu anlamak için her bir edîbe fenn-i meânî ve beyânda mübeyyen olan kavâidi bilmek vâcibdir"

Bu görüşe karşı olarak Ahmet Midhat Efendi "[h]er kavmin belagatinin kendi lisânı üzre olup başka türlü olamayacağı karar alındıktan sonra kullandığımız kelimelerin yirmide on beşi değil tamâmı Arapça olsa, Osmanlı lisânı Arap lisânından ve yine Osmanlı belagati de Arap belagatinden başka bir şey olduğu davâsı teslim kılınmış oluyor"<sup>31</sup> diyerek Osmanlı lisanına ve belagatine özgün bir kimlik kazandırmaya çalışır; bu yolda araç Batı olsa da amaç Doğu'yu dışlamak değildir:

"Arabî'yi mahvetmek isteyenler mahvolsun. Biz "hacız" yerine "seküstro" kullanmak istemiyoruz. Arabî'yi mahvedip Fransızlaşmağı hiç istemiyoruz"(a.g.m)

Osmanlı lisânının hakkıyla Osmanlı lisânı olabilmesini destekleyen bir yazı<sup>32</sup> da da eski edebiyat geleneğine ait Arapça ve Arap belagatini bilme zorunluluğu tenkit edilir: "Vaktiyle hekîm olmak için evvelâ Fransızca öğrenmek lâbüd olduğu itikâd edildiği gibi şimdi dahi edib olmak için Arapça öğrenmek lâbüd olduğu abes

---

<sup>29</sup> Hacı İbrâhîm, "*Tercümân-ı Hakikat*'in 1122 nolu nüshasında münderic olan mütâlaat-ı âcizânemizin bakıyyesidir", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1123, 23 Rebiülahir 1299-2 Mart 1298-14 Mart 1882.

<sup>30</sup> Hacı İbrâhîm, "Bakiyye-i Mütâlaat", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1129, 30 Rebiülahir 1299-9 Mart 1298-21 Mart 1882.

<sup>31</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadı)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1131, 4 Cemazeyilevvel 1299-12 Mart 1298-24 Mart 1882.

<sup>32</sup> Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniyye'ye mensûb bir zât, "\_\_\_", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1133, 7 Cemazeyilevvel 1299-15 Mart 1298-27 Mart 1882.

sûretde iddiâ olunuyor. Ancak Arapça öğrenmeksizin üdebâ yetiştiği görülür ise bunun da imkânına kâil olacaklardır."

Arapça bilmenin yazarlığa şart koşulmasının karşısında olan bu görüş, eski edebiyatın beslendiği kaynakların değişimini öngörmektedir. Değişen kaynaklar ve sosyal hayatla birlikte edebî dünyanın dili ve imajları da değişecektir. Bu bağlamda Arapça'nın dinsel kutsallığı dilsel ve edebî alandan ayrılmak istenir. Fakat eski edebiyat geleneğinin, dili dinî değerlerle kutsayan yapısının kolay bir dönüşüm geçirmeyeceği de malumdur.

Nitekim Hacı İbrahim Efendi dil, din ve edebiyatın bütünlüğünü yeniden hatırlatacaktır: "Umur-ı itibariyyedendir denilen lisân lisân-ı Arabî ise bu lisân bizim lisân-ı dinimiz ve lisân-ı ilm ü hikmetimiz ve lisân-ı edebimizdir. Dinimizi, ilmimizi ve edebimizi himaye ve muhafaza etmek bize vacib olduğu misilli bu lisân-ı şerifi muhafaza eylemek dahi vacibdir."<sup>33</sup>

Buna karşılık Ahmet Midhat, Arapça'nın din açısından kutsallığı kabul edilse de belagat ve edebiyat söz konusu olduğunda halka değil ayrıcalıklı bir sınıfa ait kalmasını savunur:

"Arap lisânının dinimizin lisânı olduğunu kim reddetmiş? Arabî'yi "Arabî" olmak üzere öğrenelim, Arapça inşaya telife kadar varalım. Fakat bu imtiyaz bir sınıfa mahsus olsun."<sup>34</sup>

Her ne kadar Hacı İbrahim "Elfâz-ı Arabîyye"nin dilden tamamen çıkarılması hâlinde dilsizce konuşmamız lazım gelir"<sup>35</sup> diyerek konuyu özden çıkarsa da

Recaizade, "Osmanlıca Arapça ile kâim olur" fikrinin savunucularına "müellif-i

---

<sup>33</sup> Hacı İbrâhîm, "\_\_\_", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1136, 10 Cemazeyilevvel 1299-18 Mart 1298-30 Mart 1882.

<sup>34</sup> Ahmet Midhat, "Osmanlı Belâgati-İbrâhîm Efendi Hazretlerine mukâbele", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1139, 14 Cemazeyilevvel 1299-22 Mart 1298-3 Nisan 1882.

<sup>35</sup> Hacı İbrâhîm, "Mütenevvia-... Tekmile", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1243, 19 Ramazan 1299-23 Temmuz 1298-4 Ağustos 1882.

*Talim-i Edebiyât*'ın evvel ve âhir söylediği ve söyleyeceği söz Arapça mukaddestir fakat Osmanlıca Osmanlıca'dan ibârettir"<sup>36</sup> cevabı ile dille dinin birbirinden ayrı olduğu temelli bir edebî anlayışın taşıyıcılığını yapar.

*Ceride-i Havâdis*'in "Edebiyât" başlıklı yazı dizisinde âkil ile edibin konuşmalarına katılan nâtik ise edebiyat bahsinde Arapça kelimelerin diğerlerine üstünlüğünden hareketle Türkçe'ye önem verilmemesini olağanlaştırmak ister:

Eğer lisân-ı Osmânî şimdiye kadar nâ-tamâm ise yine öyle kalsın, değilse onun için bir cemiyete gerek yoktur. Herkes zevkine tâbîdir, istediği gibi yazabilir. Biz ibtidâ bu Türkçe'yi Osmânî'de nemek makâmında görüp lisân-ı Osmânî üzerine bahs-i edibânemizde Türkçe'ye hiç ehemmiyet vermeyiz. Çünkü yirmi kelimenin on beşi Arabî, dördü Farsî, biri Türkîdir. Cüz külle tâbîdir.<sup>37</sup>

Görüldüğü üzere, bir yandan yeni bir edebiyat anlayışı şekillenirken diğer taraftan eski edebiyat geleneğini savunan görüşün varlığı açıkça görülmektedir. Artık bu savunma, Türkçe ile kendine özgü dili ve edebiyatı oluşturma çabasını tenkitle somut örnekler üzerinden yapılmaya başlanır:

"İşte bizim lisân-ı ilm ü edebimizin sermaye-i aslîsi Arabî iken neveheslerden ekseri hakikat-i hâli bilmeyerek bilenler var ise de bilmezlikten gelerek inaden ve musırran bizde Arabî yoktur hepsi Türkî'dir deyip şu misilli şeyler söylerler:

(şeyler)

Yaşama müebbed öl, ölme geber

Babam için öl, benim için yaşa

<sup>36</sup> Recâizâde Ekrem, "Müdâfaât", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1295, 22 Zilkade 1299-23 Eylül 1298-5 Ekim 1882.

<sup>37</sup> "Edebiyât", *Ceride-i Havâdis*, nr. 5107, 24 Zilkade 1299-25 Eylül 1298-7 Ekim 1882.



Yarimsen git, düşmenimsen yakın gel..."<sup>38</sup>

*Talim-i Edebiyat*'tan verilen bu örnek anlamsız bulunur. Bu mısralar Türkçe (Osmanlıca anlamında) olamayacağı gibi, Nâbî'nin beyitleri varken yerine bunları koymanın haksızlığına işaret edilir. Karşılaştırmanın niteliği tartışılır olmakla birlikte yeni edebiyat eleştirisinin, bu edebiyatın kurallarını belirleyen bir kitaptan örneklerle yapılıyor oluşu değişim ve dönüşümün edebî alana yansımaları olarak görülmelidir.

Yine *Talim-i Edebiyat*'tan hareketle "edebiyât-ı cedîdenin ekseri böyle lügat-ı bî-manâdan ibâret" olduğuna dair örnekler verilen bir makalede edebiyat-ı cedide ile atika arasındaki fark şöyle açıklanır:

Lügat-ı garbiyyenin kütüb ü lügata mürâcaatla manâlarına ittılâ mümkün. Edebiyât-ı cedidede böyle garîp lügatlar yok ammâ onların manâ-yı istihrâcı gayr-ı mümkündür. İşte edebiyât-ı cedîde ile edebiyat-ı atika arasındaki fark budur. Bu farka sebep ise edebiyât-ı atika erbâbının Arabî bilmeleri ve edebiyât-ı cedîde ashâbının bilmemeleridir. Bu sebeptendir ki münşî ve edib ve müellif ve mütercim olmak arzusunda bulunanlar için Arabî'yi ciddi sûrette taallüm vâciptir.<sup>39</sup>

Yeni edebiyatın ürünlerinin anlamsızlığına sebep olarak yeni edebiyatçıların Arapça bilmemesini gösteren ve bundan da öte edebî değerini Arapça ile sağlandığını iddia eden bir başka makale<sup>40</sup> *Tarik*'te görülür:

<sup>38</sup> Hacı İbrâhîm, "Tekrâr ve Tavzîh Ünvanlı Makaleye Cevap", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1297, 25 Zilkade 1299-26 Eylül 1298-8 Ekim 1882.

<sup>39</sup> Hacı İbrâhîm, "2502 nolu nüshanın bakiyyesi", *Vakit*, nr. 2507, 15 Zilhicce 1299-16 Teşrinievvel 1298-28 Ekim 1882.

<sup>40</sup> Hacı İbrâhîm, "Saadetli Elhac İbrâhîm Efendi Hazretleri tarafından vârid olan varakanın mabadıdır-hitâm", *Tarik*, nr. 46, 12 Recep 1301-26 Nisan 1300-8 Mayıs 1884.

"İster atık olsun ister cedîd olsun eğer kelâmın elfâz ve kelimâtı galât ve hatâdan ve lafzan ve manen iğlâk ve ta'kîdden sâlim ve üslûb ve tertîbin muntazam olur ise edebiyâtta madûttur[...] Sözü maâyibden kurtarmak ve cidden edebiyâtta addettirmek lisânımızın rûkn-i rûkîni olan Arabî talîmine mevkûftur."

Edebiyat algısında değişen ve değişmeyenleri bu paragrafla görmek kolaylaşıyor. Öncelikle burada kaynağı ne olursa olsun yeni edebiyat tenkit edilirken bir tür edebîlik kriterinin verildiğı görülmüyor. Buna göre bir sözün edebî olabilmesi için kelimelerin "lafzen ve manen" yani söyleyişte ve anlamca hatasız ve anlaşılır, üslup ve tertip bakımından düzenli ve kurallara uygun olması gerekmektedir. Alıntının devamından da anlaşılacağı üzere bu hatasızlık, düzen ve kurallara uygunluk Arapça'ya ve Arap belagatine uygunluk anlamına gelmektedir.

Burada üslubun önemi üzerinde durmak gerekiyor. Çünkü "edebiyat, dile dayanan bir sanattır. Bundan dolayı edebiyat sahasında yeniliğın esasını muhtevadan çok üslupta aramak tabiidir. Zaten umumiyetle muhtevada vukua gelen bir değişiklik mutlaka dile de aksedecektir. Hayat karşısında alınan tavır değişikliğı zaman içinde kendisini yeni bir üslup ile ifade edecektir" (Kaplan 68). Kaplan'ın edebiyat alanında yeniliğın aranması gereken yer olarak belirttiğı üslup, Şerif Aktaş'a göre "içeriğın (düşünüşün) formudur"(58) ve "üslup incelemesinin kaynağı bizde belagattır"(63). Öyleyse dil, üslûp, belagat arasındaki ilişki ve bu ilişkideki değişimler, edebiyata ve edebî eleştirinin alanına girmektedir.

Arap geleneğinin esas alındığı bu anlayışa geri dönülecek olursa dil ve edebiyatta yenilik taraftarı olmanın Arap düşmanlığıyla bir tutulduğu tekrar görülmektedir:

Biz onlara mâdemki ediblik davâsı ediyorsunuz Arabî'ye hizmet edin de lisânınızı düzledin diyoruz. Onlar ise biz Arapça'nın esîri olamayız

deyip terk-i edeb ediyorlar da âlemin takbîr ve teşnîne müstahak oluyorlar. Biz *Şerh-i Belagat*'ta Şinâsî'nin mehûd mektûbunun maâyıbını beyân ettiğimiz için Şinâsî'nin mürîdleri yanî Arabî hasımları âdâb-ı insâniyyenin hâricinde ol kadar elfâz-ı fâhişe ve şenâ söylediler ki işitenler acabâ bunlar ne makûle insanlardır deyü şaşıp kaldılar.<sup>41</sup>

Buna ve baştan beri eski ve yeni edebiyatı birbirinden ayırdığı iddia edilirken yeni edebiyat taraftarlarına atfedilen Arapça ve Arap belagati düşmanlığına cevap yine *Tarîk*'te yayınlanan bir makaleyle gelir:

Hâsılı maksad hizmet ise lisân ve edebiyâtımızın ıslâh ve tevsiiine dâir mübâhasât-ı edebiyyede bulunmalı. Hem umûmun nazar-ı hoşnudîsini ve hem de lisân-ı millîmizin ıslâhına hâdim olmak gibi bir şeref-i azîmi kazanmalıdır. Yoksa edebiyât-ı atîka ve cedîde reçeteleri lisânımızı daha fenâ muzır sûretde efsâd etmekden başka bir şeye yaramaz.<sup>42</sup>

Buna göre ise "Lisân-ı Osmanî'nin bahsine gelince böyle bir hamiyet-pervanenin husulüne say edenlerin hiçbir vakit Arabî düşmanı ve daha bilmem ne olması lazım gelmez. Bilakis lisân-ı Osmanî'nin büsbütün Arabîsiz ıslâh olunamayacağı bedâhatine nazaran Arabî dostu olması daha doğrudur."

Bu uzunca alıntıda en önemli nokta dil ve edebiyatın iyileştirilmesi, eksiklerinin giderilmesi hakkında, "mübâhasât-ı edebiyye"de aranması yani edebî bahislerin açılmasını tavsiye etmesidir.

---

<sup>41</sup> —, "Saadetli Elhac İbrâhîm Efendi Hazretleri tarafından vârid olan varakadır-Takbîh ve Teşnî", *Tarîk*, nr. 54, 20 Recep 1301-4 Mayıs 1300-16 Mayıs 1884.

<sup>42</sup> Mehmed.. S, "Saadetli Efendim Hazretleri", *Tarîk*, nr. 60, 26 Recep 1301-10 Mayıs 1300-22 Mayıs 1884.

Dil ve buna dayalı üsluba temas eden, belagat ve edebiyata dair bu münakaşalar, yüzyılda tanışılan yeni edebî türlerle ilişkisi içinde edebiyat eleştirisi, tanımı ve teorisi için bir başlangıç noktası sayılabilir. Belagat tartışmaları bir taraftan kendi içinde belagati edebiyata dönüştürürken diğer taraftan 18. yüzyılın başından beri var olan yenilik izleğinin 19. yüzyılın sonunda somut edebî ürünlerine ulaşmasında bir köprü oluşturduğunu söylemek mümkün.

Öyle ki belagat tartışmalarında sadece belagatin ve edebiyatın ne olduğu hakkında ya da doğrudan tanıma yönelik söylemler dahi takip edildiğinde edebiyat eleştirisine katkı sağlayacak malzemeler çıkarmak mümkün.

#### **2.2.8. Belagatin/Edebiyatın Tanımı ve Tarifine Doğru**

Osmanlı edebiyatı denilince akla şiirin geldiği klasik dönemden sonra Batı'dan gelen yeni fikir ve türler edebiyatta nesre de yer açılması gerekliliğini alttan alta hissettirmiş, 18. yüzyıl sonları "daha ziyade nesre ait hususiyetlerin artması, bu yarım asrın şiirinin de esas vasıfları" (Tanpınar 77) olarak değerlendirilmiş fakat geleneğin şiirle var olmuş edebiyat algısını kırmak kolay olmamıştır. 19. yüzyıl belagat tartışmalarında belagat ve edebiyat anlayışının seyrinde şiir ve inşa, Osmanlı belagati ve Arap belagati ile lisan ve edebiyatın ıslahı etrafında şekillenen makalelerden bu durum değerlendirmeye açık hâle gelmektedir.

Osmanlı'da 19. yüzyıla gelene kadar şiir ve inşanın durumundan bahsedilen bir makale<sup>43</sup>de 18. yüzyıla bir önceki yüzyıl karşılaştırılırken "12. asır edebiyâtça ve inşâca 11. asra teveffuk edemez" denilmesi Osmanlı için edebiyatın şiir demek olduğu gerçeğine vurgu niteliğindedir.

---

<sup>43</sup> "Lisânımız", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4876, 26 Rebiülevvel 1299-3 Şubat 1297-15 Şubat 1882.

19. yüzyıla gelindiğinde ise bu durumun değişmeye başladığı görülür. Batı'dan örnekle ortaya çıkan yeni türler edebiyatta nesre verilen değerin artarak, şiirle birlikte nesrin de edebiyat kavramı içinde anılmasını sağlar. "Asrımızda edebiyât için sa'y önceki asra nispetle ziyâdedir. Çoğunlukla telif eser ziyade olmağla şuarâdan ziyâde münşî ve üdebâ vardır"(a.g.m) ifadeleri nesrin edebiyata dâhil olmaya başladığının bir göstergesidir fakat varlığını kabul ettirmesi zaman alacaktır.

Bir başka yazıda<sup>44</sup> imlâ ve inşâ konusunda birliğin olmayışı eleştirilirken edebiyatı şiirden ibaret sayan bir tutumun varlığını sürdürdüğü görülür: "Mekâtib-i mevcûdemiz edebiyât ve inşâca muallimlerine tâbi olmalarıyla muallimlerinin kâideten değil karîhaten ve fikren mukallidi olacakları hasebiyle muallimler müttefik olur ise muhassıllar dahi bir sûret-i muttaridde lisânımıza âşina olurlar."

Nesir edebiyat içinde kendine yer ararken bir yandan da belagatin ne olduğu üzerine tartışmalar devam etmektedir. Abdurrahman Süreyya *Tercüman-ı Hakikat*'teki makalesi<sup>45</sup>nde Ahmet Midhat'ın "Osmanlıcadır" denilen kelimelerden başkasını kullanmama teklifini kastederek "*Tercüman-ı Hakikat*'in tenâfûr-i hurûf u kelimâtı belagat-ı Osmaniyye hâricinde tutmak istemesini zevk-i selîm kabul etmez" diyerek fesâhat ve belagatin bir emr-i vicdaniden ibaret olduğu belirtir; "çünkü ilm-i nahivden başka kâffe ulûm-ı nazariyye hep zevk u tabîat sâikasıyla tesis olunmuş fenlerden ibâret"tir. Buna göre "hulasa fenn-i belagat belagati yaratmaz, belki bir kuvve-i fitriyye-i belîgayı terbiye ederek derece-i kemâle vardırmış olur".

Belagatin emr-i vicdani oluşu ve belagatin, belagat ilmiyle yaratılmadığından hareketle zaten var olan belagatin Osmanlı'nın "zevk ve tabiat"ına göre

---

<sup>44</sup> "Lisân", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4877, 27 Rebiülevvel 1299-4 Şubat 1297-16 Şubat 1882.

<sup>45</sup> Abdurrahmân Süreyyâ, "Belâgat-ı Osmâniyye", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1114, 12 Rebiülahir 1299-19 Şubat 1297-3 Mart 1882.

geliştirilmesinden yana bir tutumdan söz edilebilir. Yani önce belagatin kurallarını belirlemek yerine eserlerden hareketle belagati bulmak tercih edilir.

Belagati kemâle erdirmeyi Arap belagatinin kurallarını bilmeye bağlayan Hacı İbrahim Efendi de "belagat, fesâhatle berâber kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakatı maddesi olup bu dahi kelâmın makâma laâyık ve münâsib olarak îrâd olunmasıdır"<sup>46</sup> diyerek belagatte kelâmın hâle uygunluğu üzerinde durmuştur.

Ahmet Midhat Efendi'ye göre<sup>47</sup> ise arzu edilen belagatte Arapça'nın tamamına değil belki belli bir kısmına ihtiyaç vardır. "Her millet kendi zevk-i edebîsine terk olunsun"(a.g.m) derken belagatin "zevk ve tabiat"a uygun olmasını desteklediği açıktır. Aslında bu düşünce, Osmanlı belagatini Arap belagatiyle aynı sayan görüşle kesişmektedir. Çünkü ikincisine göre Osmanlı belagati ve edebiyatının zevk ve tabiatı Arap'ınkinden farklı değildir. Bu durumda fikir ayrılığının dil, belagat ve edebiyat için örnek alınan kaynaklarda olduğu ortadadır.

"Kavâid-i beyâniyye-i Arabîyye[yi] lisânımızın edebiyâtı için bir dürüst miyâr" gösterdiği yazısında Hacı İbrahim Efendi, *Talîm-i Edebiyat*'ı daha önce verdiği belagat tanımına uymayan yönleri sebebiyle eleştirmektedir:

*Talîm-i Edebiyat*'ın tarz-ı ifâdesince olan letâfeti ve sâhibinin hüsn-i tabîati ve tettebbû-ı âsâr hakkında olan himmeti gayr-ı münker olup ale'l-husûs lisân-ı Osmânî'yi tasdîk ve ikrâr etmesi sezâ-vâr-ı teşekkürdür. Lâkin cumhura muhâlif olarak vaz ettiği kâideler ve bazı

---

<sup>46</sup> Hacı İbrâhîm, "Bakiyye-i Mütâlaat", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1129, 30 Rebiülahir 1299-9 Mart 1298-21 Mart 1882.

<sup>47</sup> Ahmet Midhat, "İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1130, 3 Cemazeyilevvel 1299-11 Mart 1298-23 Mart 1882.

tabîrler hâkikate ve muktezâ-yı hâle muvâfık olmadığından gayr-ı makbûldür.<sup>48</sup>

Burada "lisânımızın edebiyâtı" ifadesinde lisanın önemine vurgu, edebiyat ölçüsü olarak Arap belagatinde "beyân kuralları"nın gösterilmesiyle üslubun önem kazanması ve "cumhura muhalif"liğin karşısındaki tutum dikkat çekicidir. Çünkü hepsi edebiyatı şekillendiren unsurlar olarak değişim ve dönüşümün birer parçasıdır.

Aynı bağlamda ve aynı kitabı eleştirdiği makalesi<sup>49</sup>nde Ahmet Midhat, belagat, bir sanat olarak ele alır ve belagatin anlam ve fikirle olan bağına dikkat çekerek "sanat-ı belagatin lafz-perdâzlıktan ibâret olmayarak mânâ ve fikre şümûlü olduğunu da ilk defa olmak üzere" Recaizade Ekrem'in *Talîm-i Edebiyat*'la söylediğini dile getirir.

Böylelikle eski edebiyatın tenkidiyle başlayan yenilik hareketlerinin başlangıcından bu yana belagat tartışmalarında edebiyat üzerine düşüncelerdeki değişim ve dönüşüm vurgulanmış olur.

*Talîm-i Edebiyat* yazarı Recaizade Ekrem'in "Mütâlaat-ı Edebiyye" başlıklı makalesi<sup>50</sup> edebiyatın bu değişim ve dönüşümünü anlamada belagat, şiir, nesir ve dil hakkında söylenenleri derlemesiyle katkıda bulunur:

"Her lisânın kendine mahsûs ahkâm-ı belagati vardır. (İbn-i Haldun-tercüme-i Cevdet Paşa)

---

<sup>48</sup> Hacı İbrâhîm, "Mülâhazât", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1293, 20 Zilkade 1299-21 Eylül 1298-3 Ekim 1882.

<sup>49</sup> Ahmet Midhat, "*Talîm-i Edebiyat* ve Müvâhazât", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1298, 26 Zilkade 1299-27 Eylül 1298-9 Ekim 1882.

<sup>50</sup> Recâizâde Ekrem, "Mütâlaat-ı Edebiyye", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1307, 8 Zilhicce 1299-9 Teşrinievvel 1298-21 Ekim 1882.

"En ziyade hazz nefsimi mûcip olan türlü tâb ve meşakkatler çekerek nazımda veya nesirde sanâyi-i bediyye ile uğraşanları görmektir. (Ebu'l Birkad Belfiki-tercüme-i İbn-i Haldun)"

Her lisânın şiiri kendi evzân-ı mahsûsasından birinde manzûm olmak lâzım gelip diğer lisâna mahsûs bir vezinde olursa halâveti(şirinlik) olmaz ve belki kelâm-ı mevzûn sayılmaz. Bu hâlde lisân-ı Türkî'nin dahi husûsiyet-i ibârât ve terâkibine göre evzân-ı mahsûsası olmak lâzım gelir ise de eslâfımız olan şuarâ-yı Rûm bütün bütün şuarâ-yı Acem'e taklîd ile tamâmı tamâmına evzân-ı Fârisî'yi istimâl ede geldiklerinden lisânımızın husûsiyetine göre evzân-ı tabîyyesi tayîn etmeyip bi'l-cümle eşârımız esâlib-i terâkib-i Fârisiyye üzre makûd ve mahdûd olup kalmıştır. (Cevdet Paşa)

"Sözü az söyle, güzel söyle Nedimâ ki sühân / Zer gibi sâhil-i cevher gibi secîde gerek (Nedim) - Hep gördüğümüz gibi yazmakta ne terakkî olabilir. Biraz da düşündüğümüz gibi yazmalıyız. İnsan hemen görmeğe değil göstermeye de müsteiddir (Abdülhak Hâmid)"

[...]Tarz-ı kitâbetimizin eski usûl şiirimizden bin kat aşağı olduğu bedâyeten ortaya çıkıyor. Her doğru yazılan şey mutlak güzel olmak lazım gelmez. Fakat her güzel yazılan şey doğru olmak lâzımdır. Güzellik ise edebiyatça lafızdan bin kat ziyade mânâya aittir. Edebiyât-ı cedîdenin elfâzında ne sanat var ki hepimiz bu kadar meftunu olmuşuz. (Kemal)

"Şiir, taharrî-i hakîkat için avâlim-i gayr-i mütenâhîyye içinde dolaşıp da imkân-ı vukûf-ı mütesavver olmayan esrâr-ı kudrete karşı fikrin feryadıdır.(Sezai)"



Yukarıda yapılan alıntılardan hareketle her lisanın kendine özgü belagatinin olduğu; nazımda ve nesirde sanayi-i bediiyye ile uğraşmak; şiirin kendine özgü bir ölçüsü olduğu ve Türk lisanında bu ölçünün olmayışının eslafın şiirde Fars'ı taklidinden kaynaklandığı; edebiyatta gördüğünü yazmaktan ziyade düşündüğünü yazmanın ilerlemeyi sağlayacağı; nesrin eski tarz şiirden daha aşağı olduğunu ifade ile edebiyatta ölçüyü güzellik, güzelliği ise manaya ait saymak ve son olarak şiirin hakikatle ve fikirle olan ilişkisini ön plâna çıkarmak gibi konuların işlendiği görülür. Tüm bunları eski edebiyatın tenkidiyle yeni edebiyatın yönünü belirleyen unsurlar olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Öncelikle belagat ve edebiyatın tarifinin hâlâ şiir üzerinden yapılageldiği görülmektedir. Yani oluşuna 19. yüzyılda oluşan yüzyılın ikinci yarısından sonra farklı yönelimlerle genişleyen yeni edebiyat da, eskisi gibi, kendini şiir üzerinden tanımlamaktadır. Edebiyatta şiire verilen önceliğin değişmediğini söyleyebiliriz, yalnız roman, makale gibi nesir türlerinin de katılımıyla tek ve biricik değildir artık. Belagat ve edebiyat üzerine tanım ve tarifler ise daha çok Tanzimat dönemi yazarlarının ilk kuşak şair ve yazarlarının fikirleri üzerinden devamı niteliğindedir.

Nitekim Doğu'dan Batı'ya yönelen bu edebiyatın öncülüğünü Münif Paşa, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimler yapmış olup pek çok açıdan eskiyi devam ettirmelerine rağmen "şiiri amaç olmaktan çıkararak yeni fikirlerin ve yeni fikirlerin kaynağı olarak Avrupa'nın edebî anlayışının benimsenmesi için bir araca dönüştürmeleri" (Budak 543); başka bir deyişle şiiri, fikir ve mananın başı çekerken estetiği arka plana ittiği bir araç olarak görmeleri onlara bu yeni edebiyatın öncüsü olma sıfatını vermiştir.

Yeni edebiyatın kendine örnek aldığı Batı'da Arap belagati ve edebiyatına yer olmayışı eski edebiyat taraftarlarınca eleştirilir. Hacı İbrahim Efendi bir makalesinde, Recaizade'ye atfen:

Bu müellif bey hiç saklamıyor. Bakınız nedâmetnâmesinin bir yerinde nasıl idâre-i lisân ediyorlar (Bugünkü günde Avrupa'da tedâvül eden elsinenin hangisine baksak görürüz ki hepsinde kendisine mahsûs belagat var, fakat hiçbirinde Arabın bedii ve beyanı yok. Hepsinde gerçekten gıda-yı rûh ve hakîkten safa-yı vicdân olacak bir sûret-i sahîhada edebiyât var)<sup>51</sup> der.

Ardından "bizde de var niçin olmasın meselâ Nâbî merhum" diyerek şiirinden örnekler verir. Makalesinin devamında Hacı İbrahim Efendi, Doğu kavimlerinin asırlardan beri Araplarla kaynaştığı, onların fikir ve ahlâkını aldığı ve gerekli yerde onlara taklitle eksikliğini tamamladığından hareketle, buna uyan ve aynı zamanda Batı edebiyatına da tam vâkîf olan "reisü'l üdeba" olarak Ziya Paşa'yı gösterir. *Harâbât Mukaddimesi*'nden birkaç beyit verilir.

Bu noktadan itibaren belagat tartışmalarında muaheze şeklinde süregelen tenkitlerin, Osmanlı belagati üzerine basılan kitaplar hakkındakileri de içine alacak şekilde, eski ve yeni edebiyatla yüzleşme ile Doğu-Batı edebiyatının karşılaştırması çizgisinde değerlendirilmesi, gazete yazılarının tasnifinde son ve en kapsamlı halkadır.

---

<sup>51</sup> Hacı İbrâhîm, "\_\_\_", *Vakit*, nr. 2506, 14 Zilhicce 1299-15 Teşrinievvel 1298-27 Ekim 1882.

### 2.2.9. "Muaheze" ile "kritik" arasında: "Lisanın ıslahından edebî mübahaselere"

19. yüzyılda Türkçe belagat kitaplarının basımındaki artışın, Batılı sistem örnek alınarak değiştirilen eğitim sisteminin bir getirisi olduğunu görmüştük. Yeni sistem içinde değişen toplumsal koşullara göre şekillenen dil politikalarının ise dilin belagat ve edebiyatın malzemesi olarak onlardan ayrı düşünülmemeyeceği açıklık kazanmıştır. Bu devirde dil ve edebiyat için hizmet esas olmakla birlikte Osmanlı dilinin, belagatinin ve edebiyatının kabul edilegelmişden farklı bir seyre sokulması gelenekle yenilik arasındaki çatışmalarda bu hizmetin dilden çok edebî konulara yoğunlaştığı görülecektir.

Tartışmaların başından beri Osmanlı dilinin esasını tayin, belagatini tayin demek olup belagatle edebiyatın iç içeliği lisanın ıslahından edebî eleştiriye uzanan bir yol izlemektedir. Bu yolda basılan belagat kitapları hakkındaki eleştirilerin belagatin edebiyata dönüşümündeki yeri yadsınamaz.

*Cerîde-i Havâdis*'te yayınlanan "Lisân-ı Osmânî" adlı makalede<sup>52</sup> Osmanlı kitabet, şiir ve inşasının hangi aşamalardan geçerek 19. yüzyıldaki hâlini aldığını anlamak için dilin zaman içindeki kullanım farklılıklarını bilmek gerekliliği konu edilir. Makaleye göre "lisân-ı Osmânînin son takallübü Âkif ve Reşid paşalarla onlara peyrev olanlar"ın katkıları ile gelişen yeni inşanın Arapça ve Farsça'dan tamamen ayrılmasını ön görse de Arapça ve Arapların Osmanlı belagat ve fesâhatında ayrıcalıklı bir yeri vardır: "Araplar lisân-ı Osmânînin belagat ve fesâhatine dair beyan-ı reyde muhtardır. Zira lisân-ı Osmânînin servet-i iktidarı Arapça ile dir"

---

<sup>52</sup> "Lisân-ı Osmânî", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4871, 21 Rebiülevvel 1299-29 Kanunısani 1297-10 Şubat 1882.

Buna göre Osmanlı belagatinin kuralları ve eserleri Arap belagatine uygunluğu ile değerlendirilecek, belagat kitaplarından beklenti de aynı doğrultuda olacaktır. Fakat bu noktada Akif ve Pertev paşalarla gelişen inşa hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. 19. yüzyılda hayatı ifade etmesi gereken nesrin anlaşılma derecede usun ve süslü cümlelerle bir sanat gösterisine dönüştüğünden yola çıkarak, yeni bir dille şekillenecek yeni edebiyata olan ihtiyacı Agah Sırrı Levend şu sözlerle dile getirmektedir: "Edebiyat, soyut kavramları ifade eden bir kitabî sanata dönüşmüş, hayattan ve tabiattan uzak düşmüştür"(13-14).

Nâmık Kemal tarafından yeni edebî düz yazıya öncülük ettiği söylenen Akif Paşa için bir yandan "yeni edebiyat akımının kurucularından biri", "Osmanlı edebiyat dilinin özgürlüğünü kazanması yolunda ilk darbeyi vuran", "yeni edebî mektebin liderlerinden biri", "eserlerini söz sanatları ve tamlamalar göstermek için değil, anlam için, yeni duygu ve düşüncelerini ifade etmek için yazmıştır" ifadeleri kullanılırken, diğer taraftan "onun tamamıyla eski tarz dil ve düşüncenin içinde olduğu" da söylenmektedir. Bu durumun sebebi yazma amacına göre üslubunun değişerek "bir ayağının eskide diğerinin yenide olmasıdır" (Budak 550-553)

Akif Paşa'nın yeni edebiyat ayağında edebiyat anlayışına getirdiği yeniliğin manaya önem veren bölümünü özellikle Namık Kemal'de ve duygu ve düşünceler etrafında yoğunlaşan kısmını da Namık Kemal'in takipçisi ve Arayışlar devri edebiyatının ikinci nesli olan Recaizade'de takip ettikten sonra, ara neslin önde gelen ve yeni edebiyatın şiirde olgunluk meyvesini veren Abdülhak Hamit'te görülecektir.

Dil ve belagati aşarak edebiyata ulaşılan noktada ve sonrasındaki ara neslin edebiyata dair tenkit ve önerilerinde belagat tartışmalarında sözü edilen konulardan başka, dönem boyunca basılan belagat kitapları hakkındaki tenkitlerin etkisi de yadsınamaz.

*Cerîde-i Havâdis* makalesi<sup>53</sup>nde Cevdet Paşa'nın *Belagat-i Osmaniyye*'sine takdir ve teşekkürle itiraz yerine varsa eksiklerinin tamamlanması yolunda öneri getirilir. Sonrasında ise Arap edebiyatı ve Osmanlı edebiyatını muahezenin, Fransızca ve Türkçe romanlara yapılan tarizlerin edebiyat ve lisan için hizmet edilmesi gereken şu günlerde zaman kaybı olacağı söylenir:

"Gençlerimiz romanlar yapıp neşretsinler, kâmillerimiz lisânımızın ıslahat yolunu tarîf eylesinler. Fünûn ve maârif bir lisâna böylelikle girer yoksa edebiyât-ı Arabiyye ile edebiyât-ı Osmâniyye muâhaze olunur ve Fransızca ile Türkçe romanlar tarîze uğrar ise zaman geçer."

Osmanlı edebiyatından kastın Eski edebiyat, Türkçe romanların ise edebiyata yeni giren türün temsilcisi olduğu düşünüldüğünde, her iki edebiyat için de muâhazenin yani olumsuz eleştirinin edebiyat ve lisana hizmette zaman kaybına yol açacağı görüşü Batılı anlamda eleştiriye giriş niteliğinde alınabilir.

Osmanlı edebiyatına hizmet eden lisanın Arapça ve Farsça olduğunu hatırlatan bir diğer makalede<sup>54</sup> asıl amacın edebiyat ve fünunca eksikliğin farkına varılarak onun tamamlanması olduğu vurgulanır. Bu anlamda öncelikle lügat ve kaide kitaplarına ihtiyaç görülür:

"Tebdîl-i eşkâl-i hurûfiyyeye ihtiyâcımız yoğise de daha ziyâde kolaylıkla ifâde-i merâm olunarak üstün, ötre, esreyi gösterir alâim için bir had tayîn olunması ile berâber lügat ve kütüb-i kavâide şiddetle muhtâcız."

Bir belagat kitabını tenkitle başlayan tartışmalarda Osmanlı'nın belagatini kurallarını veren başka belagat kitaplarına olan ihtiyaç vurgulanmakta, bu konu üzerine tartışmalar ise hem bu alanda çıkan ve çıkacak olan kitaplara yön vermekte

---

<sup>53</sup> "Lisânımız", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4876, 26 Rebiülevvel 1299-3 Şubat 1297-15 Şubat 1882.

<sup>54</sup> "Lisân", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4877, 27 Rebiülevvel 1299-4 Şubat 1297-16 Şubat 1882.

hem de edebiyatın eskiden yeniye değişiminde kalanları ve gidenleri ortaya koymaktadır.

Yukarıda alıntı yapılan makalede *Kavaid-i Osmaniyye*'ye gelinceye kadar lisanın usûl ve kurallarını yorumlamaya muktedir bir eserin bulunmadığından bahisle artık bu yolda "elifbâmızdan belagate kadar" tasnif edilmiş bazı eserler olduğu ancak bunlarında yetersizliği ortaya koyulur. Bu konuda en önemli görev ise en meşhur şair, edip ve münşilere düşmektedir: "Eğerçi maârif-i umûmiyye-i Osmâniyye'nin terakkîsine arzû-keş olan bu zevât bu yolda toplanır da bir hizmet ibrâz ederler ise o zaman sakatât ü galatât-ı lisâniyyeden vâreste edilmiş olurlar. En meşhûr zevât bile galât-ı meşhûr lûgat-ı fâsihten evlâdır diyerek bu görenek âdâtından kurtarılıp edebiyatımız ve lisanımız ıslah olunmuş olur." (a.g.m) Buna göre edebiyat ve lisanı ıslah etmenin yolu geleneğin âdetlerinden kurtulmaktan geçer.

Bir başka mesele belagat ve edebiyatta "keyfe, zevke tâbi olmak" Ahmet Midhat'ın *Tercüman-ı Hakikat*'taki makalesinde şöyle dile getirilir:

Eğer keyfe tâbi olmak musaddak görülmeyecekse lisânı, ahlâkı, zevki bizden külliyyen başka olan bir kavmin keyfine tâbi olmak, evvel be evvel tasdik edilmemelidir. Yok; keyfe, zevke, vicdâna tâbi olmak tasdik buyrulacak ise, evvel be evvel kendi keyfimize kendi zevkimize kendi vicdanımıza tabi olmaktadır salâhiyetimiz teslim olunmalıdır. Ecille-i şuarâ-yı Arap'tan birisi çöldeki Arabîler gibi siyâh siyâh görmekte letâfet bulduğu deve terslerini şiirine derc eder de, bir Türk bunda letâfet bulamaz ise küfür mü etmiş olur?<sup>55</sup>

---

<sup>55</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm ve Abdurrahmân Efendilere Mukâbele", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1115, 14 Rebiülahir 1299-21 Şubat 1297-5 Mart 1882.

Yukarıdaki alıntıda belagatin bir kavmin keyfine, zevkine ve vicdanına bağlı meydana gelmesinden bahsedilirken belagatin lisânla ilişkisi yine ön plâna çıkmaktadır. Fakat belagat deyince kaynak olarak elde edebiyat vardır ve şiirden hareketle edebiyatta mesele her milletin kendi zevkine, keyfine uygun olması gerekliliği şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada tartışmaların başından bu yana asıl ihtiyaç olarak beliren belagat kitapları, edebiyata kaynaklık edecek olması açısından önem kazanmaktadır.

"*Belagat-i Osmaniyye* gibi eserlerin çoğalmasıyla müdavele-i efkar ile birtakım tenâfürlerden kurtulmanın zamanı gelmiştir. Bu da lügatla beraber Lisân-ı Osmânînin kavaidine dair telifata ihtiyacın giderilmesi ile olur" denilen makale<sup>56</sup> de telifinin çoğalması istenen kitaplar arasında Cevdet Paşa'nın *Belagat-i Osmaniyye* gibi klasik belagat bilgisinden oluşan bir kitabın gösterilmesi ve "tenafürler"den kastedilenin "tatsız tutsuz" gibi Türkçe ibareler oluşu Osmanlı belagatinin ve edebiyatının özgünleşmesine, karşı bir tavrın ifadesidir. Nitekim makalenin devamında şu ifadeler yer alır:

Lisân-ı Arabî bütün elsinenin sultanıdır. Her lisân ondan iktibasa mecbur olup Türkçe dahi onunla kesb-i servet eylemiştir. Bugün bir Arapça ya da Fârisîce olan ihtiyacımızı ve Lisân-ı Osmânînin bunlarla kesb-i şeref eylediğini biliriz. Bununla beraber 'çalab' 'tatsız tuzsuz' gibi şeylerde ne lisân-ı Arab'a ne de lisân-ı Fûrs'e tevfiik imkanı göremeyiz. Çünkü bunlar bir lisân-ı âhir malıdır.

Arap ya da Fars lisânıyla uymayan her şeyin "lisân-ı âhir malı" olarak görülmesi, bu lisânla ortaya çıkan ve gelişmekte olan edebiyatın da "lisân-ı ahîr

---

<sup>56</sup> "Lisân-ı Osmânî", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 4894, 14 Rebiülahir 1299-5 Mart 1297-21 Şubat 1882.

edebiyatı" olarak görülmesine; bunun da belagati, dili ve kavmi yok etmenin teşebbüsü kabul edilmesine sebep olur.

Aynı gazetede yayınlanan bir makale<sup>57</sup>de ise bu görüşün aksine yer verilir. Önceleri "Arabî ve Farisî ve Türkî lisânlarında nazm u nesr ile berâber her lisânda mahâret kesb edenlerimiz var iken" şimdi Türkçe'nin aslı inkâr edildiği dile getirilir. Makalede, gerilemenin göstergesi olarak ifade edilen bu görüş, Osmanlı'nın kendine özgü bir dil ve belagat arayışının destekçisi olarak kabul edilmelidir.

Dilin özgünleştirilmesi fikri "Bugün *Mecelle-i Şerife*'nin Osmanlıcaya tercümesi nezd-i ulemada teslim edilmiş bir lüzum olduğu hâlde acabâ Osmanlıca'yı Osmanlıca etmek lüzûmu neden teslîm olunmuyor?" sorusunun sorulduğu yazıda<sup>58</sup> da kendini göstermektedir. Bu durum yine belagat kitaplarına yönelmeyi gerektirecek ve tartışmalara dâhil edilen ikinci kitap Cevdet Paşa'nın (Fuat Paşa ile) yazdığı *Kavaid-i Osmaniyye*'si olacaktır.

Hacı İbrahim'in yazdığı makale<sup>59</sup>de "beynimizde müstamel olan üç nevi lügati câmi olmak üzere Encümen-i Dâniş'in bir zamanlar ikmâl edemediği lügat kitabını sonra Cevdet Paşa (*Kavaid-i Osmaniyye*) 9-10 cilt tamamlamış olduğundan" teşekkür edilir. *Kavaid-i Osmaniyye*'nin ihtiyacı karşılamasındaki ölçüt ise Arapça kaidelerin lüzumunu dile getirip getirmeyişinde aranır. Makaleye göre Osmanlı inşa ve kitabetinin kaidesi bu kitapta varsa da "kavâid-i Arabiyye lüzûmu beyân olunamamış" olduğundan yetersiz bulunur. Burada belagat kitabından beklentinin, inşa ve kitabetin kurallarını vermesiyle karşılanamayışı Arapça kaidelerin

---

<sup>57</sup> "Sâbika Bir Nazar", *Ceride-i Havâdis*, nr. 4896, 16 Rebiülahir 1299-7 Mart 1297-23 Şubat 1882.

<sup>58</sup> "Belâgat-ı Osmâniyye-Abdurrahmân Süreyyâ ve *Tercümân-ı Hakikat*", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1118, 17 Rebiülahir 1299-24 Şubat 1297-8 Mart 1882.

<sup>59</sup> Hacı İbrâhîm, "Mezkûr nüshada- *Tercümân-ı Hakikat* 1124 nolu makaleme zeyl", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1125, 25 Rebiülahir 1299-4 Mart 1298-16 Mart 1882.



gerekliliğinin beyan edilmemesinde bulunur. Halbuki bu kitapta Osmanlı'nın inşa ve kitabeti de Arap belagati çerçevesinde verilmektedir.

Hacı İbrahim Efendi'nin Osmanlı'nın dil, belagat ve edebiyatını, dini temsil eden Arapça ve Araplık ile bir tutma ısrarı ve iddiası Batı ve modernleşme muahezesi olarak bir başka makalesindeki şu hakikatlerde görülmektedir:

Hakikat 1: Lisânımızın tagyîr ve tebdîlini imkânsız kılan şey Kurân-ı Kerîm'in zîr-i muhâfaza ve himâyesinde bulunmasıdır.

Hakikat 2: Memâlik-i Osmâniyye'de elsine-i muhtelifle ile konuşan sunûf u tavâif yani Arap, Kürd ve Arnavud vs. için eski hayrâtları bozup da ıslâh-ı lisân şerîfasıyla müceddiden bir lisân îcâd edilip de umûmîleştirilmesi temennîsi Sen Nehri'nin burada yapılmasını istemek gibidir.<sup>60</sup>

"Eski hayratlar" Osmanlı belagatini oluşturan eserler olarak düşünülürse eski edebiyat geleneğinin korunmak istendiği açıktır. Sen Nehri benzetmesinden hareketle, yeniden icat edilmek istenen dilin kaynağını Batı olarak belirler. Batı'nın ise inşa edilmek istenen yeni edebiyat için örnek alındığı malumdur. Osmanlı'nın dili ve belagatinin kaynağı ise hep Doğu olduğu ve öyle kalmasını isteyen gelenek taraftarlarını daha önce görmüştük.

Cevdet Paşa'nın *Belagat-i Osmâniyye*'sinin amaca hizmette yeterli olup olmadığı bahsinin yeniden gündeme getirildiği makale<sup>61</sup>de *Belagat-i Osmâniyye*'nin "min ciheti'l-üslûb Arabî ile Türkî beynindeki farkları dahi göstermekte olduğundan kadr-i âlî" olduğu fakat bu kitabı okuyanın "fenn-i belagate erişerek telif-i kelam-i beliğâ muktedir" olamacağına dilediği getirilmesi belagat kitaplarının edebî eserlerle

<sup>60</sup> Hacı İbrâhîm, "*Tercümân-ı Hakikat*"ın 1125 nolu nüshasındaki makale-i âcizânemizin mabadi", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1128, 29 Rebiülahir 1299-8 Mart 1298-20 Mart 1882.

<sup>61</sup> Hacı İbrâhîm, "*Bakiyye-i Mütâlaat*", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1129, 30 Rebiülahir 1299-9 Mart 1298-21 Mart 1882.

ilişkinini ortaya koyar. Kelâmın "beliğ" yani eskiksiz ve güzel olması konusu daha önce belagat ve edebiyatın ne olduğu kısmında ve lisan, belagat ve edebiyatın her kavmin kendi keyfine ve zevkine ait olması gerekliliği bahsinde dile getirilmişti.

Sanatta ve edebiyatta güzelliğin savunucuları modernleşme, Batılılaşma taraftarlarıyken burada telif edilecek kelâmın "beliğ"liği kaynağını Doğu'dan almalarıyla belirlenmektedir. Makalenin sonunda ise Batı'nın tümüyle reddedilmediği şu ifadede kendini gösterir: "Biz Fransızca'yı öğrenmeliyiz, lakin Fransızca diye öğrenmeliyiz ve kendi lisânımızı dahi lisânımızın kavaidi tahtında olarak öğrenmeliyiz."

*Belagat-ı Osmâniyye*'nin Arap belagatine yeterince bağlı kalmaması bir başka makalede<sup>62</sup> olumlu değerlendirilir:

"*Belagat-i Osmâniyye* risalesi lisân-ı Türkî'de ilm-i belagete bir çığır açmış ve ileride bu yolda tahrîk-i hâme edecek üdebâyâ bir yol göstermiştir. Belagat bahsi heveskârları bîhûde mücâdele ile uğraşacaklarına niçin daha güzel ve mufassal bir belagat kitabı telifine çalışmıyorlar da mâlâyâni ile meşgûl oluyorlar."

Osmanlı lisanı konusunda bir öz eleştirinin yapıldığı makalede<sup>63</sup> "Vâ esefâ ki biz şimdiki hâlde bir lisân dilencisiyiz. Gâh Arapların, gâh Acemlerin ve hele şimdi Frenklerin kapılarını çalarak lafızca ve kavâidce sadaka-i marifetlerini dileniyoruz" ifadesinin ardından Osmanlı belagati için kaideler birliği öngörülür ve önceki görüşlerin aksine eğer bu duruma kanıt olarak *Kavaid-i Osmaniyye*'nin telifi gösterilir. Fakat *Kavâid-i Osmâniyye* Osmanlı lisânının kavaidi olmak için yanlış ve noksan bulunur. Çünkü o da "millî" bir belagat sunmamaktadır.

---

<sup>62</sup> Ali Sedat, "Kanatsız Kuşlar", *Vakit*, nr. 2303, 15 Cemazeyilevvel 1299-23 Mart 1298-4 Nisan 1882.

<sup>63</sup> Ahmet Midhat, "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadı)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1131, 4 Cemazeyilevvel 1299-12 Mart 1298-24 Mart 1882.

Buradan itibaren belagatin ve lisanın "millî"liği konusu açılmış olur ve şimdiye kadar "Osmanlı" yerine de kullanılan "Türkî"lik ayrı bir konuma yerleştirilir. Kemal Paşazade Said'in Tercüman-ı Hakikat'ta yayınlanan makalesi<sup>64</sup>nde bu durumu şöyle okuyoruz: "Türk lisânı olup Devlet-i Osmaniyye onu lisân-ı resmî ittihâz etmekle Osmanlı lisânı olmayacağı ve mesela yarın devlet Arap lisânını lisân-ı resmî ittihâz etse (lisân-ı Arabî) tabiri ortadan kalkıp Arap lisânına (Lisân-ı Osmânî) denilmeyeceği erbab-ı malûmâta gayr-ı hafidir."

David Kushner *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* adlı kitabında, "Gerek reformcular, gerekse onların karşısında olanlar dilin millî kültürün temeli olduğunda birleşiyorlardı" (96) şeklindeki yerinde tespitinden sonra "Edebî Osmanlıcanın millî bağları kuvvetlendirmedeki rolünün yetersiz olduğunu Genç Osmanlılar ve diğerlerinin daha önceleri belirttiklerini ve meselenin toplumsal yönüne dikkat çekmelerinin yanında, Sultan II. Abdülhamid Devrinde dilin millî ve ırkî yönlerine eskisinden çok daha fazla önem verildiğini söylemesi (97) belagat tartışmalarında görülen "Türk", "Türkî" ve "Türk lisanı" gibi kullanımlara açıklık getirmektedir.

Dilin devletten ayrı -yani millete ait- bir kavram olduğu savunulurken "lisâna hizmet[in] Şinasi gibi ecille-i üdebanın yeraa-i himmetleriyle mümkün ol"acağı da dile getirilir. "Türk aldatacak kadar Arapça karıştıran ve hâlâ devletle lisânı yek-diğerinden temyîz edemeyen nâ-binâlar yedine kalacak olur ise ol vakit lisân perişan olur" ifadesinden de hareketle devlet ile lisanın ayrı şeyler olduğu, bunu bilen Şinasi gibi yazarların katkısıyla lisanın millîliği tartışmaya açılır. Lisanın millîliğini takiben belagat ve edebiyatta da aynı konunun gündeme gelmesi kaçınılmazdır.

---

<sup>64</sup> Kemal Paşazâde Said, "Mütenevvia-Saadetli Hacı İbrâhîm Efendi Hazretlerine Cevap", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1244, 20 Ramazan 1299-24 Temmuz 1298-5 Ağustos 1882.

Belagat tartışmalarının bir süre sonra yönünün eski ve yeni edebiyat tenkidine dönmesi lisan ve belagati edebiyatı değiştirici/dönüştürücü öğeler olarak konumlandırır.

Eski ve yeni edebiyat kavramlarının varlığı ve tartışılıyor oluşu, yeni bir lisan, belagat ve edebiyat oluşumunu kabul etmeyen çevrelerce Osmanlı edebiyatını yıkıcı bir etkiye sahiptir. Bunu Hacı İbrahim'in yazısı<sup>65</sup>nda, "gerek edebiyatımız ve gerek fikriyatımız mine'l-kadîm birer fikr-i müstakîm üzre bulunduğundan bunları ikişer neve taksim etmek beynimize tefrika düşürmekten ibâret olup bu ise sonu çıkmaz ve hüsrândan başka ele bir şey girmez" sözleriyle görürüz. Yeni edebiyat ile eski edebiyatı ayırımına olduğu gibi fikir ayrılığına da karşı bir tavır görülür makalede: "Biz edebiyât-ı atîka vü cedîdenin beynini tefrîk etmediğimiz gibi kavmiyete lâzım gelen bir fikr-i müstakîmi (efkâr-ı atîka) ve (efkâr-ı cedîde) tabîriyle ikiye taksîm etmenin dahi aleyhindeyiz."

Yeni edebiyata alınan cephe yazılı ürünlere yönelik eleştirilerle devam eder. Eski edebiyatın yazar ve şairleri belagat arayışında değerlendirildikten sonra şimdi de yeni edebiyatçılar eleştiriye maruz kalmaktadır. Yeni edebiyatla hesaplaşmanın başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Şinasi'nin belagat-ı Osmaniye meselesine dair kaleme aldığı "Londra Mektubu"na cevap olarak Hacı İbrahim'in yazdığı yazıda mektubu "protesto-nâme" olarak değerlendirerek nesirde Şinasi'ye verilen değeri ona lâyık bulmaz:

[...] mektûb belagat-i Osmaniyye meselesine dâir tavsîf ve ilân buyurulmuş ise de bu metûbun münderecâtı Saâdetli Said Beyfendi ve bendenizi muâhezeden ibâret bulunduğundan biz buna protesto-nâme demeği daha münâsib gördük ve bu mektûbun siyâk-ı ifâdesine

---

<sup>65</sup> Hacı İbrâhîm, "Teşekkür ve Temennî", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1146, 23 Cemazeyilevvel 1299-31 Mart 1298-12 Nisan 1882.

nazaran bunu yazan civânân-ı nev-hevesten istidâd ü gayreti sezâ-yı  
takkîr ü âferin bir edîb olduğunu anladık [...] Şînâsî fenn-i inşâda  
imâm-ı kül ittihâzına sâlih değildir.<sup>66</sup>

Yeni edebiyat cephesine ikinci eleştiri Recaizade Ekrem ve *Talîm-i Edebiyât*'ı üzerinedir. Kitabın üslubu takdir edilmekle birlikte eski eserleri kusurlu bularak edebiyatta bu eserleri örnek alanları uyarması dolayısıyla tenkit edilir:

"Bu kerre *Talîm-i Edebiyât* namıyla mevkî-i intişâra revnak-bahş olan kitâb-ı müstetâbın üslûb-ı mergûbu şayan-ı takdir ise de asar-ı eslafı takbih ü tezyiften ve şiir ü inşâda onların eserine gidenleri tekdir ü taniften gayr-ı hali olduğundan bu cihetçe olan tesirinin mikdarı kabil-i tayin ü takdir değildir."<sup>67</sup>

Yukarıdaki alıntıdan hareketle *Talîm-i Edebiyât*'taki üslûbun rağbet görmesi ile şiir ve inşadaki etkisinden çekinme hâli edebiyattaki değişim ve dönüşümün en açık ifadelerinden biridir. Bu değişim ve dönüşüme belki de en büyük katkıyı bu eseriyle sağlayan Recaizade Ekrem'in *Talîm-i Edebiyât*'a dair yaptığı açıklama edebiyatta üslup ve fikirce alınan yolu göstermektedir:

*Talîm-i Edebiyât* kudemâyı iyi yolda taklîd edenlere bir şey demedi.  
Fakat fikr ü manâyı bırakıp da dâima elfâz ile uğraşmakta eser-i kudemâyı iktifâ edenlere bir ihtâr-ı hâlisânede bulundu ve edebiyât-ı cedidemizin esâlib ü efkârca vücûh-ı muhassenât ile âsâr-ı atıkaya rüchânını hiçbir akl-ı selîm teslim etmemek mümkün değil iken

---

<sup>66</sup> Hacı İbrâhîm, "Londra Mektubuna Cevap", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1278, 2 Zilkade 1299-3 Eylül 1298-15 Eylül 1882.

<sup>67</sup> —, "İmâr ve Tashîh", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1289, 15 Zilkade 1299-16 Eylül 1298-28 Eylül 1882.

bunun hilâfını iltizam edenlerin davâları iltizamı muhalefetten ibaret olacağını söylemeğe cesaret etti.<sup>68</sup>

Buna göre yeni edebiyatın eski eserlere sırt çevirmediği, fikir ve mana yerine elfazın tercih edilmesini eleştirdiği görülür. Belagatteki "elfaz-mana" tartışması artık edebiyat içinde anılmaktadır. O hâlde belagat deyince dilden ziyâde edebiyatın söz konusu edildiğini göz önünde bulundurmak gerekecektir:

"Arapça olmayan şu bîçâre lisân-ı Osmânînin dahi kendisine mahsûs kavâid-i belagatini tedvîn ü tarîfte Osmânî erbâb-ı tedkîki dahi biraz kendi hürriyet-i itibârâtına terk olunsalar acaba dünyâ mı yıkılır, kıyâmet mi kopar?"

Lisân üzerine konuşmaların yeni tarz edebiyata bir araç olarak şekillenmeye başladığı görülür. Edebiyattaki yeniliğin geliştirilmesi için bir "encümen-i maarif" oluşturulması istenir; "Tarz-ı cedîd edebiyât"a hizmet için oluşturulacak bir encümen-i maarif, "efkârı tevhid ve bünyân-ı lisânımızı teşyîd edecek çâre-i yegâne" olarak görülmektedir.<sup>69</sup> Fikir birliği ile dilin sağlam temeller üzerinde geliştirilmesinde Arapça kurallara olan bağıın mümkün olduğu kadar azaltılması yararlı bulunur: "Lisân-ı Osmânîmiz için kavâid-i Arabîyyeye ihtiyâcımızı ne kadar azaltır isek o kadar müstefid olacağız"<sup>70</sup>. Çünkü "usûl ü kavâid bir lisân yapamaz. Belki bir lisân kendi usûl ü kavâidini kendisi gösterir"(a.g.m). Burada eski usul ve kurallara göre Osmanlı lisânının ne olduğunu belirlemek yerine, kendine özgülüğü teslim edildikten sonra bu lisanın kendi kurallarını ortaya koyacağına dikkat çekilir.

Bu noktada belagat tartışmalarının birincil konusuna geri dönülerek lisanın esasını belirlemenin önemi vurgulanır, fakat bu kez edebiyatın gelişimi ve ilerlemesi

---

<sup>68</sup> Recâizâde Ekrem, "Tekrâr ve Tavzîh", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1292, 19 Zilkade 1299-20 Eylül 1298-2 Ekim 1882.

<sup>69</sup> Kemal Paşazâde Said, "*Talîm-i Edebiyât*", *Vakit*, nr. 2483, 20 Zilkade 1299-21 Eylül 1298-3 Ekim 1882.

<sup>70</sup> Ahmet Midhat, "*Talîm-i Edebiyât ve Müvâhazât*", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1298, 26 Zilkade 1299-27 Eylül 1298-9 Ekim 1882.

bağlamında. Edip ve âkilin edebiyat konuşmalarını içeren makale dizisinden birinde<sup>71</sup> bu durum, "daha lisânımızın esâsını tayîn edemiyoruz. Bu noktayı tayîn etmeyince ilerleyemeyeceğimiz bedîhîdir" sözleriyle yer bulur.

Recaizade Ekrem lisanın esası konusunda iki ayrı makalesi<sup>72</sup>nde Arapça ve Araplığı Osmanlı dili ve edebiyatının esası sayan görüşçe anlaşılmayan iki hakikati yineler: "Arapça pek mükemmel bir lisândır ammâ Osmanlıca Osmanlıca'dır" ve "Arapça'nın kavâid-i lisâniyye vü edebiyyesi kendisi için mahz-ı savâb olduğu gibi Osmanlıca'nın kavâid-i lisâniyye vü edebiyyesi dahi Arapça'nınkilere muhalif iken kendisi için pek doğru olabilir."

Bu iki hakikat de bir başka hakikati çağırır ve kendine özgü bir belagatin her lisânda varlığına dikkat çekilir: "Dünyada lisân Arapça'ya münhasır değildir. Bugün Avrupa'da tedâvül eden hangi lisâna bakılırsa kendilerine mahsus belagati olduğu görülür. Fakat hiçbirinde Arap'ın beyân ve bedii yok!" Şimdiye kadar dil, belagat ve edebiyat için öne sürülen "hakikat"lerin karşıtlığının model alınan kaynaklarda olduğu açıktır. Ancak bu karşıtlığın ortaya koyduğu bir gerçek değişen ve dönüşen dilin edebiyata yansımasıdır.

Bir kere "belagat" kitaplarının "edebiyat"a değişimi uzun vadede bir dönüşümün habercisi olarak edebiyat için yeni kollar açar. Bu habercinin ilkinin Recaizade ve *Talîm-i Edebiyât*'ı olduğu malumdur. *Edebiyat Üzerine İncelemeler* adlı çalışmasında Necat Birinci bu uzun vadeli dönüşümü açıklar nitelikte "Bazen bir devrin içinde yer alan neslin anlayışı kendilerine çok yakın zaman dilimi içinde varlık göstermiş bir sonraki nesil tarafından benimsenir, geliştiriler ve geniş kitlelere yayılır" (91) ifadelerini, Şinasi-Ziya Paşa-Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem

<sup>71</sup> "Edebiyât", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 5110, 27 Zilkade 1299-28 Eylül 1298-10 Ekim 1882.

<sup>72</sup> Recâizâde Ekrem, "Arz-ı Nedâmet ve Beyân-ı Mazeret", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1301, 29 Zilkade 1299-30 Eylül 1298-12 Ekim 1882; aynı başlıkla nr. 1303, 3 Zilhicce 1299-4 Teşrinievvel 1298-16 Ekim 1882.

ve Abdulhak Hâmid ile Ara nesil'in doğuşunu hazırlayan Servet-i Fünun topluluğu için kullanmıştır.

Bir makalesi<sup>73</sup>nde, "*Talîm-i Edebiyât* kendisince savâb olduğunu itikâd ile tayîn eylediği mesleğe göre mümkün olan yerlerde eser-i kudemâya gittiği gibi mümkün olmayan yerlerde dahi onlardan ayrılmağa mecbûr olduğunu alenî beyân" ile "eser-i kudemâdan ayrılmaksızın o yolda kitap yapılabilir diyenleri isbâta davet" eden Recaizade'nin edebiyatta geleneği tasfiye etmeyen bir yenilikten yana olduğu görülmektedir. Fakat "kritik" söz konusu olduğunda durum değişecek ve eski edebiyat geleneğinden kopmanın gerekliliği ortaya ortaya çıkacaktır.

Belagatten edebiyata bir yol daha açarak Avrupa'daki "kritik" ile edebiyat arasındaki ilişkiyi ele alan Recaizade'nin makalesi<sup>74</sup>ne göre:

"Avrupa'da (kritik) diye yâd olunan muâhezât edebiyâtın rûhu makâmında olup pek makbûldür. Ancak kritik için hulûs-ı niyyet ve hüsn-i tabîat lâzımdır. Edebiyâtımızın hâl-i hâzırı işbu iki meziyetin husûlüne manîdir" ve "usûl-i atîka erbâbı indinde Arab'da ne var ise aynı hakîkattir. Arab'da olmayan her şey dahi hatâdır".

Eski edebiyatın yöntemlerini "edebiyatın ruhu olan kritik" için uygun bulmayan bu makaleden sonra bir başka yazıda<sup>75</sup> ilk kez ve doğrudan belagat, edebî bir mesele olarak değerlendirilir:

(Jean Jack Rousseau) gibi Avrupa denilen cihân maârifinde iştiâr-ı edebî kazanmış bir zâtın tercüme-i eserinde ve belagat-ı Osmâniyye

---

<sup>73</sup> Recâizâde Ekrem, "Müdâfaât", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1295, 22 Zilkade 1299-23 Eylül 1298-5 Ekim 1882.

<sup>74</sup> Recâizâde Ekrem, "Arz-ı Nedâmet ve Beyân-ı Mazeret", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1300, 28 Zilkade 1299-29 Eylül 1298-11 Ekim 1882.

<sup>75</sup> "Londra'dan Mektup 15 Eylül", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1303, 3 Zilhicce 1299-4 Teşrinievvel 1298-16 Ekim 1882.



gibi gâyet mühim gayet ciddi bir mesele-i edebiyede bizde erbâbı kalem u lisân yoktur denilmesini muhâtabât-ı âdiyyedeki (filan kimse hiçbirşey bilmez) sözüyle müdâfaa etmek İbrahim Efendi'nin bana isnâd ettiği zaaf-ı idrâka bendenizden ziyâde hassadâr olduklarını isbât etmez mi?

Bir tarafta belagat artık edebî bir mesele olarak görülürken diğer yanda lisan ve edebiyatta yeniliğin ve değişimin karşısındaki tutum makalenin devamında da görülür:

Şimdiki Türkçemizin Arap Acem Çağatay ve Uygur lisânlarıyla mürekkebi olduğun ve an-asıl Arabî olan kelimâtı, Arabî ve Farişî olan kelimâtı Farişî kavâidine ve Türkçe olan kelimâtı Türkçeye mahsûs sûret-i istimâle ve bazı Arabî kelimelerin Farişî kâidesine tatbîkan kullanıldığını ve edebiyâtımızın ve kavâide muvâfık bulunduğunu ve asıl bu lisânı ihyâ ve tezyîn eyleyen Arapça olduğunu inkâra kata ihtimâl u mecâl yoktur. İşte şu ana gelinceye kadar Türkçe olmak üzere vücûda getirilen âsâr-ı edebiyenin bu sûretle tedkîk u muhâkemesi icab eder. Ol vakt âsâr-ı mezkûrenin mâhiyeti meydâna çıkararak her eserin derece-i makbûliyyeti tebeyyün eyler.

Osmanlı lisân ve edebiyatının aslını Arapça olduğunu ve şimdiye kadar yazılan edebî eserlerin buna göre incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini savunan bir yazıda da lisân ya da edebiyat için bir yeniliğe ihtiyaç olmadığı görüşü açıkça kendini göstermektedir:

Lisânımızın daha mükemmel bir zabt u kâide tahtına alınması bahsine gelince malûm olduğu üzere hiçbir millette kâide, lisânı yapamayıp kâide, lisânın hall u şânına göre vaz olunmak emr-i zarûrîdir[....]

Elhâsıl bugün lisânımızın almış olduğu visat ve istidâda nazaran artık bu lisânı başka bir kavmin tarz-ı muhaveresine döndürmeğe mecbur ol[unmadığı]" ortadadır.<sup>76</sup>

Bir başka belagat kitabı, Macid Paşa'nın *Kühül-Lisân vü Esrarü'l-Beyan* adlı eserinin içeriği ile ilgili yazı<sup>77</sup> da Osmanlı lisânının millî lisân olarak geçmesi ve belagati alfabe ve imla tartışmalarından ayırarak edebî yönüne yapılan vurgu önemlidir:

"Buraya kadar yani eserin birinci kısmında elsinenin küh ü mâhiyeti ile tarîk-i tahsîlinden bahsedilmişti. İkinci kısımda da her lisânda ve özellikle lisân-ı millîmiz olan lisân-ı Osmânîde fenn-i kitâbetin çaâre-i tahsîlinden ve bu sanat-ı celîlenin netîce-i gâiye ve mahsûl-i girân mâyesi demek olan aksâm-ı muhtelifeyi edebiyâtta bahs edilecektir."

"Bir lisânın lahm ve letâfetinin belagatça tesîr-i küllîsi vardır [...] ve'l-hâsıl hurûf ve kırâat meselesi başka beyân ve belagat meselesi başka şeydir."

Tercüman-ı Hakikat'ta yayınlanan bir makalede yer alan bir okurun mektubu *Talim-i Edebiyat*'tan hareketle yeni edebiyat anlayışının karşısında yer almaktadır:

[...]Bu açıktır ki her kavim kendisinde noksan olan bedâyi vü mehâsini daha fâzıl akvâmdan ahz vü istifâde eder. Yoksa kendisinde mevcût âsâr-ı medeniye ve daha doğrusu mehâsin-i edebiyeyi bırakıp da başka millete karışmak istemez. Kendileri de tasdîk ederler ki edebiyat ahlâka müesserdir. Eslâf bu noktadan bakarak fikren olsun bir ittihâd-ı İslâm vücûda getirmek üzere Arabîyi taklide çalışmışlar. Eğer tamâmıyla muvaffak olamamışlarsa biz buna gayret

<sup>76</sup> Süleyman Râşid, "Varaka (min elf ...)", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1304, 5 Zilhicce 1299-6 Teşrinievvel 1298-18 Ekim 1882.

<sup>77</sup> Mâcid Paşa, "Saadetlü Mâcid Paşa Haretlerinin *Kühü'l-Lisân vü Esrarü'l-Beyân* eserlerinden mabaddır - Fıkra-i İ'lâniyye", *Vakit*, nr. 2498, 5 Zilhicce 1299-6 Teşrinievvel 1298-18 Ekim 1882.

etmeliyiz. Yoksa esâlib-i lisân ve ıstılâhât-ı beyânı garb vadilerinde aramak ve mutlaka ona tevfk-ı beyân etmek revâ değildir.<sup>78</sup>

Edebiyatı ahlaka ve dine hizmetiyle değerlendiren ve bu yolda Arap taklitçiliğini makbul sayan geleneksel görüşün Batı'ya ait üslup ve yöntemleri dışlaması yeni değildir. Bu görüş, karşısında Cerîde-i Havâdis'in "Edebiyat" başlıklı yazı dizisinde<sup>79</sup> âkilin "Garba mukallitlik memdûh mudur, mezmûm mudur" sorusuna verdiği cevapla edibi bulur: "Her milletin edebiyâtında fevka'l-âde mâhirler yetişmiş ise de o millet edebiyât-ı âhire taklîd etmiş diye tan ve teşnia uğramıştır."

Yeni basılan belagat kitapları hakkındaki gazetede yazılarından biri<sup>80</sup> *Şerh-i Belagat* üzerine olup eserin yazılma sebebi ve tenkit için hedef alınan grubun "tecaddüdât-ı edebiye" taraftarları olması bakımından önem taşımaktadır. Bilindiği üzere belagat tartışmaları *Belagat-i Osmaniyye* üzerine tenkitlerle başlamıştı. Bu tenkid ve muahezeler karşılık veren "mübahis-i edebiye ve fenniye"nin *Belagat-ı Osmaniye*'yi tam olarak müdafaa edememesi sebebiyle bu kez de *Şerh-i Belagat* isimli eser kaleme alınmıştır. Bu eserde tenkid edilen yenilik taraftarları, "evvelâ ale'l-umûm lisân-ı Osmânî'nin tarz-ı cedîdine râgıp olanlar olup onlardan sonra dahi Kemâl Bey ve Ekrem Bey ve Şinâsî merhûm ve Hâmid Bey gibi edeb-i cedîde en büyük hizmet eyleyen kahramânân-ı müteceddidîn-i edebdirler"(a.g.m).

Şinasi'yle beraber edebiyatta yenilik taraftarlarına yönelik eleştiriler daha çok, Osmanlı dili, belagati ve edebiyatında oluşturulmak istenen özgünlüğün kaynaklarıyla ilgili olmuştur. Batı kaynaklı fikir ve pratiklerin edebî alana yansımaları,

---

<sup>78</sup> Hacı İbrâhîm, "Arz-ı Nedâmet'e Cevap", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1305, 6 Zilhicce 1299-7 Teşrinievvel 1298-19 Ekim 1882.

<sup>79</sup> "Edebiyat", *Cerîde-i Havâdis*, nr. 5119, 7 Zilhicce 1299-8 Teşrinievvel 1298-20 Ekim 1882.

<sup>80</sup> "Edebiyat- Şerh-i Belâgat", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1775, 5 Recep 1301-19 Nisan 1300-1 Mayıs 1884.

dinî gelenekle şekillenmiş dil ve edebiyata yıkıcı bir darbe olarak algılanması daha önce işlenmişti.

Edebiyat algısının değişim ve dönüşümünü, "cedîde" ve "atîka" olarak iki edebiyatın varlığıyla da görmek mümkün, fakat eski edebiyat malumken değişimle meydana gelen yeni edebiyatın tam olarak ne olduğu konusunda bir birliğin olmadığı Hacı İbrahim'in yazısı<sup>81</sup>nda şöyle okunur: "Epeyce vakittir cedîde ve atîka nâmıyla edebiyât nâs beyninde ikiye münkasım oldu. Atîka denilen edebiyât herkesin indinde malûm olduğundan onun mâhiyetini istizâh için hiç kimse güft-i şenîd etmiyor. Lâkin edebiyât-ı cedîdenin mâhiyeti lâyıkiyla bilinemediğinden bu bâbda pek çok kıyl ü kâller vukû buluyor."

Edebiyat algısında değişen ve değişmeyenleri şu paragrafla da görmek mümkün:

"İster atîk olsun ister cedîd olsun eğer kelâmın elfâz ve kelimâtı galât ve hatâdan ve lafzan ve manen iğlâk ve ta'kîdden sâlim ve üslûb ve tertîbi müntazım olur ise edebiyâtıdan madûddur[...] Sözü maâyibden kurtarmak ve cidden edebiyâtıdan addettirmek lisânımızın rûkn-i rûkîni olan Arabî talîmine mevkûfdur." Bu alıntıdan da anlaşıldığı üzere sözün edebiyattan sayılmasını sağlayacak olan Arap belagatinin üslup ve tertip özelliklerini bilmek ve hatasız olarak uygulayabilmektir.

*Tarîk*'te yayımlanan bir makale dilde meydana gelen yeniliğin eski eserler üzerinden değerlendirilmesi ve gelenek ile yenilik taraftarları hakkında yapılan nesnel eleştiri, dil ve edebiyatın değişim ve dönüşümüne katkıları ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu makalede Şinasi hakkında şunlar söylenir:

Zamânında tarz-ı cedîd tahrîr henüz intişâr etmeğe başlamış ve lisân-ı

Osmanî (el-yevm olmadığı gibi) bir kâide-i ciddiye tahtına vaz

---

<sup>81</sup> Hacı İbrâhîm, "Saadetli Elhac İbrâhîm Efendi Hazretleri tarafından vârid olan varakanın mabadıdır-hitâm", *Tarîk*, nr. 46, 12 Recep 1301-26 Nisan 1300-8 Mayıs 1884.

edilememiş olduğundan kendisi gerek âsâr-ı eslâfin tettebbûuyla peydâ eylediği malûmât ve gerek icrâ eylediği tedkikât üzerine yazdığı makâlât ile şîve-i cedîdenin tevsiine hizmet eylemiş olduğu inkâr edilemez<sup>82</sup>

Fakat yeni tarz edebiyatın mucidi olmak şerefinin Şinasi'ye verilemeyeceği söylenir. Çünkü Osmanlı dilinin sadeleştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına ondan önce Reşid, Akif ve Pertev Paşaların daha fazla hizmeti olmuştur.

O hâlde lisânın sadeleştirilmesi ve yeni bir edebiyatın oluşumu birbiriyle etkileşim hâlinde gerçekleşmiş, belagat tartışmaları ise bu değişim ve dönüşümün hem fâili hem de mefûlü olarak önemli bir hizmette bulunmuştur. Eski edebiyatın tenkidıyla başlayan yolda Osmanlı kendine özgü bir dil ve edebiyat peşinde kimliğini ararken geleneğin iktidarıyla yüz yüze gelmiştir. Bu durum makalenin devamında şöyle dile getirilir:

Hakikat âsâr-ı eslâfin kısm-ı azamı avâmın istifâdesini müceb olmak şöyle dursun havâsın bile idrâk edemeyeceği bir tarz-ı acîbede yazılmış ve asr-ı âhirde ise maârifin ta'mim ve intişârına mecbûriyyet hâsıl olmuş olduğundan lisân-ı Osmanî'nin sadeleştirilmesine elli sene evvel bed' edildiği hâlde erbâb-ı iktidârın bil-ittihâd husul-i maksada hidmet etmek emel-i vatanperveranesinde bulunmak istememelerinden midir nedir şimdiye kadar matlûb vechle muvaffakıyyet hâsıl olamamış ve bilakis ol bâbdaki lüzûm ve mecbûriyyet kat kat artmıştır.

Belagat tartışmalarının bir diğer işlevi ise tenkid geleneğini terbiyesi olmuştur: "Eğer maksad lisâna edîbâne cidden hizmet etmek ise Şinâsî'nin Kemâl

---

<sup>82</sup> Mehmed, Saadetli Efendim Hazretleri, *Tarik*, nr. 58, 24 Recep 1301-8 Mayıs 1300-20 Mayıs 1884.

Bey'in ve sâirenin hatâları olduğu gibi İbrahim Efendi'nin dahi *Şerh-i Belagat*'teki hatâyâsını kanûn-ı münâzaraya tevfikân tenkîd ve tashîh ve hilâf-ı hâl u kâlde bulunan tarafı takbîh etmelidir."

Amaç lisan ve edebiyata hizmet olduğu takdirde "lisân-ı Osmanî'nin bahsine gelince böyle bir hamîyyet-pervânenin husûlüne say edenlerin hiçbir vakit Arabî düşmanı ve daha bilmem ne olması lâzım gelmez. Bilakis lisân-ı Osmanî'nin büsbütün Arabîsiz ıslâh olunamayacağı bedâhetine nazaran Arabî dostu olması daha doğrudur."

Yukarıdaki paragrafa göre dil ve edebiyatın gelişmesi için çalışırken yeni edebiyatın, dilin tüm imkânlarından yararlanmayı isteyen bütüncül bakışı tekrar görülür. Kültürün bir parçası olarak dili zenginleştiren Arapça'nın dışlanmak yerine Osmanlı dilinin kendine özgü kuralları içine kabulü söz konusudur.

Bu devirde terakki için her alanda "inkılâbât" ve "tebdîlât"a lüzûm görüldüğü ortadayken "lisânımızın muhtâc-ı ıslâh olması bedâhetini kabûl etmemek ve âsâr-ı eslâfin (avâm ve havâsın anlayıp anlayamayacaklarından kat-ı nazar) zamanımızın ihtiyâcâtıyla mütenâsib olduğunu iddia etmek pek abes ve ayıbdır"(a.g.m)

Değişim ve dönüşümün gerekliliği savunulurken eski eserlerin eleştirisi artık anlaşılır olup olmayışından başka bir bakış açısıyla yapılır. Bu eserler çağın ihtiyaçlarına cevap veremediği için eleştirilmektedir. Bu durum Budak'ın Tanzimat'la başlayan yeni hayatın, sosyal kurumlardaki Avrupaî yeniliklerin edebiyata yansımaları kaçınılmaz görerek "yeni hayatlar, yeni görüşler, yeni düşünceler, tabii olarak yeni bir edebiyat isteyecektir. Eski edebiyatın, dili, yapısı ve özellikleriyle bu yeni çağı hiçbir şekilde ifade edemeyeceği açıktır" (549) şeklindeki yorumunu doğrulamaktadır.

Belagat kitapları üzerine yapılan eleştirilerin de farklılaştığı görülmektedir. Ali Nâzimâ'nın *Lisân-ı Osmânî* aldı eseri ve Zihni Efendi tarafından ona yazılan takrizin eleştirisini içeren yazı<sup>83</sup>, belagat tartışmalarının basılı eserler üzerindeki etkisini göstermektedir:

"İşte Zihni Efendi, lisân-ı Osmânî'nin kendi kavâid ve usûl-i tabîsi dâhilinde terakkîsine hizmet eden müelliflerin üslûb-ı efrence peyrev olmuş bulunmaları yolunda mugâyir-i hakikat isnadatda bulunarak bil-cümle üdebâyı cedîdenin mazhar-ı takbîhi olacak bir muâmelede bulunduğu gibi takrîziyle Ali Nâzimâ Bey'in eserinin hatâiyât ve nevâkısını teşhîr eylemiştir!"

Zihni Efendi'nin takrizine yapılan bu eleştiriyle yeni edebiyat ve edebiyatçılar savunulurken belagat kitapları hakkındaki tartışmaya "Frenk üslubu" gibi yabancı unsurların eklenmesi dikkat çekicidir. Yine takrizde kitabın Arapça dersi alacaklar için iyi bir başlangıç olmasının yanında, içinde "usûl-i efrenci üzerine temrînler" bulunmasının "fevâid-i garbiyye" olarak değerlendirilmesi klasik belagati veren kitaplarda da bir yenilik arayışına gidildiğini gösterir.

Yukarıda geçen belagat kitabı üzerine başka bir yazıdaki kitabın yazarının Arapça belagat kitaplarına sadık kaldığı ifadelerinin kitaba yazılan takrizle uyuşmadığı görülür:

Ben lisânımızın kavâid-i sarfiyyesine dâir bir risâle yazdım. Bu risâle Türkçe kavâid için kendinden önce yazılmış 'Kavâid-i Osmâniyye' ve 'Medhal-i Kavâid'e mugâyir çıkmış. Onlar sarfi Frenk gramerlerinde olduğu gibi tarif etmişler, bense risâlemi ıstılâhat ve tabîrâtta olduğu

---

<sup>83</sup> Kitaplar Münekkidi, "Gazetemizin kitaplar münekkidinin makalesinin mabadıdır", *Tarîk*, nr. 327, 3 Cemazeyilevvel 1302-6 Şubat 1300-18 Şubat 1885.

gibi tarîfât ve taksîmâtta dahi kütüb-i Arabîyye tertîbinde  
tutmuştum.<sup>84</sup>

Kitabın klasik belagati örnek almasına rağmen takrizinde, kitapta yabancı  
usul alıştırmaların bulunduğu söylenmesi ve bunların Batı'nın faydaları olarak  
değerlendirilmesi belagatte ve edebiyatta kabullerin değiştiğine bir örnek olarak  
düşünülebilir.

Belagat tartışmalarının son safhası ise edebiyatta yeni kabullerle gelen  
sorunlar üzerinedir. *Tarik*'te yayınlanan bir makalede bu sorunlardan ilki, ne Batı ne  
de Doğu'ya vâkıf olamadan şiir ve nesir üzerine söz söylemeye dairdir:

Bazı mahâfil-i esvakta şiir hezeyândır. Bizde üdebâ yoktur. Olsa da  
eserleri manâsızdır. Manâyı âsâr-ı garbiyye tercümelerinde aramalı  
diyen takıma gelince; bunlar Garp ve Şark'ın ulûmundan birine vakıf  
olmadıkları hâlde Garplılara karşı Şark'ın ve Şarklılara karşı dahi  
Garb'ın ulûmuna vukûf-ı tâmları bulunduğunu göstermekle geçinen  
bîçâre şıklardır ki burada bunların meftûnu gibi göründükleri âsâr-ı  
garbiyyeden bildikleri birkaç parça tiyatro risâlesinden ziyâde  
edemez. Eğer âsâr-ı garbiyyeye malûmâtları olsa şiir manâsızdır  
derler mi idi?<sup>85</sup>

Burada belagat ve edebiyat için Batı'nın model alınmasının birtakım  
çevrelerce yanlış değerlendirmelere sebep olmasından hareketle yeni edebiyatı  
anlamsız bulanlar tenkit edilmektedir. Makalede, yeni şiire bir anlam verememenin

---

<sup>84</sup> Kitaplar Münekkidi, "İfâde-i mahsûsa Ali Nazmiyâ Bey'in varakasıdır", *Tarik*, nr. 328, 4  
Cemazeyilevvel 1302-7 Şubat 1300-19 Şubat 1885.

<sup>85</sup> A(ayn). S(sin), "Vârid olan varakadır", *Tarik*, nr. 527, 30 Zilkade 1302-29 Ağustos 1301-10 Eylül  
1885.



sebebi şiirin hem Doğu hem de Batı'daki kaynağını bilmeden "âsâr-ı cedide"den kabul edilmesidir, bu durum birtakım örnek beyitlerle eleştirilir:

Vâkıan şiirin manâsız da vardır: Lakin bununla her şiirin manâsı olmamak lâzım gelmez. Şiir vicdânın lisân-ı mahsûsu gibidir. Lakin her kavmin lisân-ı şiiri ol kavmin tarihiyle mümtezictir. Avrupalıların lisân ve ahlakı Yunan ve Latinlerin lisân ve ahlâkıyla mümteziç olduğundan muahhiren Avrupalılar hıristiyan olmağla berâber esâtir ve hurâfât-ı Yunaniyye'yi edebiyâtlarından çıkaramadıklarından şiirleri dahi ekseriyâ hikâyât-ı esâtirye üzerine mübtenî ve kendileri dahi ondan mütelezzizdirler. Lakin Türkler böyle bir ezmine-i esâtirye geçirmeyip daha ezmine-i tarihiyyenin bidâyetinde bile sünnet-i hanîfe-i hazret-i İbrâhîm a.s. üzere bulduklarından onların öyle esâtir ilahlarından bâhis eşâra rağbet etmeyecekleri emr-i tabiidir. İşte Garp edebiyâtının meftûnlarının âsâr-ı cedîdedendir diyerek ("Bunu etmek için karîn-i zarar/ Belki de pençe-i kaza titrer") gibi sözleri tervîce çalışmak bizce menfûrdur.

Şiirin tarihle ilişkisinden hareketle Batı'nın imaj dünyasını yansıtan şiirlere Doğu'nun ve dolayısıyla müslüman Türklerin ilgi göstermeyeceğini doğal bulan bu görüşte yeni edebiyat eleştirisinin artık eserler üzerinden yapılıyor oluşu önemlidir. Değişen edebiyat için sadece başlangıç denemeleri dahi olsa artık elde somut örnekler vardır.

Yeni edebiyat için kabullerde ise Recaizade'nin şiiri ve edebiyata dair görüşlerinin etkisi, makalede şöyle yer bulur:

*Zemzeme*'deki (bu da bir şiir-i muhazzin-i diğere) ünvanı altında yazılan eşarı olsun okurlar da bizde şair yok, edip yok demeğe

utanırlar. Saadetli Ekrem Beyfendi hazretleri bunda şiirin manâsını şiir ile mümkün olduğu kadar anlatmışlardır. Lakin Ekrem beyfendinin (en güzel eserler onlardır ki okunduktan sonra insanı bir müddet düşünmeğe mecbûr eder) kavlı-hâkimâneleriyle şiirden matlûb hissiyâtın ifadesi olduğuna göre şiir okuyanlarda da öyle bazı hissiyâtı îkâz ederek fikre tesîr etmelidir

Böylelikle "şiirin manasını şiirle anlatmak", "şiirden beklenenin duyguların ifadesi oluşu" ve "okurda duyguları uyararak fikri etkileme beklentisi" yeni edebiyat için birer ölçüt olarak sunulmaktadır. Makalede bu ölçütler "Garbiyûn usûlünün muhassenâtın olan cihetleri" olarak Osmanlı edebiyatında kabul edilmekle ne derecede yenilik ve gelişme sağlandığı biri bu yolda diğeri ise "tarz-ı garîbde" iki şiirin karşılaştırılmasıyla örneklendirilir(a.g.m).

Edebiyatın şiir üzerinden eleştirisine romanın da eklenerek edebiyatın belagat tartışmalarındaki değişim ve dönüşümünü gösteren bir diğerk makale *Tarik*'te yer almaktadır.

*Tercümân-ı Hakikat*'ın "mey ve mahbûbdan bahseden eşârın âdâb-ı kavmiye ile kâbil-i tevfihk olmadığını ve böyle şeylerin nevresîdegânın eline verilemeyeceğini ve Avrupa edebiyatında dahi bulunmadığını" ifadesi karşılık şiirin gerçekte birebir örtüşmesi gerekmediği fikri şu şekilde dile getirilir: "tabîrât-ı şiiriye sâir tezyînât ve tecemmülât-ı sanâiyye gibi insanı mütelezziz eden muhayyilât ve mevhûmâtın ibâret olmağla hakîkate mutâbakatları lazım gelmediğinden böyle bir ciddi nokta-i nazardan muhakeme edilmeğe hiçbir kavmin eşârı mütehammil değildir!"<sup>86</sup>

---

<sup>86</sup> A(ayn). S(sin), "Varaka", *Tarik*, nr. 542, 18 Zilhicce 1302-16 Eylül 1301-28 Eylül 1885.

Şiirin diğeri bir özelliği ise "sırf bir ahlak dersi olmadığı"dır. Mey ve mahubdan hareketle şiirin ahlâka aykırı bulunmasını "taassupluk" olduğu ifade edildikten sonra bu durum, makalenin devamında, Osmanlı şiiri ile örnek alınan Avrupa edebiyatı karşılaştırılarak açıklanır:

Şu kadar ki Avrupa edebiyatında mahbûb ve mahbûbeler (haşa) ma'bûdiyet mertebesine çıkarıldığından mahbûb ve mahbûbe denilecek yerde mezkûr ve Apolon ve Venüz ve Diyan deyü yâd olunagelmıştır. Truva kralının oğlu Ganimet'in Jüpiter'e sâfliği hayli şuarâya sermaye olmuştur. Bu hikâyât-ı esâtiriyeyi musavver olan yarı çıplak resimler sanâyi-i neffise sergilerini ve nice üdebânın kabinelerini tezyîn eylediği hâlde âdâba dokanmaz ise 'Reng-i bûda zülf-i cânâna müşabih olmasa/ kim bakar gülzâr-ı dehrin sünbül ü şeb-bûsuna (Fitnat)'beyiti tercüme edilirse mi adaba dokanacak?

Edebiyatın (namı diğeri şiirin) sadece bir ahlak dersi olmadığı yenilik fikrini edebiyata uygulayıcı ve sonraki nesillere taşıyıcısı olan Recaizade'nin eserlerinde görülmüştü. Ona göre edebiyat "terbiye-i efkâr, tasfiye-i vicdân, tehzib-i ahlâk, tenvîr-i ezhân ile halkın manevî ve fikrî tekâmülüne hizmet eder. Ancak bir şair şiirini ahlâk dersi vermek için yazmaz" (Birinci 94)

Burada eski edebiyatın(şiirin) ahlâka aykırılığı yönüyle eleştirilmesine karşı savunmanın Avrupa edebiyatından örneklerle yapılması artık Batı'nın güvenilir/sözü geçer bir kaynak olarak Osmanlı edebiyatına kabul edilişi olarak düşünülebilir. Nitekim Osmanlı'da yeni edebiyat içinde ilgi gören romanları (Ahmet Midhat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında*'sı anılır) da katarak "belki de Hugo'ların ve filanların romanlarını ve tiyatroları mütâlaa edenler 'Hep hüsn ü aşka dâir imiş güfte-gûy-ı halk/ Dillerde dâstân imiş esrâr sandığım/ Eşara serzeniş mevdesi bir roman

imiş/ Eşardan yamanmış o roman sandığım' diyeceklerine şüphe yoktur"(a.g.m.) denmesi eski şiir ve yeni romanın Osmanlı modernleşmesinde model alınan Batı'yla değerlendirildiğini göstermektedir.

### **2.2.10. Yenileşme Devri Türk Edebiyatındaki Edebî Tartışmalardan Hareketle Sonuca Doğru**

Türk kültür ve edebiyat hayatında basın-yayın yoluyla yapılan ilk münakaşa 'Mebhusatün anha' münakaşasıdır ki Şinasî ile Ruznâme-i Cerîde-i Havadis gazetesi arasında olur" (Yetiş 103). Yetiş'in de belirttiği üzere bir dil tartışması olan bu münakaşa, bir tür fesahat tartışması olup doğrudan Türkçe ile ilgisi yoktur. "Arapça, Arapça-Farsça, Farsça olan terkiplerin kullanılmasının yine bu dillerin kaidelerine göre doğru veya yakınlığı tartışılmaktadır. Bu tartışmada Şinasi'nin Türkçe kullanışları esas alması önemlidir" (104).

Edebiyatımızda gazete yolu ile yapılan ilk tartışmalardan biri de Namık Kemâl'in daha sonra "*İntibah*'a mukaddime olacak yazıyı yazmasına sebep olan modern ve Batılı hikâye-roman-tiyatrolarla eski hikâyelerimizin karşılaştırıldığı" (104) tartışmadır.

Yetiş, "Türk edebiyatında ilk önemli tartışma eskinin kendi içinde olur"(105) diyerek Cevdet Paşa'nın *Belagat-ı Osmâniyye* adlı kitabının Abdurrahman Süreyya tarafından tenkidiyle başlayan tartışmalarından bahseder. *Belagat-ı Osmâniyye* tartışmaları bizim "belagat tartışmaları" olarak değerlendirdiğimiz münakaşaların başlangıcındaki yazılardan oluşmaktadır. "Belagat-ı Osmaniyye hakkında bir taraftan kitaplar matbuat hayatında görülürken diğer taraftan da gazetelerde çeşitli yazılar yayımlanır. Fakat âdeta eder unutulur ve çeşitli konular tartışma konusu yapılır. Bunlarda ağırlık noktasını Türkçe oluşturur" (108). Ahmet Midhat Efendi'nin de

münakaşaya katılımıyla *Belagat-ı Osmâniyye* münakaşasının lisanın ihtiyaçlarının giderilmesinde hangi konuya öncelik verileceğine dönüştüğü, "bu çerçevede Arapça ve Farsçaya karşı Türkçenin istiklâl kazanması, sözlüğünün yapılması, gramerinin yazılması konularının yanında millî belagat meselesi üzerinde yoğunlaş[tığı]" görülür (111).

Yetiş'in *Talîm-i Edebiyat*'ın tenkidiyle başlayan tartışmaları, ayrıca değerlendirmesine karşılık belagat tartışmalarının burada da sürmesi ve tartışmaya katılanlar açısından *Belagat-ı Osmâniyye*'den itibaren bir eklentilik göstermesi sebebiyle biz bunu da Osmanlı "belagat tartışmaları"nın içinde inceledik.

Son olarak yenileşme devri edebiyatımızın önemli tartışmalarından biri de Hayaliyyun-Hakikiyyun münakaşası olarak karşımıza çıkar. Beşir Fuat'ın şiirde ve diğer edebî eserlerde müspet ilimlerin ve hakikatin temel alınmasından yana olan yazılarından doğan bu münakaşa, belagatin tartışma konusu olmamasıyla araştırmamızın dışında kalmış olmakla birlikte, bahsi geçen diğer edebî münakaşalarla, edebiyatın değişim dönüşümüne eklenilebilir.

Nitekim yukarıdaki incelememizde görüldüğü üzere, yenileşme devri Türk edebiyatı içinde belagat tartışmaları, lisan etrafında belagatten edebiyata giden tartışmaları içermesi bakımından, değişim ve dönüşümü hem dil hem de edebiyatta takip edilebilir kılmasıyla diğer edebî münakaşalardan bağımsız düşünülemez. Fakat belagat tartışmalarının eş zamanlı olarak çıkan belagat kitaplarıyla etkileşimi, eskinin kendi içinde tartışılmasıyla başlayan, eski-yeni çatışmalarıyla süren ve bir noktada yeninin benimsenmese de kabulüyle son bulan çerçevede Batılı anlamda edebî eleştiri yolunu kısaltacak tenkitler düşünüldüğünde Türk edebiyatı tenkit tarihinde ayrıcalıklı bir yeri olduğu görülmektedir.

Arap belagati, dinî ve kültürel değerlerden ayrı düşünölemeyen Osmanlı belagatinin içinde millî arayışlarla bulunmaya çalışılan özgün belagat, yeni edebiyat anlayışına da kaynaklık etmiş fakat bu yenilik arayışında edebiyatın geçirdiği değişim ve dönüşüm, tartışmaların dil ekseninde yürütölmöşünden dolayı göz ardı edilerek bu dil tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Belagat tartışmaları başlı başına edebî tartışmalar olmamakla birlikte eski ve yeni edebiyata dair tenkitlerle edebiyatın değişim ve dönüşüm sürecine fikrî yansımaları göstermesi bakımından Türk kültür ve edebiyatında tenkit tarihine katkısı ortadadır.

## SONUÇ

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı, Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve onu kendine model almaya başlamıştır. Başta teknolojik alanda olmak üzere bu model alışın, 19. yüzyılda Osmanlı sosyo-kültürel hayatını değiştirici/dönüştürücü etkileri, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Batılı okulların açılması, ortak İslam kültürünün eğitim kurumları olan medreselerdeki öğrencilerin aksine, Arapça ve Farsça'yı iyi bilmeyen öğrencilerin yetişmesine yol açmış; bu durum da klâsik veya Batılı anlamda yazılan birçok Türkçe belagat kitaplarının telifini beraberinde getirmiştir.

Türkçe belagat kitaplarının basımındaki artış, Tanzimat sonrası Osmanlı-Türk edebiyatını özgür/özgünleştirme çabalarına katkı sağlamış, hedeflenen özgün Türk edebiyatı kendine kaynak olarak Arap ve Fars edebiyatından daha çok Batı edebiyatını seçerken eskiden farklı bir edebiyat anlayışına zemin hazırlamıştır. Bu yeni edebiyat anlayışı için prensiplerin belirlenmesi gerekliliği söz konusu olunca da Eski edebiyatın tenkidi ciddi olarak yapılmaya başlanmıştır.

Namık Kemal'in 1866'da *Tasvîr-i Efkâr*'da yayımlanan "Lisân-ı Osmânînin Edebîyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" adlı makalesinde Türk edebiyatının retoriğinin (belagatinin) yapılmasına dikkat çekmesinin ardından 19. yüzyılın son çeyreğinde "belâgat tartışmaları"nı başlatan kitap, Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*'si olur. Klasik belâgat anlayışını sergileyen bu kitabın önemi, yönünü

giderek artan derecede Batı'ya çeviren Türk edebiyatının kaidelerini ve nazariyesini belirlemede önemli katkıları olacak "belâgat tartışmaları"nı başlatmasındadır. Nitekim Namık Kemal'in dikkat çektiği ihtiyacı karşılamada en büyük adımı atmak Recaizade'ye kalacaktır.

*Belâgat-i Osmâniyye'den Talîm-i Edebiyât'a giden, diğer bir deyişle, belâgatten edebiyata uzanan tartışmalarda başlangıç noktası Osmanlı'nın dili olmuştur. Tanzimat sonrası yazarlarının ısrarla üzerinde durdukları bir mesele olarak "dil", Şinasi'den başlayarak Ziya Paşa ve Namık Kemal'den sonra, 1882-1886 yılları arasında, dönemin önemli gazeteleri *Tercümân-ı Hakikat*, *Cerîde-i Havâdis*, *Vakit* ve *Tarîk* sütunlarını dolduran belâgat tartışmalarında da, özellikle Ahmet Midhat Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem gibi yazarların makaleleriyle birlikte, Osmanlı kültür ve edebiyatındaki değişim/dönüşümleri yansıtan temel konu olmuş. Fakat sözü edilen tartışmaları ele alan çalışmalarda dil, - imla ve alfabe tartışmaları- Osmanlı basınında neredeyse tek mesele gibi değerlendirilmiştir.*

Bu çalışmada şimdiye kadar yapılan araştırmalar içinde dilin gölgesinde kalmış belâgat tartışmalarının edebî cephesi, edebiyat kavramının değişim ve dönüşümü bağlamında incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçta, hem kendi içinde belâgattan edebiyata değişim ve dönüşümü gösteren, dile bağlı fakat ondan öte edebî alana hizmet eden konularda ciddi tenkitler içermesi, hem de Tanzimat öncesinde başlayan yenileşme/modernleşme fikirlerini Tanzimat'tan sonra ara neslin şiir, mensur şiir, roman gibi edebî türlerin somutluğuna taşıyıcı işlevi bakımından belâgat tartışmalarının Türk edebiyatının kültür ve eleştiri tarihinde yeniden düşünülmesi gereken bir yere sahip olduğu görülmüştür.



Bu tartışmaların en önemli işlevi dilsel, dini ve kültürel açılardan yoğrularak iç içe geçmiş "edebiyat" ve "belagat" kavramlarının değişim ve dönüşümünde eldeki birikimle geleceğin inşası arasındaki çatışmayı en canlı kaynaklardan görebilme fırsatı vermesidir. Başka bir deyişle "Belagat tartışmaları", Osmanlı'nın dili, dini ve kültürüyle bir bütün olan edebiyatın tenkidıyla, gelenekle gelecek arasındaki köprüde yaşananların canlı bir vesikası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca dil ile üsluba temas eden, belâgat ve edebiyata dair bu münakaşalar, Osmanlı'da 19. yüzyılda tanışılan yeni edebî türlerle ilişkisi içinde edebiyat eleştirisi, tanımı ve teorisi için bir başlangıç noktası sayılabilir. Belâgat tartışmaları bir taraftan kendi içinde belâgatı edebiyata dönüştürürken diğer taraftan 18. yüzyılın başından beri var olan yenilik izleğinin 19. yüzyılın sonunda somut edebî ürünlerine ulaşmasında bir köprü görevi de görmektedir.

Öyle ki belâgat tartışmalarında sadece belâgatın ve edebiyatın ne olduğu hakkında ya da doğrudan tanıma yönelik söylemler dahi takip edildiğinde edebiyat eleştirisine katkı sağlayacak malzemeler çıkarmak mümkün.

Nitekim yukarıdaki incelememizde görüldüğü üzere, yenileşme devri Türk edebiyatı içinde belâgat tartışmaları, lisan etrafında belâgattan edebiyata giden tartışmaları içermesi bakımından, değişim ve dönüşümü hem dil hem de edebiyatta takip edilebilir kılmasıyla diğer edebî münakaşalardan bağımsız düşünülemez. Fakat belâgat tartışmalarının eş zamanlı olarak çıkan belâgat kitaplarıyla etkileşimi, eskinin kendi içinde tartışılmasıyla başlayan, eski-yeni çatışmalarıyla süren ve bir noktada yeninin benimsenmese de kabulünün gerçekleştiği süreçte Batılı anlamda edebî eleştiriye açılacak malzemeler sunmasıyla ön plana çıkmaktadır.

Arap belâgatından, dinî ve kültürel değerlerden ayrı düşünülemeyen Osmanlı belâgatında millî arayışlarla bulunmaya çalışılan özgürlük/özgünlük, yeni edebiyat

anlayışına da kaynaklık etmiş, fakat bu yenilik arayışında edebiyatın geçirdiği değişim ve dönüşüm, tartışmaların dil ekseninde yürütülmesinden dolayı göz ardı edilerek dil tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Belâgat tartışmaları, başlı başına edebî tartışmalar olmamakla birlikte eski ve yeni edebiyata dair tenkitlerle edebiyatın değişim ve dönüşüm sürecini yansıtmaları bakımından Türk edebiyatının tenkit tarihine katkısı ortadadır.

## SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

### Birincil Kaynaklar

"Lisân-ı Osmânî". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 4871. 21 Rebiülevvel 1299.

"Lisânımız". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 4876. 26 Rebiülevvel 1299.

"Lisân". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 4877. 27 Rebiülevvel 1299.

Faik/Esad/Ali Sedat. "Aynen Varakadır". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 4893. 13 Rebiülahir 1299.

"Lisân-ı Osmânî". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 4894. 14 Rebiülahir 1299.

"Sâbıka Bir Nazar". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 4896. 16 Rebiülahir 1299.

Ahmet Midhat. "Belâgat-ı Osmâniyye Mübâhasesinden Hâsıl Olan Menfaat". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1109. 7 Rebiülahir 1299.

———. "Belâgat-ı Osmâniyye". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1110. 8 Rebiülahir 1299.

Meclis-i İdâre-i Evkâf Azâsı İbrâhîm Efendi. "Bahs ü Münâzaradan Husûle Gelen Netâyic". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1112. 11 Rebiülahir 1299.

Abdurrahmân Süreyyâ. "Belâgat-ı Osmâniyye". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1114. 12 Rebiülahir 1299.

Ahmet Midhat. "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm ve Abdurrahmân Efendilere Mukâbele". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1115. 14 Rebiülahir 1299.

Abdurrahmân Süreyyâ. "Belâgat-ı Osmâniyye-Abdurrahmân Süreyyâ Efendi'nin ikinci makalesi". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1117. 16 Rebiülahir 1299.

"Belâgat-ı Osmâniyye-Abdurrahmân Süreyyâ ve *Tercümân-ı Hakikat*". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1118. 17 Rebiülahir 1299.

Hacı İbrâhîm. "İkinci Makale-Belâgat-ı Osmâniyye Münâzarasından Husûle Gelen Netâyic". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1119. 18 Rebiülahir 1299.

Ahmet Midhat. "İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1120. 19 Rebiülahir 1299.

- Hacı İbrâhîm. "Belâgat-ı Osmâniyye- *Tercümân-ı Hakikat*'in 1115 nolu nüshasında Belâgat-ı Osmâniyye mübâhasesine dâir münderic olan makale üzerine mütâlaanın mabadi". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1122. 22 Rebiülahir 1299.
- . "*Tercümân-ı Hakikat*'in 1122 nolu nüshasında münderic olan mütâlaat-ı âcizânemizin bakıyyesidir". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1123. 23 Rebiülahir 1299.
- . "Mezkûr nüshada-*Tercümân-ı Hakikat* 1124 nolu makaleme zeyl". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1125. 25 Rebiülahir 1299.
- . "*Tercümân-ı Hakikat*'in 1125 nolu nüshasındaki makale-i âcizânemizin mabadi". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1128. 29 Rebiülahir 1299.
- . "Bakiyye-i Mütâlaat". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1129. 30 Rebiülahir 1299.
- Ahmet Midhat. "İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1130. 3 Cemazeyilevvel 1299.
- . "Belâgat-ı Osmâniyye-İbrâhîm Efendi Hazretlerine Mukâbele (mabadi)". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1131. 4 Cemazeyilevvel 1299.
- Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniyye'ye mensûb bir zât. "\_\_\_\_". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1133. 7 Cemazeyilevvel 1299.
- Hacı İbrâhîm. "\_\_\_\_". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1136. 10 Cemazeyilevvel 1299.
- . "*Tercümân-ı Hakikat*'in 1136 nolu nüshasında münderic makale-i cevâbiyyemizin bakıyesidir". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1137. 11 Cemazeyilevvel 1299.
- Ahmet Midhat. "Osmanlı Belâgati-İbrâhîm Efendi Hazretlerine mukâbele". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1139. 14 Cemazeyilevvel 1299.
- Ali Sedat. "Kanatsız Kuşlar". *Vakit*. nr. 2303. 15 Cemazeyilevvel 1299.
- Hacı İbrâhîm. "Teşekkür ve Temennî". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1146. 23 Cemazeyilevvel 1299.
- . "Mütenevvia-... Tekmile". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1243. 19 Ramazan 1299.
- Kemal Paşazâde Said. "Mütenevvia-Saadetli Hacı İbrâhîm Efendi Hazretlerine Cevap". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1244. 20 Ramazan 1299.
- Recâizâde Ekrem. "Tekrâr ve Tavzîh". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1292. 19 Zilkade 1299.
- Hacı İbrâhîm. "Mülâhazât". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1293. 20 Zilkade 1299.

- Kemal Paşazâde Said. "Talîm-i Edebiyât". *Vakit*. nr. 2483. 20 Zilkade 1299.
- Recâizâde Ekrem. "Müdâfaât". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1295. 22 Zilkade 1299.
- "Edebiyât". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 5107. 24 Zilkade 1299-25 Eylül 1298.
- Hacı İbrâhîm. "Tekrâr ve Tavzîh Ünvanlı Makaleye Cevap". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1297. 25 Zilkade 1299.
- Ahmet Midhat. "Talîm-i Edebiyât ve Müvâhazât". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1298. 26 Zilkade 1299.
- "Edebiyât". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 5110. 27 Zilkade 1299.
- Recâizâde Ekrem. "Arz-ı Nedâmet ve Beyân-ı Mazeret". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1300. 28 Zilkade 1299.
- . "Arz-ı Nedâmet ve Beyân-ı Mazeret". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1301. 29 Zilkade 1299.
- . "Arz-ı Nedâmet ve Beyân-ı Mazeret". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1303. 3 Zilhicce 1299.
- "Londra'dan Mektup 15 Eylül". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1303. 3 Zilhicce 1299.
- Süleymân Râşid. "Varaka (min elf ...)". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1304. 5 Zilhicce 1299.
- Mâcid Paşa. "Saadetlü Mâcid Paşa Haretlerinin *Künhü'l-Lisân vü Esrârü'l-Beyân* eserlerinden mabaddır-Fıkra-i İlâniyye". *Vakit*. nr. 2498. 5 Zilhicce 1299.
- Hacı İbrâhîm. "Arz-ı Nedâmet'e Cevap". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1305. 6 Zilhicce 1299.
- "Edebiyât". *Cerîde-i Havâdis*. nr. 5119. 7 Zilhicce 1299.
- Recâizâde Ekrem. "Mütâlaat-ı Edebiyye". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1307. 8 Zilhicce 1299.
- Hacı İbrâhîm. "\_\_\_". *Vakit*. nr. 2506. 14 Zilhicce 1299.
- . "2502 nolu nüshanın bakiyyesi". *Vakit*. nr. 2507. 15 Zilhicce 1299.
- . "Londra Mektubuna Cevap". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1278. 2 Zilkade 1299.
- . "İmâr ve Tashîh". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1289. 15 Zilkade 1299.
- M(..)y(..). "Mütenevvia". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1586. 16 Zilkade 1300.
- "Edebiyât- Şerh-i Belâgat". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 1775. 5 Recep 1301.

- Hacı İbrâhîm. "Saadetli Elhac İbrâhîm Efendi Hazretleri tarafından vârid olan varakanın mabadıdır-hitâm". *Tarîk*. nr. 46. 12 Recep 1301.
- . "Saadetli Elhac İbrâhîm Efendi Hazretleri tarafından vârid olan varakadır-Takbîh ve Teşnî". *Tarîk*. nr. 54. 20 Recep 1301.
- Mehmed. Saadetli Efendim Hazretleri. *Tarîk*. nr. 58. 24 Recep 1301.
- Mehmed.. S. "Saadetli Efendim Hazretleri". *Tarîk*. nr. 60. 26 Recep 1301.
- Kitaplar Münekkidi. "Gazetemizin kitaplar münekkidinin makalesinin mabadıdır". *Tarîk*. nr. 327. 3 Cemazeyilevvel 1302.
- . "İfâde-i mahsûsa Ali Nazmiyâ Bey'in varakasıdır". *Tarîk*. nr. 328. 4 Cemazeyilevvel 1302.
- A(ayn). S(sin). "Vârid olan varakadır". *Tarîk*. nr. 527. 30 Zilkade 1302.
- . "Varaka". *Tarîk*. nr. 542. 18 Zilhicce 1302.

## İkincil Kaynaklar

- Agâh Sırrı Levend. *Edebiyat Tarihi Dersleri: Tanzimat Edebiyatı*. İstanbul: Marifet Matbaası, 1934.
- Ahmet Hamdi Tanpınar. XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. 4. baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1976.
- Akçay. Yusuf. "Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve İslah-ı Huruf Cemiyeti". Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi. Erzurum: 25-27 Nisan 2007.
- Aksoy. Musa. *Moderniteye Karşı Geleniğin Savaşçısı Hacı İbrâhîm Efendi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Aktaş. Şerif. *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1986.
- Aydoğan. Saliha. "Said Paşa *Mizânü'l-Edeb*/İnceleme-Metin-Dizin". Basılmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2007.
- Aytaç. Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları, 2003.
- Bilgegil. M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: I Belagat*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1980.
- Birinci. Necat. *Edebiyat Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kitabevi, 2000.

- Budak. Ali. *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008.
- Ercilasun. Bilge. *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- İhsanoğlu. Ekmeleddin. "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı". *150. Yılında Tanzimat*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK, 1992.
- Kaplan. Mehmet. "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Üslûbu". *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Kılıç. Hulûsi. "Belagat". *DİA*. c.5. İstanbul: 1992.
- Kushner. David. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. Çev. Şevket Serdar Türet ve diğer. İstanbul: Kervan Yayınları, 1979.
- Lewis. Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: TTK, 1984.
- Önal. Mehmet. *Edebiyat Sanatı: Edebiyat Teorisi. Belagat ve Retorik. Edebiyat ve İletişim*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2012.
- Livingston. Ray. *Geleneksel Edebiyat Teorisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Nasrullah Hacımüftüoğlu. "Belagat Ekolleri ve Anadolu Belagat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.8. Erzurum. 1988.
- Saraç. M. A. Yekta. "Klasik edebiyat bilgisi: Belagat". *Türk Edebiyatı Tarihi* c. I. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Tural. Sadık. *Edebiyat Bilimine Katkılar*. Ankara: Ecdad Yayınları. 1993.
- . *Zamanın Elinden Tutmak*. Ankara: Ecdad Yayınları, 1991.
- Uçan. Hilmi. *Edebiyat Bilimi ve Eleştiri*. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Wellek. R. "Yirminci Yüzyıl Eleştirisinin Temel Yönelişleri." *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. Çev. Şevket Toker. S.VI. 1991.
- Yazıcı. Tahsin. "Belagat/Fars Edebiyatı" *DİA*. c.5. İstanbul. 1992.
- Yetiş. Kâzım. *Belagatten Retoriğe*. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- . "Yenileşme Devri Türk Edebiyatının İlk Dönemlerinde Edebî Münakaşalar". *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- . *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*. Ankara: 1996.

———. “Belagat/Türk Edebiyatı” *DİA*. C.5. İstanbul. 1992.



## ÖZGEÇMİŞ

1 Ocak 1987'de İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimi İstanbul'da tamamladı. Kenan Evren Anadolu Lisesi (İstanbul Anadolu Lisesi)'nden 2005'te mezun oldu. 2009 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden lisans derecesini aldı. Lisans sonrası katıldığı "Osmanlı Kitabeleri Projesi"nde (Database for Ottoman Inscriptions) araştırma asistanlığını sürdürmektedir. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Sabancı Üniversitesi'nde Osmanlı Türkçesi dersleri verdi. 2013-2014 eğitim-öğretim yılından itibaren Özyeğin Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir.